

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ХАРЧОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ**

**ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК
І ГРОШОВО-КРЕДИТНА
ПОЛІТИКА**

**ПІДРУЧНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ 6.030508 «ФІНАНСИ І КРЕДИТ»**

За загальною редакцією доктора економічних наук,
професора Говорушко Т.А.

Видавництво «Магнолія 2006»

Львів 2015

**УДК
ББК**

Відтворення цієї книги або будь-якої її частини заборонено без письмової згоди видавництва. Будь-які спроби порушення авторських прав будуть переслідуватися у судовому порядку.

Рекомендовано до друку Вченою радою Національного університету харчових технологій (протокол № 8 від 21 травня 2014 року) як підручник для студентів вищих навчальних закладів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит»

Рецензенти:

Міненко М.А., д.е.н., проф. кафедри менеджменту Київського національного торговельно-економічного університету;

Олешко А.А., д.е.н., проф. кафедри міжнародної економіки та підприємництва Національного університету державної податкової служби України;

Сологуб О.П., д.е.н., проф., завідувач кафедри маркетингу Національного університету харчових технологій.

Центральний банк і грошово-кредитна політика. Підруч. / А.В. Сілакова, Г.І. Лановська, Н.І. Климаш, [та ін.] за заг. ред. Т.А. Говорушко.– Львів «Магнолія 2006», 2015. – 224 с.

У підручнику розкривається теорія і практика функціонування центрального банку. Зміст підручника відповідає типовій програмі навчальної дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» для студентів напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит», що дозволяє сформувати у студентів сучасні знання щодо сутності центрального банку, його функцій, ролі в економічному житті суспільства, розробки і реалізації грошово-кредитної політики в Україні.

Підручник буде корисним викладачам, аспірантам та всім, хто бажає професійно знати все про діяльність центрального банку.

ISBN 978-617-574-102-3

«Магнолія 2006»

© Сілакова Г.В., Лановська Г.І.,
Климаш Н.І., та ін. 2015
© «Магнолія 2006», 2015

ЗМІСТ

ВСТУП	6
ТЕМА 1. СТАТУС ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ	8
1.1. Призначення і створення інституту центрального банку	8
1.2. Статус та форми організації центральних банків	14
1.3. Функції центральних банків	16
1.4. Операції центральних банків	19
<i>Контрольні питання.....</i>	<i>21</i>
<i>Глосарій.....</i>	<i>21</i>
ТЕМА 2. НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ.....	22
2.1. Національний банк України та його місце в банківській системі України	22
2.2. Функції Національного банку України	27
2.3. Принципи Національного банку України	30
<i>Контрольні питання.....</i>	<i>33</i>
<i>Глосарій.....</i>	<i>34</i>
ТЕМА 3. ЕМІСІЯ ГРОШЕЙ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ	35
3.1. Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси.....	35
3.2. Організація процесу виробництва банкнот і монет у системі НБУ	38
3.3. Готівковий обіг та робота з грошовими знаками національної валюти.....	42
<i>Контрольні питання.....</i>	<i>46</i>
<i>Глосарій.....</i>	<i>46</i>
ТЕМА 4. РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ.....	48
4.1. Сутність та загальні вимоги Національного банку України до банків у разі здійснення рефінансування	48
4.2. Рефінансування банків шляхом надання кредитів овернайт	50
4.3. Порядок проведення тендерів з підтримання ліквідності банків	51
4.4. Принципи і порядок проведення операцій репо	56
4.5. Операції Національного банку з депозитними сертифікатами	58
4.6. Проведення операцій з купівлі (продажу) державних облігацій України	61
4.7. Рефінансування комерційних банків через надання стабілізаційного кредиту	62
<i>Контрольні питання.....</i>	<i>68</i>
<i>Глосарій.....</i>	<i>69</i>
ТЕМА 5. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ.....	71
5.1. Загальні вимоги щодо організації та регулювання платіжної системи	71
5.2. Система електронних міжбанківських платежів (СЕМП) Національного банку України.....	78
5.3. Система електронних платежів (СЕР) Національного банку України.....	80
5.4. Організація роботи в Системі термінових переказів (СТП).....	85
5.5. Характеристика моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕМП	87

5.6. Національна система масових електронних платежів (НСМЕП)	90
<i>Контрольні питання</i>	94
<i>Глосарій</i>	94
ТЕМА 6. РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ	96
6.1. Сутність регулювання діяльності банків в Україні	96
6.2. Створення і державна реєстрація банків	99
6.3. Порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій.....	108
6.4. Економічні нормативи регулювання діяльності банків.....	114
6.5. Система гарантування вкладів фізичних осіб в Україні	120
<i>Контрольні питання</i>	123
<i>Глосарій</i>	124
ТЕМА 7. БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД	125
7.1. Сутність та функції банківського нагляду.....	125
7.2. Дистанційний моніторинг в системі банківського нагляду	132
7.3. Планування та порядок проведення інспекційних перевірок	140
7.4. Застосування заходів впливу за порушення банками вимог банківського законодавства.....	146
<i>Контрольні питання</i>	150
<i>Глосарій</i>	150
ТЕМА 8. ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК – БАНКІР І ФІНАНСОВИЙ АГЕНТ УРЯДУ	151
8.1. Нормативно-правове регулювання функцій і повноважень НБУ як фінансового агента уряду.....	151
8.2. Обслуговування внутрішнього боргу	156
8.3. Обслуговування зовнішнього боргу.....	159
8.4. Порядок здійснення платежів з погашення та обслуговування державного боргу.....	163
<i>Контрольні питання</i>	166
<i>Глосарій</i>	166
ТЕМА 9. ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЬ	168
9.1. Суть і значення валютної політики	168
9.2. Завдання та повноваження центрального банку у сфері валютного регулювання та валютного контролю	177
9.3. Валютне курсоутворення	183
9.4. Діяльність центрального банку з управління золотовалютними резервами	189
9.5. Економічний зміст і значення платіжного балансу в механізмі валютного регулювання	193
<i>Контрольні питання</i>	196
<i>Глосарій</i>	196

ТЕМА 10. ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ	197
10.1. Сутність грошово-кредитної політики.....	197
10.2. Адміністративні інструменти грошово-кредитної політики	204
10.3. Облікова ставка як інструмент грошово-кредитної політики.....	207
10.4. Норма обов'язкового резервування як інструмент грошово-кредитної політики.....	210
10.5. Операції на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики	213
<i>Контрольні питання.....</i>	<i>215</i>
<i>Глосарій.....</i>	<i>216</i>
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	217

ВСТУП

Варіативна навчальна дисципліна «Центральний банк і грошово-кредитна політика» пропонується до викладання студентам напряму підготовки 6.030508 «Фінанси і кредит» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр.

Підручник «Центральний банк і грошово-кредитна політика» розроблено з врахуванням предмета початкової дисципліни, її міждисциплінарних зв'язків, мети задля забезпечення вмінь і навичок студентів після опанування основних тем дисципліни.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є діяльність центрального банку в галузі регулювання грошового обігу в країні, забезпечення стабільності національної грошової одиниці.

Міждисциплінарні зв'язки: «Центральний банк і грошово-кредитна політика» базується на основних положеннях дисциплін «Політична економія», «Макроекономіка», «Державне регулювання економіки», «Національна економіка», «Гроші та кредит». Водночас дисципліна «Центральний банк і грошово-кредитна політика» передуює вивченню таких дисциплін, як «Фінанси», «Платіжні системи», «Аналіз банківської діяльності», «Банківські операції», «Казначейська система», «Бюджетна система» тощо.

Метою викладання навчальної дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» є формування теоретичних і прикладних знань в галузі монетарної політики та функціонування центрального банку, його ролі і місця в проведенні грошово-кредитної політики, забезпечення стійкості національної валюти, стабільності банківської системи, оптимальної організації платіжної системи і динамічного розвитку економіки в умовах ринкових відносин.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Центральний банк і грошово-кредитна політика» є вивчення змісту завдань і основних напрямків діяльності центрального банку, його механізмів та інструментів грошово-кредитної політики, за допомогою яких банк регулює пропозицію (масу) і ціну грошей.

Згідно з вимогами освітньо-професійної програми студенти повинні

знати:

- статус та напрями діяльності центрального банку;
- правову основу діяльності НБУ;
- порядок проведення емісійно-касової роботи в НБУ;
- характеристику видів рефінансування центральним банком діяльності комерційних банків;
- основи організації та регулювання платіжної системи;
- порядок регулювання центральним банком діяльності комерційних банків;
- методичку здійснення банківського нагляду за діяльністю банків другого рівня;
- класифікацію державного боргу та порядок здійснення платежів з погашення та обслуговування державного боргу;
- основи формування валютної політики;
- основні засади грошово-кредитної політики та фінансові інструменти грошово-кредитної політики.

вміти :

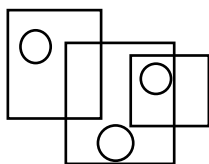
- аналізувати та використовувати спеціальні нормативно-правові документи, що регулюють грошово-кредитні відносини в державі;
- аналізувати і управляти грошовими потоками держави;
- розраховувати значення грошових агрегатів;
- відслідковувати динаміку облікової ставки, норми обов'язкових банківських резервів і пояснювати її з точки зору макроекономічної рівноваги;
- розраховувати мультиплікатор і зміну пропозиції грошей на основі отриманих даних;
- визначати обсяги кредитування для підтримки ліквідності банківської системи;
- розраховувати валютний курс і крос-курс.

мати навички:

- аналізувати динаміку курсу гривні;
- аналізувати поточну інформацію про заходи монетарної політики і прогнозувати їх наслідки для економіки в цілому;
- визначати норми обов'язкових резервів для комерційних банків;
- визначати чинники, що впливають на розмір облікової ставки НБУ;
- аналізувати стан платіжного балансу України;
- аналізувати фінансову звітність діяльності НБУ;
- застосовувати отримані знання в практичній діяльності.

В підготовці підручника взяли участь професорсько-викладацький склад кафедри фінансів Національного університету харчових технологій в складі д.е.н., професора завідувача кафедри Говорушко Т.А., к.е.н., доцента Гнатенко О.А. (вступ, тема 2), к.е.н., доцента Климаш Н.І. (теми 1, 3), к.е.н., доцента Сілакової А.В. (теми 4, 9), к.т.н., доцента Ситник І.П. (тема 5), к.е.н., доцента Лановської Г.І. (теми 6 -7), к.е.н., доцента Багацької К.В. (тема 8), к.е.н., доцента Дем'яненко І.В. (тема 10).

ТЕМА 1

СТАТУС ТА ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЦЕНТРАЛЬНИХ БАНКІВ

- 1.1. Призначення і створення інституту центрального банку.
- 1.2. Статус та форми організації центральних банків.
- 1.3. Функції центральних банків.
- 1.4. Операції центральних банків.

1.1. Призначення і створення інституту центрального банку

Виникнення, формування і розвиток інституту центрального банку став результатом еволюційного процесу, що призвів суспільство до розуміння необхідності регулювання грошового обігу. Виокремлення центрального банку стало наслідком стихійного розвитку самої банківської системи, коли, подібно приватним особам, які використовують комерційні банки для зберігання своїх заощаджень, самі банки визнали доцільним тримати резерви в найбільш захищених (зазвичай найбільших) з них. Одночасно з тим, банки шукали підтримки у своїх більш сильних партнерів у разі непередбачуваних фінансових труднощів. Початково у якості таких провідних банків виступали приватні банки, що здійснювали комерційну діяльність і в той же час надавали послуги своїм колегам. З розвитком фінансової системи, роль провідних інститутів у банківській сфері та їх вплив на економіку зростав, що, в кінцевому підсумку призвело до установа особливих зв'язків з урядом і, нарешті, до визнання їх офіційними інститутами державного значення.

Вирішальним поштовхом до виділення центральних банків стала передача останнім монопольних прав на емісію грошей. У більшості випадків одночасно з правами такий банк брав на себе ряд зобов'язань щодо фінансування дефіциту державного бюджету. Привілейований юридичний статус центрального банку як банкіра уряду і його монопольне право на друк грошей посилювали позиції такого банку на ринку. У результаті саме тут відбувалася концентрація резервів банківської системи. Комерційні банки визнали доцільним тримати тут свої рахунки і використовувати їх для розрахунку один з одним.

Для того, щоб наглядові повноваження не вступали в конфлікт з принципами ринкової конкуренції, і центральний банк міг діяти неупереджено і об'єктивно, необхідно було обмежити комерційні інтереси останнього і усунути конкуренцію центрального банку з комерційними. Саме тоді, з трансформацією банку з конкуруючого, який має за мету максимізувати прибуток в некомерційний інститут, і сталося виникнення інституту центрального банку в сучасному розумінні цього слова.

Необхідність у появі центрального банку також пов'язана з незручністю використання значної кількості паперових знаків вартості, оскільки кожен банк мав власні.

Отже, появу центрального банку слід також пов'язати з прагненням до уніфікації грошової одиниці на певній території (рис. 1.1).

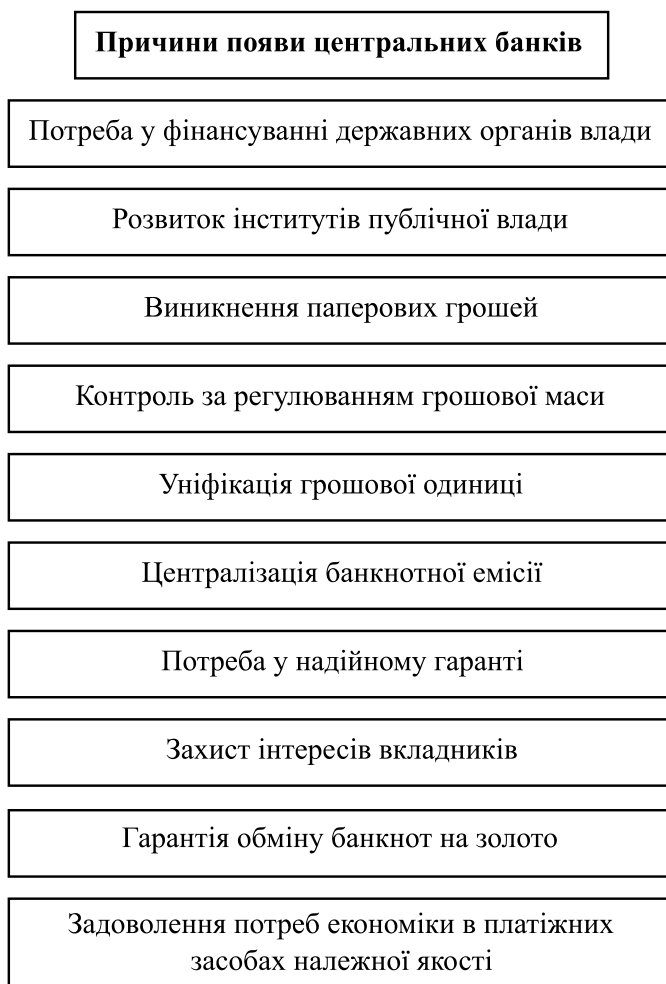

Рис. 1.1. Основні причини виникнення інституту центральних банків

Крім того, поява центральних банків пов'язана з розвитком інститутів влади та економіки, що висувало нові вимоги до грошових знаків і їх контролю.

Причиною появи центральних банків слід вважати і те, що в умовах металевих грошей грошовий обіг та банківська система були саморегульованими, їм не потрібно

було втручання регулюючих органів, однак паперові грошові знаки, які могли швидко знецінюватись, потребували втручання регулюючих органів. Створення центральних банків пов'язане також з виникненням потреби у гаранті, що забезпечив би довіру до паперових грошей з боку громадян.

Вищеокреслені причини спонукали до перетворення центрального банку в «банк банків» і основу платіжної системи держави.

Існують різні назви центральних банків залежно від їх ролі в грошовій системі. Зокрема, емісійний банк – це банк, головною функцією якого є емісія; центральний чи національний – це банк, що виконує ключову роль у кредитній системі; державний банк – це банк, що має державну форму власності, а головною його функцією є фінансування державних потреб. Отже, поняття «державний», «національний», «емісійний» і «центральный банк» не є тотожними.

Перші державні банки почали виникати ще в IV столітті до н.е. з метою здійснення обмінних операцій.

Саме вони були інститутами, які відрізнялися від приватних банків лише тим, що мали державну форму власності. Ці банки здійснювали управління капіталом державних установ, що давало їм прибутки. У IV ст. до н.е. – I ст. н.е. існували царські банки, які виконували функції збирання коштів до царської казни (через податки, штрафи надходження від оренди тощо) та здійснення розрахунків від імені царя. Отже, перші державні банки, які були попередниками центральних банків, виникли ще до нашої ери.

Функції цих банків значно відрізнялись від функцій центральних банків та зводились до фіскальної функції, функції здійснення розрахунків, ведення рахунків царської казни, фінансування державних органів влади. Крім того, ці банки не мали статусу емісійних. У XVI ст. муніципальні, державні банки виконували функцію надання позик під заставу майна.

У XVII ст. з'являється перший центральний банк у Швеції, який стає прообразом сучасних банків. Центральні банки XVII ст. та наступних століть відрізняються від своїх попередників, державних банків, втратою фіскальної функції та їх роллю в економіці, що зводиться до регулювання монетарної політики, а не задоволення потреб держави.

М. І. Савлук, Т. В. Семко, М. В. Руденко стверджують, що є два шляхи походження центральних банків – еволюційний та законодавчий. Походження центральних банків пов'язано саме з еволюційними процесами і поступовим усвідомленням необхідності виділення центрального банку з-поміж інших. Внаслідок того, що багато країн є відносно молодими, створення їх центрального банку має законодавчий шлях. Однак виникнення центральних банків молодих держав все ж таки базується на еволюційному усвідомленні необхідності створення центрального банку та досвіді провідних країн. Отже, з нашого погляду, аналізуючи появу центральних банків глобально, не на рівні окремих країн, слід зазначити, що все ж таки їх створення має еволюційний шлях, а не законодавчий.

У табл. 1.1. наведено етапи розвитку центральних банків.

Етапи становлення центральних банків

Період	Розвиток діяльності центральних банків
1	2
1-й етап (IV ст. до н. е. – I ст. н. е.)	Створення перших державних банків, які виконували обмінні операції. Державні «царські банки» виконували функції збирання коштів до царської казни через податки, штрафи надходження від оренди тощо. Ці банки здійснювали розрахунки від імені царя, фінансування державних витрат
2-й етап (XVI ст.)	Створення державних, муніципальних ломбардних банків
3-й етап (серед. XVII – XVIII – поч. XIX ст.)	Обмеження кількості емісійних банків. Зародження центральних банків. Визначення функцій центральних банків, формування законодавства щодо діяльності та закріплення статусу центральних банків. Центральні банки цього етапу були залежними від політики уряду
4-й етап (перша полов. XIX ст.)	Становлення та розвиток центральних банків. Подальше формування їх функцій, становлення й удосконалення законодавства щодо діяльності центральних банків і закріплення їх статусу. Формування системи міждержавних розрахунків та створення банку міждержавних розрахунків. Формування законодавства з регулювання міждержавної діяльності банків. Центральні банки цього етапу здобувають незалежність від політики уряду
5-й етап (серед. XIX ст.)	Виникнення співпраці з міжнародними кредитно-фінансовими організаціями. Виникнення міждержавного валютного регулювання та можливості отримання кредитних ресурсів центральними банками від міжнародних кредитно-фінансових організацій
6-й етап (кін. XIX ст. – поч. XX ст.)	Кінець XIX ст. – створення Комітету регулювання діяльності банків на міжнародному рівні, що розробляє принципи ефективного банківського нагляду і директиви щодо аналізу та оцінювання банківських ризиків, визначає методи управління ризиками, шляхи забезпечення прозорості банківської діяльності. Рекомендації Комітету стають невід’ємною складовою банківського законодавства країн. Розвиток регіональної економічної інтеграції. Процес зближення та переплетення національних економік призвів до створення Європейської валютної системи. Початок XX ст. – створення Європейського валютного союзу
7-й етап (кін. XX ст. – поч. XXI ст.)	Кінець XX ст. – створення Європейської системи центральних банків. Банківська система цих країн має трирівневу побудову (1-й рівень – Європейський центральний банк; 2-й рівень – національні центральні банки країн ЄС; 3-й рівень – комерційні банки). Встановлено єдиний валютний курс для країн Європейського валютного союзу та введено євро в безготівковий обіг. Визначено єдину монетарну політику та необхідність зберігання золотовалютних резервів країн – учасниць ЄС в Європейському Центральному банку. Початок XXI ст. – введення в готівковий обіг єдиної валюти країн учасниць ЄС

Отже, згідно з даними табл. 1.1, виникнення державних банків почалося ще в IV ст. до н. е, а зародження центральних банків – із середини XVII ст.

Розвиток міждержавних відносин центральних банків та регіональна інтеграція у XIX ст. були першими кроками на шляху створення наднаціональних банків та виникнення співпраці з міжнародними кредитно-фінансовими організаціями.

У ХХ ст. було створено об'єднання центральних банків Європейських держав та сформовано трирівневу банківську систему. Подальший розвиток наднаціонального банку відбувся у ХХІ ст., зокрема, було введено єдину грошову одиницю на території функціонування Європейського центрального банку.

У табл. 1.2. наведено хронологію створення центральних банків.

Таблиця 1.2.

Створення центральних банків у провідних країнах світу

Рік	Створення центрального банку	Рік	Отримання статусу емісійного банку
Греція			
IV ст. до н. е.	Створення першого державного банку	–	Цього статусу не було
Швеція			
1668 р.	Створення першого центрального банку з метою контролю за значним зростанням грошової маси		Відсутність інформаційних даних
Англія			
1694 р.	Створення банку як акціонерної компанії завдяки наближеності до уряду шляхом надання позик уряду для фінансування воєнних дій	1928 р.	Статус емісійного банку набув банк Англії, що пройшов шлях від комерційного банку, у якому зберігали свої резерви приватні банки Англії, від надання позик уряду для ведення війни до набуття статусу емісійного
Франція			
1800 р.	Створення банку як акціонерної компанії	1848 р.	Створення емісійного банку Франції. Особливістю центрального банку Франції було безпосереднє кредитування торговельно-промислових операцій та задоволення потреб держави у грошових коштах
Італія			
1845 р.	Викуп акцій банку, що належали приватним структурам, державою	1861 р.	Сформовано центральний банк Італії шляхом злиття багатьох емісійних банків
Німеччина			
1875 р.	Виникнення Німецького федерального банку, що складається з 11 центральних земельних банків	1875 р.	Здобуття статусу емісійного банку Німеччини. Особливість центрального банку – емісія грошей для задоволення потреб уряду
Росія			
1860 р.	Заснування державного банку	1897 р.	Статус емісійного банку отримав банк Росії

Продовження таблиці 1.2.

США			
1913 р.	Створення центрального банку на основі закону	1913 р.	Створення Федерального резервного банку США, який набув статусу емісійного та пройшов шлях від двох невдалих спроб створення єдиного емісійного банку до ФРС

Відсутність монополії на випуск банкнот обмежувала можливості держави в управлінні економікою за допомогою кількості грошей, що перебували в обігу, і вимагала вжиття певних заходів, які дозволяли б регулювати грошовий обіг та захищати інтереси вкладників комерційних банків.

Такими заходами держави стали:

1. Спочатку обмеження кількості комерційних банків, що мали право на випуск банкнот; здебільшого це були найбільші та надійні банки.
2. Окрім того, критерії щодо величини активів і надійності цих банків зростали, що призвело до процесу централізації банкнотної емісії у декількох великих комерційних банках.
3. Із часом право емітувати банкноти держава закріпила за одним банком, надавши йому статус емісійного.

Завдяки концентрації та монополізації банкнотної емісії держава дістала можливість впливати на пропозицію грошей і використовувати емісію для фінансування державних витрат.

Отже, в історичному аспекті саме **централізація банкнотної емісії** призвела до появи центральних емісійних банків. У світі сформувалося **два шляхи виникнення центральних банків:**

Перший шлях (його можна назвати еволюційним) – поступове перетворення емісійного банку країни у центральний банк. Цей шлях характерний для країн, в яких на початок ХХ ст. вже існували емісійні банки (Франція, Великобританія, Швеція). Становище емісійного банку у ролі центрального банку змінювалося поступово в міру того, як він брав на себе або йому делегували певні повноваження. Поняття «центральні банки» почали застосовувати в теорії і на практиці починаючи з 20-х років ХХ ст.

Другий шлях (його можна назвати директивним) – створення центрального банку на основі спеціального закону, який передбачає особливий статус новоствореного банку з моменту його заснування. Цей шлях характерний для розвинутих країн, в яких з тих чи інших причин на початок ХХ ст. не існувало єдиного емісійного банку (наприклад, США), а також для колишніх колоній і постсоціалістичних країн, які у ХХ ст. створювали національні банківські системи за принципом дворівневої побудови.

1.2. Статус та основи організації центральних банків

★ *Центральний банк – це державний орган. Під правовим статусом центрального банку розуміють його роль і місце в системі інших державних органів, які закріплені на конституційному і законодавчому рівнях.*

Основні положення, що визначають статус центрального банку:

- порядок визначення основних завдань центрального банку;
- характер взаємовідносин центрального банку з органами державної влади;
- рівень економічної незалежності центрального банку;
- порядок призначення керівництва центрального банку.

Основні завдання центрального банку визначаються на законодавчому рівні у спеціальному законі, що регламентує діяльність центрального банку.

Основні завдання центральних банків:

- забезпечення стабільності національної грошової одиниці і таким чином сприяння стабільному економічному зростанню;
- сприяння ефективному розвитку банківської системи та її надійності;
- забезпечення безперервного та ефективного функціонування платіжної системи країни.

Взаємодії центральних банків з органами державної влади можуть бути умовно подані у вигляді моделей:

- центральний банк – агент міністерства фінансів і провідник його грошово-кредитної політики;
- центральний банк незалежний від уряду, що самостійно проводить грошово-кредитну політику;
- проміжна модель, у рамках якої використовуються принципи взаємодії виконавчої влади з центральним банком при визначеному ступені його незалежності.

Центральні банки, як правило, є економічно незалежними органами, що мають самостійний бюджет. Вони здійснюють свої видатки за рахунок власних доходів, а перевищення доходів над видатками спрямовують до державного бюджету, не сплачуючи при цьому податків.

А.І. Степаненко виділяє об'єктивні фактори, що визначають незалежність центрального банку:

1. Обраний державою метод регулювання національної економіки.

Вибір директивних методів управління національною економікою передбачає концентрацію влади в єдиному центрі. В іншому разі такий метод не може бути реалізований. Директивне управління потребує планування, жорсткої дисципліни і координованості дій органів управління, адже це пов'язано зі стримуванням здатності економіки до саморегуляції. Тому відсутність координації між суб'єктами управління зумовлює появу хаосу у сфері управлінських рішень і дестабілізацію економіки. За цих умов непогодженість або різноспрямованість дій центрального банку і влади не може дати позитивного результату.

2. Місце національної банківської системи у реалізації економічної політики держави.

Економічна політика держави передбачає не лише визначення довгострокових цілей і орієнтирів, а й вироблення програм їх досягнення. Національна банківська система може примусово залучатися до реалізації цих програм. При цьому державі необхідна структура, що організовує банки і змушує їх діяти задля реалізації зовнішніх цілей національної банківської системи, котрі часто не співпадають із внутрішніми. Таким організуючим центром може бути безпосередньо міністерство фінансів як зовнішній для національної банківської системи суб'єкт управління або її підсистема – центральний банк. У даному випадку центральний банк набуває статусу державного відомства і його банківська сутність зводиться лише до форм організації. Тому стверджувати про його незалежність від органів влади немає сенсу.

3. Жорсткість державної грошово-кредитної політики.

Майже у всіх країнах влада декларує як свої цілі фінансову і цінову стабільність. Однак, реально пріоритетнішими для неї можуть бути й інші цілі, наприклад, зайнятість населення та забезпечення зростання виробництва, а ціль стримання інфляції приховано відступає на другий план. Тому визначити реальну політику держави у фінансовій сфері можна, лише оцінивши, наскільки жорстка грошово-кредитна політика, з якою пов'язана і об'єктивна доцільність самостійності центрального банку. Для реалізації м'якої грошово-кредитної політики незалежний від влади центральний банк не потрібен, оскільки наявність двох протидіючих центрів лише зашкодить. Таким чином, для центрального банку більш прийнятна роль технічного агента влади у сфері грошово-кредитної політики. Отже, встановлено, що об'єктивно незалежність центрального банку залежить від обраного владою довгострокового курсу грошово-кредитної політики.

Порядок призначення керівництва центрального банку також є важливим фактором, що визначає його статус. У переважній більшості розвинених країн керівники центрального банку призначаються на посаду главою держави або обираються законодавчим органом державної влади із кандидатур, запропонованих главою держави. Строки, на які призначаються керівники центрального банку, зазвичай перевищують строк дії мандата виконавчої влади, що дає можливість, по-перше, усунути в діяльності центрального банку елемент політичної нестабільності у період зміни уряду, а по-друге, проводити грошово-кредитну політику, зорієнтовану на довгострокову перспективу.

З точки зору власності на капітал центральні банки поділяються на:

- державні, капітал яких належить державі (наприклад, центральні банки у Великобританії, Німеччині, Франції, Канаді, Росії);
- акціонерні (наприклад, США);
- змішані – акціонерні товариства, частина капіталу яких належить державі (в Японії – 55 %, в Бельгії – 50 %).

Деякі центральні банки були зразу створені як державні (в Німеччині, Росії); інші створювались як акціонерні, а потім націоналізувались (у Великобританії, Франції). Але незалежно від цього, належить чи не належить капітал центрального банку державі, історично між банком і урядом склались тісні зв'язки, особливо посилюючись на сучасному етапі.

За умов глобалізації світового господарства діяльність центральних банків розвивається за такими **напрямами**:

- співробітництво центральних банків на міждержавному рівні;
- заснування Банку міждержавних розрахунків (Швейцарія), що створений центральними банками розвинутих країн для сприяння співпраці та оптимізації міжнародних розрахунків;
- створення Комітету з банківського регулювання та нагляду (Базельського комітету) з метою розроблення принципів ефективного банківського нагляду та надання рекомендацій центральним банкам з аналізу банківських ризиків і критеріїв їх оцінки;
- координація діяльності центральних банків з міжнародними валютно-кредитними та фінансовими організаціями (Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародна фінансова корпорація, Азійський банк розвитку тощо);
- створення центральних банків об'єднань груп країн (Європейський центральний банк).

1.3. Функції центральних банків

Діяльність центрального банку, що проявляється у його функціях, відіграє важливу роль не лише у банківській системі, а й у розвитку економіки країни в цілому. Однак, на етапі зародження центральних банків вони не мали такого значного впливу, крім того не було чіткого уявлення щодо базових функцій центральних банків. Функції центральних банків вже сформовано, проте розуміння їх становлення в ретроспективі надає можливість пізнання їх сутності.

Виникнення центральних банків спричинило розмежування функцій між центральними та комерційними банками. Однак дане розмежування не було одномоментним, а тривало як еволюційний процес. Оскільки не всі центральні банки пройшли еволюційний шлях розвитку, а були створені в результаті ухвалення відповідного законодавчо-нормативного акту, то і функції даних банків сформувались разом з його ухваленням. Однак, все ж таки як і діяльність центральних банків окремих країн, так і їх функції спирались на досвід країн, що пройшли еволюційний шлях створення центробанків та формування їх функцій.

Першою функцією попередника центрального банку – державного банку, була функція здійснення грошових розрахунків. Наступною функцією державних банків стала фіскальна, яку центральні банки втратили у II ст. н.е., перекинувши дане завдання на інші органи державної влади. Вже за часів існування державних банків з'являються перші згадки про контроль за грошовими потоками держави.

Державні банки здійснювали також розрахункові операції царської казни, а тому в даний час відбувалось зародження функції фінансового агента уряду.

Наступною функцією державних банків було задоволення потреб у кредитних ресурсах, яке зародилось у XVI ст., оскільки в цей час основним завданням державних банків було надання кредитних ресурсів.

В XVII-XVIII ст. прообрази сучасних центральних банків розпочали свою діяль-

ність, виконуючи функції задоволення потреб у грошах уряду, встановлення золотого вмісту валют, кредитування.

В.П. Силаєв зазначає, що на етапі формування центральних банків основною їх функцією було кредитування. Оскільки спочатку не існувало поділу на комерційні та центральні банки, то останні також виконували дану функцію. Однак, внаслідок еволюції діяльності центральних банків та функцій покладених на них, в подальшому дана функція центрального банку трансформувалась в кредитування лише комерційних банків та уряду.

В XVIII-XIX ст. центральні банки перебрали на себе функцію, яку раніше виконували комерційні банки – емісійну, що було зумовлено необхідністю регулювання грошового обороту.

Еволюцію функцій центральних банків наведено в табл. 1.3.

Таблиця 1.3.

Виникнення та становлення функцій центральних банків

Період	Функції
IV ст. до н.е.	Виникнення функції здійснення обмінних операцій
III ст. до н.е. – I ст. н.е.	Виникнення функцій: - збирання податків та зборів (фіскальна функція); - фінансового управління державними установами; - контролю грошових потоків держави; - здійснення розрахунків царської казни (фінансового агента уряду)
II ст. н.е.	Втрата державними банками фіскальної функції
XVI ст.	Виникнення функції кредитування
XVII – XIX ст.	Виконання функції кредитування. Виникнення функцій: - фінансування потреб уряду; - встановлення золотого вмісту банкнот; - емісії грошової одиниці; - здійснення міжбанківських розрахунків (банку банків); - банківського регулювання і нагляду
XIX ст.	Виникнення функції банкіра та фінансового агента уряду
XX – XXI ст.	Сформовано п'ять базових функцій центральних банків: - банк банків; - емісія грошей; - орган банківського регулювання та нагляду; - банкір і фінансовий агент уряду; - провідник монетарної політики

М.І. Савлук зазначає, що найбільший банк Великої Британії Банк Англії спочатку використовувався невеликими приватними банками для безпечного зберігання їх грошових резервів на відкритих у ньому рахунках. Отже, **функція банку банків** розпочалась з найбільшого приватного банку Англії, який потім отримав статус центрального банку та перейняв на себе дану функцію.

Особлива роль центрального банку полягає у тому, що головною його клієнтурою виступають не торговельно-промислові підприємства і населення, а кредитні установи, в основному комерційні банки. Для забезпечення своєї ліквідності комерційні банки зберігають у центральному банку частину своїх грошових коштів у вигляді

касових резервів на поточному рахунку. Причому ці резерви стали обов'язковими, тобто центральний банк в адміністративному порядку встановлює мінімальне співвідношення резервів до зобов'язань банків за депозитами.

У періоди напруженого стану на грошовому ринку центральний банк здійснює кредитування комерційних банків у вигляді переобліку векселів, а також перезастави їх цінних паперів.

Зі зміною грошових систем набували розвитку та ускладнювались функції центральних банків та інструменти, які вони використовували для регулювання грошового обороту. Зокрема металеві грошові майже не потребували втручання в регулювання грошового обороту, оскільки зайві гроші просто відкладались у скарби. За кредитних грошей **емісійна функція** значно ускладнилась, оскільки регулювання грошового обороту, що не має золотого забезпечення, відбувається в умовах постійного знецінення.

Слід зазначити, що на сучасному етапі функціонування банківської системи функцію емісії виконують і комерційні банки через процес грошово-кредитної мультиплікації, а центральний банк не лише емітує гроші, а й контролює їх випуск з боку комерційних банків застосовуючи регулюючі інструменти (норму обов'язкових резервів, відсоток за позиками рефінансування тощо), що також ускладнює дану функцію порівняно з початковою. Таким чином, функцію емісії грошей, зокрема в питанні регулювання грошового обороту, необхідно тримати весь час під контролем, щоб не спричинити значного знецінення грошей та краху економіки.

У період зародження центральних банків, коли емісійну функцію виконували не лише центральні банки, а й комерційні, взагалі не було усвідомлення щодо можливості контролю емісії використовуючи регулюючі інструменти, а тому її монополізували. Коли ж функція емісії стала монопольним правом національних банків, вважалось, що комерційні банки перестали впливати на пропозицію грошей. Зазнала змін функція емісії грошей і в тому, що стала менш вартісною та більш швидкою порівняно з початковою в питанні друку грошей. Слід зазначити, що на емісію грошей здійснив також вплив розвиток безготівкового платіжного обороту та зниження готівкового обігу. Зокрема безготівкові гроші здійснюють свій рух через електронні системи і взагалі не потребують друкування паперових знаків вартості. Отже, функція емісії грошей внаслідок еволюції грошових систем від металевих до паперово-кредитних набула значно спрощеного вигляду у питанні щодо їх друку.

Центральний банк виконує **функцію банківського регулювання і нагляду** за діяльністю кредитних організацій. Регулювання діяльності кредитних організацій – це система заходів, за допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, запобігає розвитку дестабілізуючих процесів у банківському секторі. Контроль за діяльністю банків проводиться з метою забезпечення стійкості окремих банків та передбачає цілісний і безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавством.

Головна мета банківського регулювання і нагляду – підтримка стабільності банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів, зменшення безробіття та інфляції, вирівнювання платіжного балансу. Захист і забезпечення стійкості національної валюти, зниження темпів інфляції – це основне завдання, що стоїть перед центральним банком будь-якої країни.

Функція банкіра та фінансового агента уряду зародилась ще за часів державних

банків, однак вона значно змінилась оскільки за часів зародження даної функції обмеження фінансування уряду було пов'язане з золотим запасом, що не є безмежним, а друкувати кредитні гроші можна без обмежень. В сучасному ж світі обмеження на друк грошей для покриття дефіциту державного бюджету залежить від законодавчих норм, що регулюють процес фінансування бюджету, кваліфікації керівництва національного банку та державного апарату управління.

Окрім того однією із функцій центральних банків сьогодення є **функція провідника монетарної політики**, стратегічними цілями якої є зростання виробництва, підвищення зайнятості та стабілізація цін, на етапі ж зародження взагалі не було визначено впливу діяльності центрального банку на дані соціально-економічні аспекти розвитку країни.

1.4. Операції центральних банків

Центральні банки в процесі своєї діяльності здійснюють операції – активні та пасивні, надають послуги своїм клієнтам.

Характерні риси операцій центральних банків проявляються у трьох напрямках:

- по-перше, центральні банки мають монопольне право емісії грошових знаків;
- по-друге, центральні банки обслуговують специфічну клієнтуру. Клієнтами центральних банків виходячи з основних напрямів їх діяльності виступають головним чином комерційні банки та урядові структури (казначейства, міністерства фінансів). Закони, що регламентують діяльність центральних банків, як правило, забороняють їм здійснювати комерційну діяльність, зокрема обслуговувати господарську клієнтуру (нефінансові установи, підприємства, організації, населення);
- по-третє, для центральних банків, на відміну від комерційних, отримання прибутку не є метою проведення операцій.

Активні операції центральних банків

Центральні банки проводять операції з цінними паперами на відкритому ринку. Операції проводяться переважно з державними цінними паперами на вторинному ринку. Центральні банки можуть купувати цінні папери у фірм, населення, комерційних банків або продавати їм цінні папери. Центральні банки проводять операції з цінними паперами, щоб змінити величину резервів комерційних банків.

Центральні банки проводять операції з рефінансування (кредитування) комерційних банків. Вони надають позики комерційним банкам, здійснюють переврахування векселів, які раніше були враховані комерційними банками. На суму наданих позик та переврахованих векселів збільшуються резерви банків, а погашення позик і векселів призводить, відповідно, до зменшення банківських резервів.

Центральні банки проводять операції з міжнародними ліквідними резервам. До складу резервів входять: золотий запас; запаси іноземної вільно конвертованої валюти; резервна позиція у МВФ; спеціальні права запозичення – СПЗ, або СДР.

Власником міжнародних ліквідних резервів виступає держава, але розпоряджатися ними в різних країнах можуть різні кредитно-фінансові установи: центральний банк, міністерство фінансів, казначейство, валютне управління, стабілізаційний валютний фонд. Центральні банки проводять операції з міжнародними ліквідними резервами з метою підтримання на потрібному рівні попиту на гроші і пропозиції грошей, а також обмінного курсу національної валюти.

Центральні банки деяких країн можуть надавати прямі кредити уряду на покриття дефіциту державного бюджету. Найбільшого поширення такі кредити набули в країнах, що розвиваються. В економічно розвинутих країнах на законодавчому рівні центральним банкам забороняється надавати кредити уряду з метою збалансування державного бюджету.

Узагальнюючи зміст активних операцій центральних банків, слід відзначити, що вони мають емісійний характер.

Пасивні операції центральних банків

Центральні банки емітують на монопольних засадах готівкові кошти в оборот. Вони продають готівку комерційним банкам в обмін на їхні резерви, що зберігаються на рахунках у центральних банках. У свою чергу, комерційні банки забезпечують готівкою своїх клієнтів в обмін на депозити, що зберігаються на рахунках клієнтів у банках. Грошова маса збільшується не на всю суму готівки, придбаної комерційними банками у центральному банку, оскільки частина готівки залишається в касах комерційних банків і не враховується в агрегатах грошової маси.

Центральні банки зберігають резерви комерційних банків. Комерційні банки розміщують на рахунках у центральному банку обов'язкові резерви згідно з нормами обов'язкових резервних вимог, що встановлені центральним банком, а також надлишкові резерви.

Центральні банки залучають кошти урядових структур. На договірній основі центральні банки ведуть поточні депозитні рахунки державного казначейства, міністерства фінансів та інших урядових структур. На цих рахунках акумулюються податкові надходження, кошти від розміщення державних цінних паперів та інші надходження до бюджету. З цих же рахунків забезпечується фінансування державних видатків.

Центральні банки відкривають рахунки, на яких розміщуються іноземні депозити, тобто депозити, якими володіють іноземні уряди, іноземні центральні банки, міжнародні валютно-фінансові і кредитні організації. Більшість із цих рахунків – це поточні рахунки. Їх відкриття полегшує розрахунки за міжнародними фінансовими операціями.

Центральні банки можуть одержувати кредити, зокрема від міжнародних валютно-фінансових і кредитних організацій. Так, країни-члени МВФ можуть отримувати кредити у вільно конвертованій валюті для фінансової підтримки економічних реформ і покриття дефіциту платіжного балансу.

Центральні банки можуть емітувати та розміщувати, найчастіше серед комерційних банків, власні боргові зобов'язання. Мета емісії – регулювання ліквідності комерційних банків та грошово-кредитне регулювання економіки.

Центральні банки формують власний капітал. Характер операцій з формування власного капіталу залежить від форми власності центрального банку – державна чи акціонерна.

Узагальнюючи зміст пасивних операцій центральних банків, слід зазначити, що в пасивах балансу центрального банку відображаються базові гроші. Базові гроші емітуються в оборот центральним банком у національній валюті; до їх складу входять готівка в обігу і резерви комерційних банків. Існує прямий зв'язок між обсягом базових грошей і пропозицією грошей. Зміна обсягу базових грошей справляє мультиплікативний ефект на грошову пропозицію.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що слугувало причинами появи центральних банків у світі?
2. Охарактеризуйте еволюційний та законодавчий шляхи виникнення центральних банків.
3. Опишіть етапи становлення центральних банків.
4. Які основні завдання стоять перед центральними банками?
5. Дайте характеристику факторам, що визначають незалежність центрального банку.
6. Які функції виконують центральні банки?
7. У чому полягає функція «банку банків»?
8. Охарактеризуйте емісійну функцію центрального банку.
9. Які активні операції здійснюють центральні банки?
10. Опишіть пасивні операції центральних банків.

ГЛОСАРІЙ

Грошовий оборот – процес безперервного руху грошей між суб'єктами економічних відносин у суспільному відтворенні.

Демонетизація золота – вилучення з обігу золотих монет і припинення обміну неповноцінних грошей на золото.

Емісійний банк – банк, якому надано монопольне право емісії грошових знаків.

Європейська система центральних банків (ЄСЦБ) – дворівнева банківська система, що складається із Європейського центрального банку (ЄЦБ) і національних центральних банків країн Європейського Союзу. Створення ЄСЦБ було логічною передумовою запровадження євро.

Європейський валютний (монетарний) інститут – попередник Європейського центрального банку (ЄЦБ), створений згідно з Маастрихтським договором. Головна мета діяльності – визначення правових, організаційних, матеріально-технічних передумов, необхідних ЄЦБ для виконання своїх функцій.

Золотий стандарт – грошова система, в якій золото слугує як гроші, а всі інші види грошей розмінні на золото.

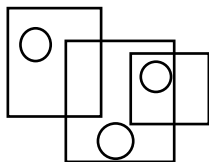
Пропозиція грошей – запас грошей, який суб'єкти економіки готові надати в тимчасове користування позичальникам. Природною межею пропозиції грошей є фактична маса грошей в обороті.

Система паперово-кредитного грошового обігу – грошова система, в якій обіг обслуговують грошові знаки (паперові або металеві), що не мають внутрішньої вартості.

Центральний банк – державний орган, головне призначення якого регулювання грошового обороту з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки. Регулювання здійснюється за допомогою додаткової емісії грошей чи вилучення зайвої маси грошей з обороту.

Ціна грошей – процент, що формується на грошовому ринку в результаті взаємодії попиту на гроші і пропозиції грошей.

ТЕМА 2

НАЦІОНАЛЬНИЙ БАНК УКРАЇНИ

- 2.1. Національний банк України та його місце в банківській системі України.
- 2.2. Функції Національного банку України.
- 2.3. Принципи Національного банку України.

2.1. Національний банк України та його місце в банківській системі України

На базі Української республіканської контори Держбанку СРСР, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» у березні 1991 р., утворено Національний банк України (НБУ). Він є центральним банком України, верхнім рівнем банківської системи та державним органом і підзвітним Верховній Раді України. Діяльність Національного банку України регламентується Законом «Про Національний банк України», прийнятим Верховною Радою України у 1999 р.

Забезпечення стабільності грошової одиниці України – гривні є головною функцією Національного банку відповідно до Конституції України. Юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації центрального банку країни визначають Конституція України, Закон України «Про Національний банк України» та інші закони України. Його статутний капітал є державною власністю і становить 10 мільйонів гривень. Розмір статутного капіталу може бути збільшений за рішенням Ради Національного банку України. Джерелами формування статутного капіталу Національного банку є доходи його кошторису, а за необхідності – Державний бюджет України.

Центральний банк є економічно незалежним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк є юридичною особою. Він має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні. За зобов'язаннями органів державної влади Національний банк не відповідає,

а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Він може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами. Його установи, філії і представництва мають печатку із зображенням Державного Герба України та своїм найменуванням.

Одержання прибутку не є метою діяльності Національного банку. Плановані доходи та витрати Національного банку відображаються в кошторисі його доходів і витрат.

Національний банк за підсумками року в разі перевищення кошторисних доходів над кошторисними витратами, затвердженими на поточний бюджетний рік, вносить до Державного бюджету України наступного за звітним роком позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України.

Здійснюючи банківське регулювання та банківський нагляд, Національний банк не наділений компетенцією втручатися в оперативну діяльність банківських установ, які є самостійними суб'єктами підприємницької діяльності.

Національний банк України, виходячи із статусу незалежного органу та функціональних особливостей правового статусу, на території країни має бути єдиним емісійним центром, оскільки як публічна установа держави користується монопольним правом грошової емісії.

Він повинен бути банком держави, який зобов'язується підтримувати загальнодержавні економічні програми, якщо вони звичайно не суперечать грошово-кредитній політиці. Він також повинен бути банком банків, тобто виступати кредитором останньої інстанції, який надає банкам і фінансово-кредитним інститутам можливість рефінансування на певних умовах і у випадках тимчасового дефіциту ліквідних коштів. Одночасно Національний банк України повинен залишатися органом банківського нагляду і контролю, який визначає необхідний рівень стандартизації і компетентності в національній кредитно-фінансовій системі.

Таким чином, можна говорити про подвійну правову природу центробанку, який, з одного боку, є органом державного управління в сфері банківської діяльності, а з іншого – займається господарською діяльністю.

Ключовим для визначення правового статусу Національного банку є поняття його автономії.

До складу поняття автономії центрального банку включається ряд показників. Зокрема, автономія означає наділення центрального банку свободою дій, а також заборороною переглядати чи скасовувати рішення керівних органів центрального банку будь-якими органами законодавчої або виконавчої влади, за винятком оскарження таких актів у судовому порядку.

До критеріїв автономії центрального банку належать:

- залежність центрального банку від інших органів державної влади;
- фінансові відносини між урядом і центральним банком;

- процедура призначення на посаду голови та членів керівних органів;
- строк повноважень голови та членів керівних органів;
- стабільність посад голови та членів керівних органів;
- «інтерналізація» керівних органів банку.

Національний банк та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Державні органи обмінюються інформацією. Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів. Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку України надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу.

Національний банк України підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

У засіданнях Правління Національного банку можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Національний банк України має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Підзвітність означає:

— призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;

— призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;

— призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;

— доповідь Голови Національного банку України Верховній Раді України про діяльність Національного банку;

— надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Національний банк України має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради Національного банку чи Правління Національного банку інакше, як у межах, визначених цим Законом.

Національному банку забороняється надавати прями кредити як у національній, так і в іноземній валюті на фінансування витрат Державного бюджету України.

Щодо статусу керівника центрального банку, то Конституція України в статті 85 закріплює, що призначає на посаду та звільняє з посади Голову Національного банку України Верховна Рада України за поданням Президента України. Цим підтверджується ефективність статусу керівника і значимість самого центрального органу державного управління. Строк повноважень Голови Національного банку України визначається згідно зі статтею 18 Закону «Про Національний банк України» і становить 5 років.

У разі не затвердження Верховною Радою України кандидатури, запропонованої Президентом України, питання керівництва Національним банком, а також порядок внесення нової кандидатури регулюються Законом України «Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України». Одна кандидатура може вноситись не більше двох разів.

Звільнення з посади Голови НБУ також здійснюється Верховною Радою України за поданням Президента України у таких випадках:

- закінчення строку повноважень;
- набрання законної сили обвинувачувальним вироком суду – у скоєні кримінального злочину;
- у зв'язку із заявою про відставку за політичними або особистими причинами, поданою в письмовому вигляді та прийнятою Президентом України;
- смерті або на підставі рішення суду про оголошення особи померлою або визнання безвісті відсутньою;
- припинення громадянства або виїзду за межі України на постійне місце проживання;
- за поданням Президента України в межах його конституційних повноважень.

Важливим для автономії є й інтерналізація керівних органів банку. Принципу інтерналізації повною мірою відповідає організація Правління Національного банку і абсолютно не відповідає порядок формування Ради НБУ. Голові, членам Правління та службовцям Національного банку України заборонено бути народними депутатами України, членами Уряду України, займатися підприємницькою діяльністю, виконувати роботу за сумісництвом, крім викладацької діяльності. Службовцям Національного банку забороняється входити до керівних органів та бути акціонерами комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ.

Усім, хто працює в НБУ, заборонено брати позички від будь-яких кредитних установ, за винятком Національного банку. Такі обмеження встановлені для запобігання тиску на керівників і службовців Національного банку України з боку будь-яких органів держави або кредитно-фінансових установ. У той же час на службовців центрального банку поширюється Закон України «Про державну службу», а також нормативно-правові акти, що регулюють статус державного службовця.

В особливому становищі порівняно з працівниками Національного банку, членами його Правління, знаходяться члени Ради НБУ. Члени Ради НБУ здійснюють свої повноваження на громадських засадах, не одержуючи при цьому офіційної плати від банку.

Отже, можна зробити висновок, що члени Ради НБУ не можуть розглядатися як

його службовці. Вони можуть займати інші державні посади, займатися іншими видами діяльності. Таким чином, створюються реальні підстави для зовнішнього втручання в організацію та проведення монетарної політики центробанку.

До складу Ради Національного банку входять члени Ради Національного банку, призначені Президентом України та Верховною Радою України. Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України, входить до складу Ради Національного банку за посадою. Президент України та Верховна Рада призначають по сім членів Ради Національного банку шляхом прийняття відповідного указу або постанови. Строк повноважень членів Ради Національного банку – сім років, крім Голови Національного банку, який входить до складу Ради Національного банку на строк здійснення ним повноважень за посадою.

За Законом «Про Національний банк України», Раду Національного банку очолює Голова, якого обирають члени Ради строком на три роки. Членом ради може бути громадянин України, який має вищу економічну чи фінансову освіту або науковий ступінь у галузі економіки та фінансів, і досвід постійної роботи в органах законодавчої влади або на керівних посадах в органах центральної виконавчої влади, або ж наукової роботи за фінансовою чи економічною тематикою.

Рада Національного банку аналізує вплив грошово-кредитної політики України на стан соціально-економічного розвитку України, вносить рекомендації Правлінню НБУ стосовно методів та форм прогнозування макропоказників економічного й соціального розвитку України, грошово-кредитної політики, політики курсоутворення, валютного регулювання, розвитку банківської системи, окремих нормативних актів з питань банківської діяльності, встановлює форми оплати праці працівників НБУ, визначає порядок покриття збитків та порядок відрахування доходів Державного бюджету тощо.

Рада Національного банку може вносити рекомендації правлінню Національного банку України. Рекомендації Ради Національного банку розглядаються Правлінням Національного банку протягом п'яти робочих днів. За результатами такого розгляду Правління Національного банку зобов'язане надіслати Раді Національного банку вмотивовану відповідь. Рада Національного банку не має права втручатися в оперативну діяльність Правління Національного банку.

Крім цього, Рада Національного банку застосовує відкладальне вето. У випадку прийняття відкладального вето щодо рішення Правління, таке рішення набирає чинності лише при його підтвердженні двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку не пізніше п'ятиденного строку від дня застосування вето. Якщо рішення своєчасно не підтверджується двома третинами від загальної кількості членів Правління Національного банку, воно вважається таким, що не набрало чинності. У разі коли рішення Правління Національного банку набрало чинності до моменту застосування відкладального вето щодо нього, його дія зупиняється на період розгляду Правлінням Національного банку відкладального вето.

Необхідно відзначити колізію в законодавстві, оскільки згідно із Законом «Про Національний банк України», основні засади грошово-кредитної політики розробляє Рада НБУ і подає для інформування до Верховної Ради України до 15 вересня разом із проектом закону «Про Державний бюджет України» на наступний рік; згідно з Бю-

джетним кодексом України, їх подання передбачено до 15 червня.

Стаття 19 Закону «Про Національний банк України» встановлює одноосібну відповідальність Голови Правління перед Верховною Радою України за діяльність Національного банку (а відповідно – і за діяльність Ради як вищого органу управління Національним банком України). Таким чином порушується адресність відповідальності та неспівпадіння її за суб'єктивним складом, що суперечить загальноприйнятій концепції юридичної відповідальності. Адже Голова Нацбанку несе відповідальність за рішення, прийняті Радою Нацбанку, вплив на прийняття яких у Голови обмежений.

Іншим керівним органом Національного банку України є Правління.

Відповідно до статті 16 закону «Про Національний банк України» очолює Правління Голова Національного банку, який призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України більшістю від конституційного складу Верховної Ради України строком на п'ять років. Кількісний та персональний склад Правління затверджується Радою Національного банку за поданням Голови Національного банку. Заступники Голови Національного банку входять до складу Правління за посадою.

Повноваження Правління Національного банку України визначені в законі.

Згідно зі статтею 22 Закону «Про Національний банк України» до системи НБУ входять: центральний апарат; філії (територіальні управління); розрахункові палати; Банкнотно-монетний двір; фабрика банкнотного паперу; Державна скарбниця України; Центральне сховище; спеціалізовані підприємства; банківські навчальні заклади; інші структурні одиниці і підрозділи, необхідні для забезпечення діяльності Національного банку.

2.2. Функції Національного банку України

Відповідно до Конституції України основною функцією Національного банку є забезпечення стабільності грошової одиниці України.

На виконання своєї основної функції Національний банк сприяє дотриманню стабільності банківської системи, а також у межах своїх повноважень – цінової стабільності. Національний банк не повинен турбуватися щодо стану національної економіки – це відноситься до функцій Кабінету Міністрів України. Він не повинен турбуватися щодо кредитування народного господарства – це функція комерційних банків. Він також не повинен турбуватися про наявність обігових коштів у підприємств – це справа самих підприємств або ж Уряду.

Крім цього, Національний банк виконує інші функції, визначені Законом України «Про Національний банк України», зокрема, відповідно до розроблених Радою Національного банку України Основних засад грошово-кредитної політики, визначає та проводить грошово-кредитну політику; монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує її обіг; виступає кредитором останньої інстанції для банків і організовує систему рефінансування; встановлює для банків правила проведення банківських операцій, бухгалтерського обліку і звітності, захисту інформації, коштів та майна; визначає систему, порядок і форми платежів, у тому числі між банками; визначає напрями розвитку сучасних електронних банківських технологій, створює, координує та контролює створення електронних платіжних засобів, платіжних сис-

тем, автоматизації банківської діяльності та засобів захисту банківської інформації; здійснює банківське регулювання та нагляд; веде Державний реєстр банків, здійснює ліцензування банківської діяльності та операцій у передбачених законами випадках; складає платіжний баланс, здійснює його аналіз та прогнозування; здійснює відповідно до визначених спеціальним законом повноважень валютне регулювання, визначає порядок здійснення операцій в іноземній валюті, організовує і здійснює валютний контроль за банками та іншими фінансовими установами, які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій; забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами; аналізує стан грошово-кредитних, фінансових, цінних та валютних відносин тощо.

Усі функції Національного банку можна об'єднати в дві групи:

- організаційні функції (організація й управління грошовим обігом);
- функції захисту інтересів вкладників і кредиторів.

Аналізуючи норми законодавчих актів, які визначають правовий статус центробанків, можна дійти висновку про те, що центральні банки певною мірою об'єднують три функції:

- нормотворчу (видання нормативних актів, що є обов'язковими для виконання всіма учасниками банківських відносин, за винятком випадків, коли вони суперечать законам);
- виконавчу (здійснення державного регулювання банківської діяльності; реалізація грошово-кредитної політики; співпраця з Урядом);
- попереджувально-карну (в аспекті юридичної відповідальності, оскільки центробанки, як правило, спроможні самостійно застосовувати широкий спектр санкцій за порушення учасниками банківського законодавства).

Питання про поєднання функцій трьох гілок державної влади в Національному банку України дискусійне. В науці досить поширений погляд про недоцільність поєднувати в рамках однієї установи (наприклад, центрального банку) всіх гілок влади; є сенс створювати декілька органів, які будуть доповнювати один одного, забезпечуючи механізм противаг. Аналіз верхнього рівня банківської системи ряду розвинутих країн, розгляд функціональних зв'язків між різними органами, що регулюють здійснення банківської діяльності, свідчать, що в державах із ефективно функціонуючими кредитно-грошовими системами на практиці, як правило, реалізований принцип полісуб'єктності верхнього рівня банківської системи. Розподіл обов'язків на верхньому рівні банківської системи між різними органами забезпечує наявність механізму взаємних стримувань і противаг, що дозволяє страхувати банківську систему (отже, і економіку країни) від непередбачених рішень будь-якого із керуючих органів.

Вважаємо, що недоречно говорити про поєднання Національним банком функцій трьох гілок влади, адже Національний банк виконує ті функції, які за своєю правовою природою ніяк не відрізняються від функцій інших центральних органів державної виконавчої влади.

Так само, як і Національний банк України, Міністерство внутрішніх справ видає обов'язкові для виконання накази (нормотворча функція), здійснює регулювання певних видів життєдіяльності суспільства (виконавча) та застосовує штрафи (попереджу-

вально-карна). Усі ці функції, як і функції Національного банку України, реалізуються виключно в межах процесу державного управління та відповідають законодавчому статусу Нацбанку, як «особливого центрального органу державного управління».

Таким чином, Національний банк України належить до гілки виконавчої влади країни. Особливість же статусу Національного банку як державного органу полягає в особливості взаємозв'язків банку з Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України та Президентом України, закріплених законодавчо.

Аналізуючи основні функції та завдання центрального банку можна виділити основні напрями, за якими відбувається взаємодія між центральним банком та банківською системою.

Такими напрямами є:

- проведення грошово-кредитної політики;
- організація регулювання готівкового грошового обігу;
- рефінансування банківських установ (внаслідок виконання центральним банком функції «банку банків» або останнього кредитора);
- здійснення банківського нагляду та банківського регулювання;
- створення єдиної інформаційної мережі банківської системи, всередині якої відбувається постійний обмін інформацією.

Останній напрям не є виразом конкретної функції центрального банку, однак логічно впливає з усієї його діяльності, оскільки на сучасному етапі розвитку інформаційних технологій уявити собі іншу модель обміну інформацією або повну відсутність такого обміну неможливо.

2.3. Принципи Національного банку України

Науковці визначають принципи системи Національного банку України.

Принципи системи Національного банку України можна визначити як закріплені в законі, обов'язкові для виконання основоположні ідеї й положення, які найбільш повно і всебічно відображають особливості побудови НБУ та правовідносин, що виникають у зазначеній сфері.

До принципів відносять такі.

1. Принцип законності. Згідно з цим принципом, НБУ є центральним банком держави, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією України, Законом України «Про Національний банк України» та іншими законами України. Відповідно із принципом законності, НБУ виконує лише ті функції, які визначені законодавством.

2. Принцип нормотворчості центрального банку. Підзаконні нормативно-правові акти з питань регулювання банківської діяльності, проведення банківських операцій, здійснення банківського нагляду тощо можуть прийматися виключно Національним банком України і є обов'язковими для органів державної влади і органів місцевого самоврядування, банків, підприємств, організацій та установ незалежно від форм власності, а також для фізичних осіб.

Нормативно-правові акти НБУ видаються у формі постанов Правління НБУ, ін-

струкцій, положень, правил і не можуть суперечити законам України та іншим законодавчим актам України, а також не мають зворотної сили, крім випадків, коли вони, згідно із законом, пом'якшують або скасовують відповідальність. Однією з гарантій дотримання законності є вимога обов'язкової державної реєстрації актів НБУ в Міністерстві юстиції України.

3. Принцип незалежності НБУ. Саме наявність владних повноважень є однією з найсуттєвіших ознак центрального банку. Вона свідчить про закріплення за Національним банком України права встановлювати формально-обов'язкові правила поведінки і домагатися здійснення їх за допомогою передбачених законами засобів впливу. Відповідно з принципом незалежності НБУ:

- ⇒ в межах наданої йому компетенції є незалежним;
- ⇒ не допускається втручання органів законодавчої та виконавчої влади або їх посадових осіб у виконання функцій і повноважень Ради НБУ чи Правління інакше, як у визначених Законом межах (стаття 53 Закону України «Про Національний банк України»).

Гарантією самостійності НБУ можна розглядати положення розділу IX Закону України «Про національний банк України», який визначає правові засади взаємовідносин банку з Президентом України, Верховною Радою та Кабінетом Міністрів.

Щодо взаємовідносин центробанку з урядом країни, то Національний банк України та Кабінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку. Обов'язком НБУ є надання уряду на його запит інформації щодо монетарних процесів. У свою чергу, Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади повинні надати інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу, на запит центробанку.

4. Принцип економічної самостійності. Відповідно до нього Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених законодавством випадках – також за рахунок Державного бюджету України. В межах виконання зазначеного принципу Нацбанк може виконувати такі операції для забезпечення своїх функцій:

- надавати кредити комерційним банкам та іншим фінансово-кредитним установам для підтримки ліквідності за ставкою, не нижчою від ставки рефінансування НБУ;
- здійснювати дисконтні операції з векселями й чеками;
- купувати та продавати на вторинному ринку цінні папери тощо.

Обмеження діяльності банку полягає в забороні Нацбанку:

- бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ;
- здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності банку та його установ;
- здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає його функціям.

5. Принцип організації НБУ на базі державної власності. Матеріальною базою для функціонування банку є наявність статутного фонду. Статутний капітал НБУ є дер-

жавною власністю. Він складає 10 мільйонів гривень, але може бути змінений за рішенням Ради НБУ. Враховуючи те, що Національний банк є юридичною особою, він наділений всіма ознаками, характерними для юридичних осіб, у тому числі й наявністю відокремленого майна, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні (статті 3, 4 Закону України «Про національний банк України»).

6. Принцип здійснення діяльності без мети отримання прибутку. Саме можливість отримання доходів і надає Національному банку подвійної правової природи – з одного боку як суб'єкта господарської діяльності, з іншого – як особливого органу державного управління. Планові доходи та витрати НБУ відображаються в кошторисі його доходів і витрат. НБУ вносить до Державного бюджету України відповідного року, наступного за звітним роком, позитивну різницю на покриття дефіциту бюджету, а перевищення витрат над доходами відшкодовується за рахунок Державного бюджету України, наступного за звітним роком (стаття 5 Закону України «Про національний банк України»).

7. Принцип централізації. У статті 22 Закону «Про Національний банк України» зазначено, що структура Національного банку будується за принципом централізації з вертикальним підпорядкуванням. Національний банк наділений правом самостійно вирішувати питання організації, створення, ліквідації та реорганізації структурних підрозділів та установ НБУ, його підприємств, затверджувати їхні статuti та положення. Зрозуміло, що філія центрального банку не може мати статусу юридичної особи і не може видавати нормативних актів, а уповноважена діяти від імені НБУ в межах отриманої від нього компетенції на підставі затвердженого положення.

8. Принцип вертикальної структури управління системою Національного банку закріплений законом. Цей принцип означає, що призначення посадових осіб та їх підзвітність можуть здійснюватися виключно за встановленою законом вертикаллю.

Говорячи про правовий статус філій (територіальних управлінь) Національного банку України, можна стверджувати, що вони є найважливішими структурними елементами системи центрального банку. В основі розташування територіальних управлінь центрального банку держави лежить адміністративно-територіальний устрій України.

Діяльність територіальних відділень НБУ має розглядатися як виконання частини основних функцій центрального банку в сфері грошово-кредитної політики, валютного регулювання та банківського регулювання й нагляду. Крім цього слід наголосити, що філії НБУ організують свою роботу в режимі обмеженої самостійності, коли більшість рішень приймається виключно на рівні центрального апарату НБУ. До компетенції Правління НБУ відноситься вирішення питань щодо створення, реорганізації та ліквідації філій центрального банку.

Керівництво філією здійснює начальник, який призначається на посаду та звільняється з неї наказом Голови Національного банку. Начальник територіального управління затверджує згідно з типовою структурою і затвердженим кошторисом, а також фондом оплати праці, штатний розпис територіального управління, видає накази та розпорядження, а також затверджує Положення про структурні підрозділи територіального управління.

9. Принцип єдності системи центрального банку передбачає, що всім елементам системи притаманні спільність цілей, завдань, єдність організаційної побудови та здійснюваних функцій, а також методів їх здійснення та форм реагування на порушення чинного законодавства. У випадку прийняття центральним банком рішення кожний елемент системи, в разі необхідності, може замінити інший.

10. Принцип державної служби. Відповідно до законодавства, службовці Національного банку України є державними службовцями. Нижчестоячі службовці підпорядковуються лише вищестоячим органам НБУ і не підпорядковуються місцевим органам влади або управління.

11. Принцип колегіальності управління. Вищим органом управління Національного банку України є Рада Національного банку. Керівним органом виступає Правління Нацбанку. Обидва органи є колегіальними. За законом, Рада Національного банку України складається з 14 осіб. Голова Національного банку входить до неї за посадою. Кількісний та персональний склад Правління затверджується Радою Національного банку України за поданням Голови Нацбанку, який обирається Верховною Радою України за поданням Президента України строком на п'ять років.

12. Принцип дотримання банківської таємниці. У вичерпному розумінні цей принцип означає:

- закріплення в діючих законодавчих актах переліку відомостей, що складають банківську таємницю;
- право клієнта фінансово-кредитної організації або центрального банку на збереження в таємниці та нерозголошення зазначених відомостей;
- обов'язок фінансово-кредитної установи та центрального банку повністю забезпечити дотримання відомостей, що складають банківську таємницю, а також відповідальність за їх розголошення.

Як правило, не викликає суттєвої дискусії думка, що для управління банківською системою на верхньому рівні необхідна наявність сильного та незалежного центрального банку, на який не може вплинути будь яка гілка влади. Основними принципами, за якими має визначатися незалежність центрального банку є те, що:

- вона може і має бути виключно правовою і визначається законодавством відповідної країни про центральний банк;
- виходячи із своєї суті, соціального призначення, виконуваних функцій центральний банк не може бути необмежено незалежним. Він являє собою головний грошово-кредитний державний орган, а це означає, що, здійснюючи свою діяльність, переслідуючи при цьому свої законодавчо закріплені цілі, центральний банк повинен виходити з вищих інтересів держави та суспільства, а також враховувати цілі та дії інших державних органів, координувати з ними свою діяльність та підтримувати робочі відносини;
- незалежність центрального банку – продукт тривалого періоду її становлення; її слід розглядати в історичному та порівняльно-правовому аспекті, без чого неможливо отримати скільки-небудь достовірних та значимих результатів;
- оскільки незалежність центрального банку нерозривно пов'язана із загальною системою фінансів держави, то будь-які перетворення та реформи, що стосу-

ються незалежності центрального банку, можуть проводитись лише після великої системної підготовчої роботи і повинні мати поступовий характер.

Таким чином принципи на яких ґрунтується НБУ є ґрунтовними.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть операції, які виконує центральний банк як банк банків.
2. Подайте визначення Національного банку України (НБУ), назвіть його характерні риси.
3. Розкрийте головне призначення НБУ як центрального банку.
4. Назвіть та охарактеризуйте основні функції НБУ.
5. Охарактеризуйте форми управління НБУ.
6. Розкрийте суть та особливості організаційної структури НБУ.
7. Які операції виконує центральний банк держави?
8. У чому особливість правового статусу НБУ?
9. Які основні завдання вирішує банк першого рівня банківської системи України?
10. Назвіть завдання та функції Голови НБУ.

ГЛОСАРІЙ

Інкасація – система здачі готівкових грошових коштів, валютних та інших цінностей підприємствами, організаціями банківським установам. Інкасація – складова частина діючої системи готівкового грошового обігу. За допомогою інкасації технічно забезпечується зворотний притік у банки випущених у обіг грошових коштів.

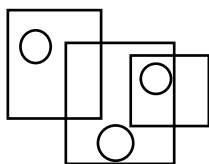
Капітал банку – кошти, спеціально створені фонди та резерви, призначені для забезпечення фінансової стійкості, комерційної та господарської діяльності, відшкодування можливих збитків, і які перебувають у користуванні банку.

Національний банк України - це юридична особа, яка має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває в його повному господарському віданні.

Незалежність НБУ - НБУ відповідно до основ бюджетної та економічної політики формує грошово-кредитну політику.

Правовий статус суб'єктів адміністративно-правових відносин - це юридичне закріплення їх ролі та місця в системі відповідних органів державної влади і в системі органів управління.

ТЕМА 3

ЕМІСІЯ ГРОШЕЙ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ГОТІВКОВОГО ГРОШОВОГО ОБІГУ

- 3.1. Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси.
- 3.2. Організація процесу виробництва банкнот і монет у системі НБУ.
- 3.3. Готівковий обіг та робота з грошовими знаками національної валюти.

3.1. Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси

★ **Емісія грошей** – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. *emissio* – випуск). Емісія грошей є однією із найважливіших функцій центрального банку, якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації її обігу. Здійснюючи емісію грошей, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці.

Емісійні операції (які являють собою як випуск в обіг коштів, так і вилучення їх з обігу) є суттю діяльності центрального банку. Усе, що робить центральний банк, так або інакше пов'язано з такими операціями. Здійснюючи емісійні операції, центральний банк намагається забезпечити таку кількість грошей в обігу, яка необхідна для обслуговування процесу обміну товарами та послугами в економіці. Якщо ж гроші випускаються виокремлено до можливостей економіки виробити адекватну кількість товарів та послуг, то вони починають знецінюватись.

Саме тому обсяг емісії коштів розраховується на підставі прогностичних показників розвитку економіки: обсягу валового внутрішнього продукту, інфляції, параметрів бюджету та інше. Центральні банки не кредитують уряд для покриття бюджетного дефіциту, оскільки такі гроші не будуть мати відповідного товарного покриття і призведуть до інфляції.

Механізм здійснення емісійних операцій зазнав суттєвих змін у сучасних умовах господарювання. Наразі емісія грошей відбувається виключно в безготівковій формі шляхом зарахування відповідної суми коштів на кореспондентські рахунки банків в

центральному банку. Коли ж гроші вилучаються з обігу, то відповідна сума, навпаки, списується з цих рахунків.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національний банк України», Національному банку належить монопольне право на випуск грошей в обіг на території країни, а також випуск національних грошових знаків (банкнот, монет). Крім того, у даному напрямку на НБУ покладено наступні завдання:

- монопольно здійснювати емісію національної валюти та організувати готівковий грошовий обіг;
- визначати вид грошових знаків, їх номінал, відмінні ознаки і систему захисту;
- організувати інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей;
- видавати ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей.

Готівкові гроші виготовляються за допомогою друкарського верстата на Банкнотно-монетному дворі Національного банку України. Однак в обіг готівкові гроші випускаються виключно в обмін на безготівкові. Відбувається це в процесі економічної діяльності. При виникненні у клієнтів банків потреб в готівкових коштах (наприклад, для виплати заробітної плати працівникам), банки отримують готівкові кошти в Національному банку з одночасним списанням еквівалентної суми безготівкових коштів з їхнього кореспондентського рахунку в Національному банку. На загальний обсяг грошей в обігу операції перетворення безготівкових коштів в готівкові не впливають.

Загальну суму коштів на коррахунках банків, а також готівкових коштів, які знаходяться в обігу, називають базовими грошима, або **монетарною базою**. Тобто це той обсяг коштів, який випущений на даний момент в обіг центральним банком.

Процедура емісії безготівкових грошей суворо регламентована. Випуск коштів здійснюється через валютний, фондочий та кредитний канали і забезпечується отриманням Національним банком еквівалентного обсягу іноземної валюти або ліквідних фінансових інструментів, завдяки чому за потреби через ці ж канали відбувається вилучення коштів з обігу.

Через валютний канал гроші випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу іноземної валюти на міжбанківському ринку. До останнього часу монетарна політика Національного банку України у зв'язку із значними обсягами залучення іноземного капіталу і прив'язкою курсу гривні до долара США майже повністю була підпорядкована валютній політиці. Останніми роками близько 99 % емісії гривні здійснювалося через валютний канал, шляхом реалізації валютно-курсової політики центрального банку. Валютний канал, як правило, властивий сировинним та експортозалежним економікам.

Через фондочий канал кошти випускаються/вилучаються шляхом здійснення Національним банком України операцій з купівлі/продажу на відкритому ринку державних цінних паперів. Фондовий канал використовується для покриття дефіциту бюджету.

Через кредитний канал кошти випускаються шляхом здійснення Національним банком підтримки ліквідності банків через механізми рефінансування. При цьому кошти випускаються на зворотній основі під відповідне забезпечення (яке надається Національному банку в заставу) та на визначений термін (від 1 до 365 днів в залежності від інструмента рефінансування), після якого повертаються до Національного банку і вилучаються з обігу.

Емісія грошей в історичному плані – це найдавніша функція центральних емісій-

них банків. У ХХ ст. емісійна діяльність центральних банків зазнала істотних змін.

По-перше, усі країни світу поступово перейшли до застосування в обороті виключно неповноцінних грошей. У сучасних умовах центральні банки емітують в оборот грошові знаки, відмовившись від зобов'язання обмінювати їх на золото за офіційною ціною. Таким чином, емісія грошей має фідучіарний характер, тобто вона основана на довірі до емітента. Забезпеченням грошових знаків виступає, на відміну від епохи золотого стандарту, не золотий запас емісійного банку, а переважно цінні папери в портфелі центрального банку.

Обсяги емісії визначаються потребами сфери обігу в грошах як засобів обігу, платежу та накопичення. Якщо емісія здійснюється в цих межах, створюються умови для забезпечення стабільності грошей.

Розрізняють **емісію готівкову та безготівкову**. **Готівкову емісію грошей** здійснює центральний банк, виходячи з потреб розвитку споживчого ринку, рівня інфляції, доходів громадян тощо.

Основними принципами готівкової емісії є:

- монополія (виключне право) центрального банку;
- відсутність забезпечення;
- безумовна обов'язковість приймання національної грошової одиниці у всі види розрахунків і платежів;
- необмежена обмінюваність.

Емісія грошей дає їх емітенту емісійний дохід, розмір якого визначається як різниця між сумою емісії та витратами на виготовлення грошових знаків. Оскільки в сучасних умовах емісія грошей закріплена за центральними банками, емісійний дохід надходить у їх розпорядження та використовується для забезпечення виконання центральним банком своїх функцій.

Безготівкова емісія грошей здійснюється комерційними банками на основі залучення депозитів і видачі банківських кредитів. При цьому емісія грошей може здійснюватися лише всією банківською системою, а не одним чи кількома комерційними банками. Цей процес відбувається завдяки функціонуванню механізму грошового (банківського) мультиплікатора, який на основі кредитування економіки дозволяє збільшити грошову масу.

Безготівкова емісія грошей може відбуватися і в разі, коли в розрахунках за товари та послуги використовуються векселі, які відіграють роль додатково емітованих грошей. Теоретично після повернення кредитів або погашення векселів відбувається погашення (вилучення із обігу) додатково емітованих грошей, але на практиці така ситуація може статися лише у надзвичайних випадках, оскільки кредитування економіки не припиняється і є перманентним процесом, на якому ґрунтується вся економічна система.

Незалежно від форм емісії грошей, цей процес перебуває під постійним контролем центрального банку і достатньо жорстко регулюється. Неконтрольована емісія грошей призводить до розбалансування грошового ринку, знецінення національної валюти, зростання інфляції та порушення основних економічних пропорцій. Пряме кредитування дефіциту державного бюджету за рахунок емісії грошей в Україні заборонено з 1996 р.

До основних функцій, які виконує емісія грошей, відносять:

1. Забезпечення національної економіки засобами обігу, платежу, нагрома-

дження для належного її функціонування, що є головною. Кількість грошей, необхідна для функціонування економіки, залежить від суми вартості усіх вироблених за відповідний період товарів і послуг, рівня розвитку кредитних операцій, системи банківських розрахунків, а також швидкості обігу грошей.

2. Здійснення антициклічного регулювання економіки. Під час кризи і стагнації центральний банк у контексті спільної з урядом стратегії сприяє поживленню економіки через емісію грошей у визначених межах. Іншим аспектом цієї функції емісії грошей є підтримка стабільності національної валюти.

Механізм емісійно-касового регулювання грошової маси передбачає порядок введення та вилучення грошей з обігу, а також їх перерозподіл між територіями і регіонами країни залежно від потреб економіки.

Випуск грошей в обіг є комплексом заходів, який складається з етапів:

- прогнозування потреби у готівковій масі;
- виготовлення грошей;
- створення резервного фонду готівки у центральному сховищі;
- власне введення грошей в обіг.

Готівка, як правило, використовується при одержанні населенням своїх доходів та їх використанні (вплата заробітної плати, пенсій, стипендій, придбання товарів і послуг, розміщення коштів у банківських внесках тощо).

3.2. Організація процесу виробництва банкнот і монет у системі НБУ

Згідно з чинним законодавством гривня є єдиним платіжним засобом на території України. Усі фізичні та юридичні особи зобов'язані приймати гривню на території України без будь-яких обмежень за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів. Національний банк України має виключне право емісії грошових знаків (гривні та розмінної монети) та вилучення з обороту неплатіжних і не придатних для обігу грошових знаків. Крім того, як емісійний центр держави Національний банк має широкі повноваження щодо організації та регулювання готівкового обігу.

Для забезпечення організації готівкового грошового обігу Національний банк здійснює:

- виготовлення та зберігання банкнот і монет;
- створення резервних фондів банкнот і монет;
- встановлення номіналів, систем захисту, платіжних ознак та дизайну грошових знаків;
- встановлення порядку заміни пошкоджених банкнот і монет;
- встановлення правил випуску в обіг, зберігання, перевезення, вилучення та інкасації готівки;
- визначення порядку ведення касових операцій для банків, інших фінансових установ, підприємств і організацій;
- визначення вимог стосовно технічного стану і організації охорони приміщень банківських установ.

Національний банк України забезпечує виготовлення грошових знаків. Сьогодні Україна має замкнутий цикл з виробництва грошей, а саме: Банкнотно-монетний двір і Фабрику банкнотного паперу. Продукція банкнотної фабрики: банкноти; високозахищені цінні папери; акцизні марки; поштові марки.

Банкноти всіх номіналів виготовляються на спеціальному білому папері, що не флуоресцює в ультрафіолетових променях, з водяними знаками.

Національний банк України визначає дизайн грошових знаків. Значного поширення набула думка про те, що грошові знаки є візитною карткою держави. Тому Україна, як і інші країни, намагається відобразити на своїх банкнотах і монетах предмети національної гордості, ознайомити зі своєю історією, культурою, природою, традиціями. На лицьовому боці банкнот розміщено портрети видатних діячів України, написи «Україна» або «Україна Національний банк України», вказано номінал банкнот словами та цифрами.

Національний банк України затверджує графічний знак гривні. Він складається з двох елементів. Перший і основний елемент базується на рукописному варіанті зображення літери г (кирилиця) як першої літери у назві «гривня». Другий елемент – це дві горизонтальні паралельні прямі, які втілюють ідею стабільності гривні. Графічний знак може розмішуватися як перед номіналом, так і після нього.

Національний банк України розробляє систему захисту грошових знаків від підроблення (фальсифікації). Основні елементи захисту грошових знаків від підроблення поділяються на дві групи:

- елементи захисту, які технологічно реалізуються в процесі виготовлення паперу і розміщуються в товщі чи на поверхні паперу;
- елементи захисту, які використовуються безпосередньо під час друкування банкнот (рельєфні елементи, плоский друк, безперервний друк, райдужний друк, орловський друк, мікротекст, суміщені малюнки, флюоресцентні захисні елементи, антисканерна сітка, латентне зображення, знак для людей з послабленим зором та інші елементи захисту).

Характеристика основних захисних елементів банкнот:

1. Водяний знак – на банкнотах номіналом 1, 2, 5, 10 та 20 гривень зразка 1992 року – зображення світлими лініями ТРИЗУБА, яке утворене внутрішньою структурою паперу, повторюється по всій площі банкноти і видиме при розгляді банкноти проти світла; на банкнотах пізнішого випуску – видиме при розгляді банкноти проти світла зображення на білій площині банкноти в різних тонах (світліших та темніших від паперу) портрета, що утворене внутрішньою структурою паперу і яке повторює портрет, надрукований на лицьовому боці банкноти.

2. Захисна стрічка – у банкнотах номінальною вартістю 1(1995 р.), 2 (1995 р.) та 5 (1997 рік) гривень у товщі паперу між водяним знаком та портретом вертикально розміщена полімерна металізована стрічка з кодованим номіналом шириною приблизно 1,3 мм, яку видно при розгляданні банкноти проти світла як темну смужку з прозорим написом «1 ГРИВНЯ», «2 ГРИВНІ» та «5 ГРИВЕНЬ», що повторюються;

- ✓ у банкнотах номінальною вартістю 1 (1994 р.), 5 (1994 р.), 10 (1994 р.), 50 та 100 гривень у товщі паперу розміщена вертикальна полімерна стрічка шириною приблизно 1 мм, яку видно проти світла. На ній є напис «Україна» темного кольору, що повторюється. Його можна прочитати за допомогою збільшувального скла;

✓ у банкнотах номінальною вартістю 20 гривень зразка 1995 року між водяним знаком та портретом розміщена вертикальна металізована «віконна» стрічка. З лицьового боку банкноти вона періодично (6 разів) виходить із товщі на поверхню паперу банкноти. Ця частина стрічки помітна, вона має вигляд блискучої пунктирної лінії. При розгляданні банкноти проти світла уся стрічка має вигляд безперервної темної лінії, що перетинає банкноту впоперек.

3. Рельєфні елементи – елементи друку в банкнотах номіналом 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень, які виступають над поверхнею паперу, шершавість яких відчувається на дотик кінчиками пальців.

4. Суміщений малюнок – малюнок, розташований в одному місці на лицьовому та зворотному боках банкноти, усі елементи якого збігаються та доповнюють один одного при розгляді банкноти проти світла (орнамент із лівого боку банкноти).

5. Райдужний друк – поступовий перехід одного кольору захисної сітки, виконаної суцільними лініями без розривів, в інший (захисні сітки та орнаменти з обох боків банкноти).

6. Антисканерна сітка – розташовані під різними кутами тонкі лінії, які при копіюванні або скануванні банкноти утворюють на копії «муар» (захисні сітки).

7. Кодоване латентне зображення – приховане цифрове зображення номіналу на банкнотах 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень, видиме при розгляданні банкноти на рівні очей під гострим кутом проти світла при її повороті на 45 градусів (прямокутний орнамент праворуч від портрета) та приховане зображення ТРИЗУБА (цифрове позначення номіналу у верхніх кутах лицьового боку банкнот номіналом 2-20 гривень зразка 1992 року).

8. Мікротекст – напис безперервно повторюваного слова «Україна» абрєвіатури «НБУ», які можна прочитати за допомогою збільшувального скла.

9. Знак для сліпих – рельєфний елемент, розміщений у лівому нижньому куті лицьового боку банкнот 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень, який відчувається на дотик кінчиками пальців і визначає номінал банкноти.

10. Видимі захисні волокна – хаотично розміщені в товщі та на поверхні паперу з двох боків банкноти сині волокна довжиною близько 6 мм (номінал 1-20 гривень зразка 1992 року), сині та червоні волокна – номінал 1, 2, 5 гривень зразка 1994-1997 рр.

11. Невидимі захисні волокна – хаотично розміщені в товщі та на поверхні паперу з двох боків банкнот волокна:

✓ довжиною близько 6 мм (номінал 1-20 гривень зразка 1992 року), які в ультрафіолетових променях флуоресціюють зеленим світлом;

✓ довжиною близько 4 мм (1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень), які в ультрафіолетових променях флуоресціюють жовтим і блакитним світлом та синім і зеленим світлом (1 (1995 р.), 2 (1995 р.), 5 (1997 р.) гривень).

12. Флуоресцентний номер – надрукований методом високого друку чорною фарбою горизонтально (номінал 1-20 гривень зразка 1992 року) та червоною фарбою горизонтально ((1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.) гривень) і вертикально (номінал 50 та 100 гривень), рівно, з однаковим інтервалом між цифрами номер банкноти, який в ультрафіолетових променях флуоресціює зеленим (номінал 1-20 гривень зразка 1992 року) та світло-червоним (1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень) світлом.

13. Магнітний номер – надруковані методом високого друку чорною фарбою горизонтально в один рядок, рівно та з однаковим інтервалом між цифрами серія та номер банкноти, які мають магнітні властивості (1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.), 50 та 100 гривень).

14. Прихований номінал – надрукований в центрі лицьового боку банкноти, крім 1 (1994, 1995 рр.), 2 (1995 р.), 5 (1994, 1997 рр.), 10 (1994 р.), 20 (1995 р.) гривень невидимою фарбою номінал, який в ультрафіолетових променях флуоресцює зеленим світлом.

15. Флуоресцентний друк – елементи дизайну лицьового боку і зворотного боку банкнот та кодований малюнок (50 та 100 гривень), які в ультрафіолетових променях флуоресцюють жовтим, зеленим або жовто-зеленим світлом (в залежності від номіналу).

16. Високий друк – друк, яким виконано номери банкнот. Він залишає на папері потовщений із країв штриха відбиток фарби і рельєфний заглиблений слід. На зворотному боці папір, як правило, має опуклий рельєфний відбиток.

17. Орловський друк – різкий перехід одного кольору у інший без розривів, накладання або зміщення ліній малюнка (портрет, написи, стрічки, орнаменти).

Національний банк України встановлює правила визначення платіжності банкнот і монет. Він визначає ознаки платіжності грошових знаків і відповідно до них, а також з урахуванням зовнішнього вигляду, ступеня зношеності та пошкодження поділяє грошові знаки на платіжні і неплатіжні.

Платіжні грошові знаки поділяються таким чином: придатні до обігу банкноти і монети; не придатні до обігу банкноти і монети, а саме: зношені банкноти і монети; значно зношені та пошкоджені банкноти і монети. Такі грошові знаки підприємства не повинні приймати як платіж; банкноти і монети з дефектами виробника.

Неплатіжні грошові знаки поділяються таким чином:

- дуже пошкоджені банкноти і монети. Такі грошові знаки не приймаються до платежів підприємствами й організаціями, а банками – до обміну на придатні до обігу банкноти і монети;
- фальшиві банкноти і монети;
- перероблені банкноти. Перероблення – це зміна первісного виду справжньої банкноти з метою отримання незаконного прибутку. Переробленням вважається наклеювання, малювання, друкування тексту або цифр, що змінюють номінал банкноти.

Фальшиві та перероблені грошові знаки вилучаються банками з обігу і передаються для дослідження та офіційного висновку установам Національного банку. Про виявлення підроблених грошових знаків інформують правоохоронні органи.

Національний банк України виготовляє і реалізує пам'ятні і ювілейні монети. Це монети різних номіналів, виготовлені з різних металів. Тематика пам'ятних і ювілейних монет необмежена. Це може бути історія, пам'ятки, видатні особистості, знаменні дати, культура, література, спорт, легенди, природа, релігія тощо. Слід враховувати, що тема монети становить інтерес не лише для вітчизняних, а й для іноземних колекціонерів. Особливою популярністю користуються монети з так званими універсальними образами, близькими і прийнятними для представників багатьох націй.

Департамент готівково-грошового обігу розподіляє пам'ятні та ювілейні монети по територіальних управліннях і установах НБУ, які здійснюють реалізацію монет ко-

мерційним банкам, товариствам нумізматів, ювелірним магазинам, іншим торговельним організаціям. На зовнішньому ринку НБУ реалізує монети через нумізматичні фірми, з якими укладаються відповідні договори.

Національний банк України організовує інкасацію і перевезення банкнот і монет та інших цінностей. Він розробляє нормативну базу, що регламентує порядок інкасації та перевезення цінностей, видає письмові дозволи банкам на право здійснення цієї діяльності. У структурі Національного банку є підрозділи, які здійснюють перевезення готівки від Центрального сховища до територіальних управлінь НБУ, вивезення надлишків та зношених грошових знаків у зворотному напрямку, доставку готівки за заявками комерційних банків, координують та контролюють діяльність підрозділів інкасації в комерційних банках та Державної служби охорони при МВС України.

Національний банк України здійснює аналіз стану, структури та динаміки готівкового обігу і розробляє заходи щодо його вдосконалення. Основні об'єкти аналізу:

- показники готівкового обігу в ув'язці з показниками, що характеризують економічний стан країни та тенденції її економічного розвитку;
- джерела надходження готівки у каси банків і цільова спрямованість їх видач з кас банків;
- швидкість повернення готівки у каси банків;
- чинники, що визначають зміну обсягів готівки у позабанківській сфері;
- територіальне розміщення готівки та її вилучення з обороту;
- рівень інкасації готівкової виручки;
- стан і розвиток безготівкових розрахунків між підприємствами і громадянами тощо.

3.3. Готівковий обіг та робота з грошовими знаками національної валюти

На сьогодні готівковий обіг в Україні займає важливе місце у фінансовій системі держави, проте він є найбільш капіталоємним і трудомістким видом банківської діяльності з позиції авторів колективної монографії за редакцією Стельмаха В.С. Хоча частка готівки у загальному обсязі грошової маси постійно зменшується, але це відбувається невисокими темпами.

Це пояснюється рядом **об'єктивних причин**, серед яких найвагомішими можна вважати:

- високий рівень тіньової економіки і велика кількість неконтрольованих стихійних ринків, для яких власне і характерне здійснення розрахунків готівкою поза банківською системою;
- нерозвиненість фінансових ринків;
- недовіра населення до фінансової системи держави і, як наслідок, осідання значних обсягів грошових коштів на руках у населення, а не на банківських рахунках;
- надто високий податковий тиск на виробників;
- низька платіжна дисципліна суб'єктів господарювання;
- незначна частка безготівкових форм розрахунків за придбані товари і надані

послуги, що призводить до зростання обсягів готівки, яка витрачається на такі цілі.

Розвиток застосування безготівкових форм розрахунків міг би у значній мірі сприяти скороченню обсягів готівки у позабанківському обігу. В Україні це немає суттєвого впливу на такі процеси, оскільки платіжні системи розвиваються шляхом запровадження «зарплатних проектів», за яким платіжні картки використовуються для одержання коштів з рахунків готівкою, а не як платіжний засіб. Унаслідок цього, попит на готівку зростає.

У зв'язку зі збільшенням готівки в обігу зростають також і її надходження до установ Національного банку, що призводить до відчутного зростання навантажень на касових працівників і працівників служби перевезень територіальних управлінь та Центрального сховища.

Протягом всіх років свого існування Національний банк стабільно забезпечує потреби економіки і населення у готівці, однак, враховуючи тенденцію зростання готівкової маси і в подальшому, постає чимало проблем, невідкладне вирішення яких дозволить надійно виконувати свої функції і в перспективі.

Слід зазначити, що нині до кас установ Національного банку України надходить і обробляється не більше 12–13% готівки від її загальної кількості у банківській системі України, що призводить до втрати дієвого контролю за якістю грошових знаків. У той же час у більшості країн Європи, в тому числі Східної центральними банками приймається і обробляється готівка на рівні 85–100%.

Висока якість оброблення готівки в таких економічно розвинутих країнах, як Бельгія, Німеччина, Італія, Франція та в деяких інших, досягається шляхом повної централізації оброблення готівки в установах центральних банків. Вся готівка, яку банки видають клієнтам, одержується тільки від центральних банків. До них же для оброблення транспортними компаніями доставляється готівка, що вилучається з обігу. При такій організації процесу витрати на утримання системи несе центральний банк.

Дещо інакше побудована система оброблення готівки в Нідерландах. У цій країні процес оброблення готівки забезпечується створеними за участю кількох банків касових центрів з подальшою централізацією в центральному банку. Але при такій системі має місце дублювання в роботі, що може нести для центрального банку витратний характер.

Найбільш системним і економічним фахівцями вбачається досвід Австрії, де для забезпечення оброблення грошових знаків за участю незначної частки банків на комерційній основі створено централізовану комерційну структуру – Центр оброблення готівки, в якій більше 90% акцій належить Національному банку Австрії і обробляється до 85% готівки. Клієнти банків і банківські підрозділи здають готівку через транспортні компанії безпосередньо до Центру, завдяки чому, за рахунок скорочення кількості операторів грошового обігу, забезпечується значна економія коштів на оброблення готівки по банківській системі країни. Центр оброблення готівки видає клієнтам банків готівку і забезпечує нею банкомати по всій території держави, обслуговує великі торговельні мережі, інкасує автомати з продажу товарів, внаслідок чого банки майже повністю ліквідували касові підрозділи. Всі послуги надаються Центром на платній основі.

Необхідність забезпечення своєчасного і якісного оброблення, транспортування, зберігання і обліку грошових знаків потребує невідкладного запровадження принципово нової ефективної системи роботи з банкнотами та монетами національної валюти на сучасному організаційному, технологічному і технічному рівнях.

У територіальних управліннях і в Центральному сховищі працюють 38 автоматизованих систем оброблення банкнот, 13 з яких оснащено модулями знищення банкнот. Використання таких систем забезпечує автоматизоване перерахування банкнот, їх сортування на придатні та зношені, контроль справжності банкнот і виявлення фальшивих, пакування зношених банкнот та облік всіх операцій обробки. Ці машини здатні обробляти 1,75 млрд. банкнот на рік.

Питання визначення і запровадження єдиної уніфікованої тари Національного банку, що надало б можливість оптимізувати процеси пакування, перевезення, зберігання та обліку банкнот і монет, потребує ретельного доопрацювання.

Такою тарою могли б бути контейнери НБУ, використання яких позитивно зарекомендувало себе на Банкотно-монетному дворі. Заслугує також на увагу пропозиція здійснювати пакування пачок банкнот (до 20 штук) і роликів монет у спеціальні блоки з використанням багат шарової плівки та полімерних матеріалів із можливістю відокремлення як однієї, так і декількох пачок.

Запровадження уніфікованої тари дозволить повністю автоматизувати процес оброблення готівки; мінімізувати кількість працівників, зайнятих операціями з готівкою по пачках і мішечках при їх переміщеннях на шляху: Банкотно-монетний двір – Центральне сховище – регіональні касові центри; автоматизувати облік надходження, видачі, переміщення та контроль термінів зберігання цінностей; механізація вантажно-розвантажувальних робіт дасть змогу скоротити час приймання/передавання готівки інкасаторами в регіональних касових центрах принаймні в 5 разів, виключити трудомісткі операції із переукладення пачок і мішечків з готівкою, скоротити чисельність інкасаторів і касових працівників. Використання уніфікованої тари надасть можливість автоматизувати весь процес обробки готівки: на Банкотно-монетному дворі завантаження контейнера здійснюватиметься маніпулятором, транспортування – пристосованими спеціалізованими автомобілями і вагонами, завантаження/розвантаження – засобами малої механізації, зберігання – в автоматизованих сховищах, облік – за «чіпами».

У такій тарі було б економічно вигідним здійснювати всі перевезення банкнот та монет на великі відстані на ланцюгу БМД – Центральне сховище – регіональні касові центри. Спеціалізовані касети і ящики могли б успішно використовуватися при доставці готівки в незначних обсягах від касових центрів до сховищ територіальних управлінь НБУ і далі – до установ банків.

Слід наголосити на наступному важливому моменті організації готівкового обігу, вважають автори колективної монографії за редакцією Стельмаха В.С. Усі резервні фонди готівки Національного банку зберігаються в м. Києві у Центральному сховищі і, в разі виникнення будь-яких непередбачуваних обставин (пожежа, підтоплення, диверсія тощо), держава може опинитися без необхідної для забезпечення потреб економіки та населення кількості грошових знаків. Запасів, зосереджених у сховищах територіальних управлінь, на тривалий час не вистачить. Зберігати ж більш-менш значні стратегічні запаси готівки управлінням не дозволяє стан їх матеріально-технічної бази.

Як свідчить досвід зарубіжних країн, запобігти ризикам дозволяє створення розвиненої мережі регіональних центрів із зберігання та обробки готівки. Враховуючи статистику зростання готівкової маси в обігу, а також перспективи її подальшого збільшення, є необхідність і в Україні звернутися до подібної організаційної форми.

Дислокація регіональних центрів із зберігання та обробки готівки має бути визначеною з врахуванням готівкових потоків у регіонах, особливостей організації роботи територіальних управлінь, рівновіддаленості центрів від Центрального сховища за умови доставки цінностей спеціалізованими автомобілями в світлий час доби і поступової відмови від використання залізничного транспорту. Це дозволить в значній мірі скоротити час перевезень готівки між Центральним сховищем і регіональними центрами та територіальними управліннями, що обслуговуються одним центром.

Зазначені регіональні структури повинні мати відповідні повноваження на зберігання резервних фондів в обсягах, необхідних для задоволення потреб регіону в готівці на кілька місяців, відповідні засоби автоматизації і механізації для приймання / видачі готівки.

Вдосконалення організації роботи з готівкою в системі Національного банку має здійснюватись шляхом:

- оптимізації готівкових потоків, маючи на увазі максимально повне включення готівки в економічний оборот держави через банківську систему;
- створення в системі Національного банку найсучаснішої матеріально-технічної бази, яка надасть можливість якісного обслуговування потреб економіки і населення в готівці;
- централізації оброблення готівки через мережу створених регіональних касових центрів зі зберігання та обробки готівки, її доставки з максимальним наближенням безпосередньо до споживачів;
- зменшення ризиків, пов'язаних із зберіганням резервних фондів в єдиному центрі – Центральному сховищі;
- поліпшення якості готівки в обігу, скорочення витрат на його організацію.

Перелік основних завдань щодо досягнення визначеної мети передбачас:

1. Децентралізацію зберігання резервних фондів готівки в системі Національного банку шляхом створення регіональних центрів зі зберігання та обробки готівки (РЦ ЗОГ).
2. Надання РЦ ЗОГ повноважень на зберігання частини резервних фондів, автоматизованого приймання від Центрального сховища готівки в контейнерах Національного банку або іншій уніфікованій тарі, підготовки та видачі готівки територіальним управлінням регіону, перевезення цінностей, отримання, вивезення від територіальних управлінь регіону придатної та непридатної до обігу готівки, її обробку, обслуговування банківських установ.
3. Уніфікацію та оптимізацію процесів зберігання, транспортування та приймання передавання готівки. Запровадження уніфікованої тари для пакування, транспортування та обліку банкнот і монет. Забезпечення автоматизованого пакування банкнот і монет на БМД, поступового переходу на використання великотоннажного автомобільного транспорту та оперативних автомобілів.
4. Побудову за єдиною системою «Логістика» сучасних автоматизованих сховищ із вертикальним розміщенням контейнерів у Центральному сховищі, РЦ ЗОГ,

на Банкнотній фабриці БМД та модернізацію сховища на Монетному дворі БМД. Об'єднання зазначених сховищ, а також сховищ територіальних управлінь комп'ютерною мережею з виведенням інформації до Департаменту готівково-грошового обігу.

5. Забезпечення комплексної механізації робіт на всіх технологічних етапах руху готівки в системі НБУ, відеоконтролем здійснення операцій із готівкою.
6. Приведення приміщень касових вузлів територіальних управлінь до визначених нормативно-правовими актами НБУ норм з врахуванням перспектив розвитку готівкового обігу.
7. Припинення виконання невластивих для центральних банків функцій перевезення цінностей до установ банків та врегулювання цих питань з врахуванням світового досвіду.
8. Спрямування банків на роботу з оброблення готівки з використанням сучасних автоматизованих технологій.
9. Приведення нормативно-правової бази Національного банку у відповідність з передбачуваними перспективами розвитку готівкового обігу.

Реалізація таких заходів дозволить у відносно короткі терміни одержати установам Національного банку матеріально-технічну базу, що відповідає європейським стандартам. Децентралізація зберігання частини резервних фондів суттєво знизить ризики у забезпеченні потреб в готівці у разі виникнення непередбачуваних обставин. Застосування найпередовіших технологій сприятиме оптимізації перевезень готівки, мінімізує фізичний контакт робітників, касових працівників та інкасаторів при зберіганні, здійсненні операцій з готівкою та її перевезенні, дозволить забезпечити якість і надійність обробки банкнот і монет. На всіх етапах переміщення і зберігання готівки зведе до мінімуму вірогідність її втрати.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. У чому полягає сутність емісії грошей?
2. Які існують види емісії і в чому їх відмінність?
3. Які основні функції виконує емісія грошей?
4. Які заходи щодо забезпечення організації готівкового грошового обігу здійснює Національний банк України?
5. Охарактеризуйте основні захисні елементи банкнот.
6. З якою метою Національний банк України встановлює правила визначення платіжності банкнот і монет?
7. Що слугує причинами збільшенням готівки в обігу?
8. Як здійснюються процедури оброблення, транспортування, зберігання і обліку грошових знаків?
9. Яку мету переслідує Національний банк України здійснюючи аналіз стану, структури та динаміки готівкового обігу?
10. У чому полягає організація роботи з готівкою в системі Національного банку?

ГЛОСАРІЙ

Банкнота – грошовий знак, виготовлений з паперу, щільної тканини (зазвичай, шовку), металу або пластику, в більшості випадків прямокутної форми. Банкноти національних валют випускаються центральними банками та обов'язкові для прийому на території всієї країни нарівні з монетами.

Грошова (монетарна) база – складова грошової маси, яка включає сукупність зобов'язань центрального банку у національній валюті, що забезпечують зростання грошових агрегатів і кредитування економіки. Грошова база – це, власне, показник бази фінансування, яка є основою для формування грошових агрегатів.

Грошова маса – номінальний вираз усіх загальновизнаних платіжних засобів, які є у розпорядженні економічних суб'єктів у всіх формах і видах на певний момент часу та використовуються у процесі грошового обігу. Грошова маса має певний кількісний вираз, складну структуру та динаміку руху.

Грошова одиниця – законодавчо встановлений грошовий знак країни, головний елемент національної грошової системи, одиниця грошової лічби, за допомогою якої визначаються ціни, тарифи та інші вартісні показники.

Грошова система – 1) форма організації грошового обігу в країні, що склалася історично; 2) грошові знаки країни, грошові одиниці, правила емісії та форми обігу грошей, грошові відносини, законодавчо встановлені у країні.

Грошовий мультиплікатор – механізм збільшення грошової маси за рахунок депозитів, відкритих у банку його клієнтами, в процесі руху безготівкових грошей через систему комерційних банків.

Грошовий обіг – рух грошей у готівковій та безготівковій формі, що обслуговує кругообіг товарів і послуг у процесі розширеного виробництва. У сучасних умовах гроші надходять у обіг через механізм банківського кредитування економічних суб'єктів.

Емісійні операції – випуск в обіг і вилучення із обігу коштів. Емісійні операції є однією із найважливіших функцій центрального банку.

Емісія грошей – випуск в обіг нових грошових знаків в усіх їх формах, збільшення грошової маси в обігу (від лат. *emissio* – випуск). Обсяги емісії визначаються потребами сфери обігу в грошах як засобів обігу, платежу та накопичення.

Запас готівки – банкноти та монети національної валюти України, які зберігаються в грошових сховищах територіальних управлінь та касових центрах Національного банку України і використовуються для забезпечення поточних потреб економіки країни.

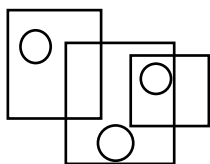
Касове підкріплення – поповнення залишків готівки в оборотних касах територіальних управлінь Національного банку України та в операційних касах банків для забезпечення безперебійного обслуговування готівкового грошового обігу. Необхідність касового підкріплення виникає переважно у дні масових видач готівки на виплати заробітної плати, в умовах високих темпів інфляції, банківських панік тощо.

Монета – грошовий знак, виготовлений з металу, або з іншого матеріалу певної форми, ваги та номіналу (від лат. – *moneta*). На сьогоднішній день випускаються роз

мінні, обігові, колекційні, пам'ятні та інвестиційні монети. Частіше за все монети виготовляють з металу методом карбування.

Монетаризм – макроекономічна теорія, згідно з якою кількість грошей в обігу є визначальним чинником розвитку економіки. Один із головних напрямів неокласичної економічної думки.

ТЕМА 4

РЕФІНАНСУВАННЯ БАНКІВ

4.1. *Сутність та загальні вимоги Національного банку України до банків у разі здійснення рефінансування.*

4.2. *Рефінансування банків шляхом надання кредитів овернайт.*

4.3. *Порядок проведення тендерів з підтримання ліквідності банків.*

4.4. *Принципи і порядок проведення операцій репо.*

4.5. *Операції Національного банку з депозитними сертифікатами.*

4.6. *Проведення операцій з купівлі (продажу) державних облігацій України.*

4.7. *Рефінансування комерційних банків через надання стабілізаційного кредиту.*

4.1. Сутність та загальні вимоги Національного банку України до банків у разі здійснення рефінансування

Національний банк України є банком банків, тобто кредитором останньої інстанції. Тільки він здатний задовольнити зростаючу потребу економіки в кредитних ресурсах. У разі, коли комерційні банки та інші кредитні установи використали всі інші можливості для розширення своєї ресурсної бази шляхом рефінансування активів на ринку цінних паперів або на міжбанківському кредитному ринку, вони звертаються до Національного банку.

★ **Рефінансування банків** – це операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку.

Національний банк для регулювання ліквідності банків, виконання функції кредитора останньої інстанції, з врахуванням поточної ситуації на грошово-кредитному ринку застосовує такі **інструменти**:

- операції з рефінансування (постійно діюча лінія рефінансування для надання банкам кредитів овернайт, кредити рефінансування);
- операції репо (операції прямого репо, операції зворотного репо);

- операції з власними борговими зобов'язаннями (депозитні сертифікати овернайт та до 90 днів);
- операції з державними облігаціями України.

Національний банк здійснює регулювання ліквідності банків у межах визначених монетарних параметрів та в обсягах, які потрібні для їх збалансування та управління грошово-кредитним ринком. Обсяг наданих Національним банком банку кредитів рефінансування (крім кредиту овернайт) та коштів за операціями прямого репо, у тому числі з врахуванням поданої заявки, не повинен перевищувати 50% розміру регулятивного капіталу банку, розрахованого за даними балансу на останню звітну дату.

Національний банк з метою вилучення надлишкової ліквідності може проводити з банками операції зворотного репо та здійснювати емісію власних боргових зобов'язань на відповідний період.

З метою регулювання грошово-кредитного ринку, активізації проведення міжбанківських операцій з цінними паперами, а також для сприяння встановленню котирувальних цін на них Національний банк здійснює операції з державними облігаціями України та, враховуючи стан грошово-кредитного ринку, може проводити операції купівлі (продажу) інших цінних паперів на відкритому ринку.

Базовою кількістю днів для нарахування процентів та пені за операціями вважається фактична кількість днів у місяці/році.

Національний банк укладає з банками договори за операціями не пізніше наступного робочого дня після надання банку повідомлення про можливість проведення операції.

Залежно від стану грошово-кредитного ринку Національний банк розпорядчими документами встановлює:

- додаткові вимоги до банків залежно від інструментів, строків рефінансування, виду забезпечення кредиту рефінансування;
- розмір співвідношення кредиту рефінансування до наданого банком забезпечення;
- частоту звернень банків до Національного банку за видами інструментів рефінансування;
- технічний порядок проведення операцій з банками, який передбачає терміни виконання операцій, послідовність дій структурних підрозділів Національного банку та банків, а також зразки договорів та інших документів, що свідчать про проведення операцій.

Національний банк може прийняти рішення про підтримання ліквідності банку через відповідні інструменти рефінансування, якщо банк дотримується таких основних **вимог**:

- строк діяльності – не менше ніж один рік після отримання банківської ліцензії;
- має банківську ліцензію та генеральну ліцензію на здійснення валютних операцій;
- має активи, які можуть бути прийняті Національним банком у заставу;
- не має простроченої заборгованості (основна сума кредиту та проценти за користування ним) за кредитами Національного банку та є платоспроможним.

Національний банк здійснює рефінансування банків за процентною ставкою, що не нижча, облікової ставки Національного банку, і яка протягом дії кредитного договору не підлягає коригуванню.

Для нарахування процентів строк користування кредитом згідно з умовами кредитного договору між Національним банком та банком починається з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчується в день, який передусє дати повернення коштів.

Облік кредитів рефінансування здійснюється відповідно до нормативно-правових актів Національного банку з питань бухгалтерського обліку.

Національний банк протягом дії кредитного договору між банком і Національним банком може здійснювати перевірки банку (це передбачається в кредитному договорі) щодо правильності відображення в бухгалтерському обліку предметів застави, наданих під забезпечення кредитів рефінансування.

Національний банк забезпечує проведення операцій з рефінансування банків за допомогою програмно-технологічного забезпечення.

4.2. Рефінансування банків шляхом надання кредитів овернайт

Національний банк здійснює підтримку короткострокової (миттєвої) ліквідності банку в національній валюті через постійно діючу лінію рефінансування шляхом надання кредиту овернайт.

Кредит овернайт – кредит, який наданий банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування на термін до наступного робочого дня.

Обов'язковою умовою для подання банком заявки на одержання кредиту овернайт є укладення відповідного генерального кредитного договору.

Національний банк може надавати банкам кредити овернайт:

- під забезпечення державними облігаціями України (крім облігацій зовнішньої державної позики України) або депозитними сертифікатами (кредит овернайт під забезпечення);
- без забезпечення (кредит овернайт бланковий).

Національний банк у повідомленні про підтримку ліквідності банку через лінію рефінансування шляхом надання кредиту овернайт залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку може визначати вид кредиту овернайт (під забезпечення, бланковий).

Національний банк може встановлювати згідно зі своїми розпорядчими документами максимальний розмір кредиту овернайт.

Умовою розгляду заявки банку на одержання кредиту овернайт бланкового є його згода на застосування Національним банком режиму блокування коштів на кореспондентському рахунку банку-позичальника в сумі наданого кредиту та процентів за користування ним на строк до його повернення.

Національний банк щоденно засобами електронної пошти оголошує банкам процентні ставки за кредитами овернайт на наступний робочий день, розмір яких може бути диференційованим залежно від забезпечення.

У разі потреби підтримання ліквідності банк може протягом будь-якого робочого дня тижня до визначеного часу подати до Національного банку одну заявку на одержання кредиту овернайт.

Національний банк у день отримання заявки від банку перевіряє виконання банком встановлених вимог (залежно від виду кредиту овернайт), оперативно розглядає можливість надання банку кредиту овернайт і готує пропозиції для подання на розгляд керівництва Національного банку для прийняття рішення.

Національний банк на підставі генерального кредитного договору, задоволеної заявки до визначеного часу забезпечує перерахування банку коштів за наданим кредитом овернайт. Повернення банком кредиту овернайт здійснюється наступного робочого дня до визначеного часу одночасно з процентною платою. Наступний кредит овернайт може надаватися лише за умови погашення попереднього.

4.3. Порядок проведення тендерів з підтримання ліквідності банків

Тендер з підтримання ліквідності банків – це механізм, який передбачає надання Національним банком кредитів банкам, що потребують підтримання ліквідності.

Національний банк здійснює рефінансування банків шляхом проведення кількісного або процентного тендера.

Кількісний тендер – тендер, на якому Національний банк наперед встановлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Процентний тендер – тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Повідомлення про проведення кількісного або процентного тендера надсилається щотижня засобами електронної пошти. **Тендери проводяться щосереди з такою періодичністю:**

- три середи підряд – рефінансування строком до 14 днів;
- одна серeda – рефінансування строком до 90 днів.

На початку року Національний банк оголошує графік проведення тендерів з підтримання ліквідності банків. Національний банк залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку та стану ліквідності банків може змінювати періодичність і черговість проведення тендерів, а також оголошувати позачергові тендери, про які банкам повідомляється за допомогою засобів електронної пошти.

За потреби підтримати ліквідність банків на більш тривалий строк Національний банк може прийняти рішення щодо здійснення рефінансування шляхом проведення тендерів строком до 360 днів.

Національний банк здійснює рефінансування банків шляхом проведення тендерів лише під відповідне забезпечення. Національний банк у повідомленні про проведення тендера, виходячи із ситуації на грошово-кредитному ринку, визначає перелік видів забезпечення. **У забезпечення кредитів рефінансування можуть прийматися:**

- державні облігації України (облігації внутрішньої державної позики України, облігації зовнішньої державної позики України, цільові облігації внутрішньої державної позики України);
- державні облігації України, які перебувають у довірчій власності банку;
- депозитні сертифікати;
- цінні папери Державної іпотечної установи (ДІУ), у тому числі розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України та підтверджено коштами в Державному бюджеті України;
- іноземна валюта (долари США, євро, англійські фунти стерлінгів, швейцарські франки, японські єни);
- іпотечні облігації (лише звичайні);
- облігації місцевих позик;
- облігації підприємств (крім цільових), у тому числі ті, розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України;
- векселі суб'єктів господарювання – резидентів, що авальовані Кабінетом Міністрів України;
- векселі суб'єктів господарювання – резидентів України. Національний банк в окремих випадках може здійснювати рефінансування банків під забезпечення векселями нерезидентів;
- векселі банків, авальовані іншим банком;
- гарантії іншого банку-резидента;
- майнові права за укладеним банком-позичальником кредитним договором із головним розпорядником коштів державного бюджету, головним розпорядником коштів місцевих бюджетів, кошти за яким надано під державну гарантію відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 03 червня 2013 року № 404 «Деякі питання здійснення головними розпорядниками бюджетних коштів капітальних видатків понад обсяги встановлених бюджетних призначень» (тільки для кредитів рефінансування шляхом проведення тендерів строком до 360 днів). Національний банк приймає в заставу майнові права за кредитами I та II категорій якості, визначених відповідно до нормативно-правового акта Національного банку щодо формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями.

Національний банк залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку розпорядчими документами може приймати рішення щодо взяття під забезпечення кредиту рефінансування однорідної або змішаної застави.

Щокварталу на підставі результатів моніторингу цінних паперів визначається та оголошується перелік цінних паперів, що можуть прийматися під забезпечення кредитів рефінансування. Під забезпечення кредиту рефінансування приймаються державні облігації України (усіх випусків), строк погашення яких настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту, за умови, що вони перебувають у власності банку і не обтяжені будь-якими іншими зобов'язаннями. Розміщення та обіг державних облігацій України має обслуговуватися депозитарною системою відповідно до законодавства.

Під забезпечення державними облігаціями України, які перебувають у довірчій власності банку, кредит рефінансування може надаватися, якщо:

- строк погашення державних облігацій України настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту;
- державні облігації України, які перебувають у довірчій власності банку, є вільними від застави чи інших обмежень в обігу;
- строк дії договору управління майном між установником управління і банком-управителем не менший, ніж строк дії кредитного договору;
- банк-управитель відповідно до договору управління майном є довірчим власником державних облігацій України, якими він володіє, користується і розпоряджається, та має право відчужувати їх третім особам, укладати щодо них договори застави;
- установник управління надав письмову згоду на заставу державних облігацій України, які перебувають у довірчій власності банку, під забезпечення кредиту рефінансування Національного банку.

Одночасно з укладенням кредитного договору, договору застави Національний банк приймає нотаріально посвідчені копії договору управління майном та письмову згоду установника управління на заставу державних облігацій України, які перебувають у довірчій власності банку, під забезпечення кредиту рефінансування Національного банку.

Кредит рефінансування під забезпечення депозитними сертифікатами надається на строк, зазначений у договорі, але не більший, ніж строк, що залишився до погашення депозитних сертифікатів. Депозитні сертифікати приймаються під забезпечення кредиту рефінансування за умови, що вони перебувають у власності банку-позичальника і не обтяжені будь-якими іншими зобов'язаннями.

Кредит рефінансування під забезпечення цінними паперами ДІУ, які випущені під гарантії Кабінету Міністрів України, надається за умови, якщо такі гарантії підтверджені коштами Державного бюджету України. Розміщення та обіг цінних паперів ДІУ має обслуговуватися депозитарною системою відповідно до законодавства. Підтвердженням права власності на цінні папери ДІУ є оформлена відповідно до законодавства виписка про стан рахунку у цінних паперах банку-позичальника, що подається до Національного банку.

Національний банк може надати кредит рефінансування під забезпечення іноземною валютою, яка згідно з договором застави розміщена в Національному банку як гарантійний депозит (без сплати процентів за ним із зазначенням цього у відповідному договорі). Підтвердженням розміщення банком коштів в іноземній валюті на гарантійний депозит у Національному банку є копія виписки з рахунку Національного банку про перерахування Національному банку іноземної валюти у визначеному в кредитному договорі та договорі застави розмірі.

Кредит рефінансування під забезпечення іпотечними облігаціями, облігаціями місцевих позик, облігаціями підприємств може надаватися банку, якщо:

- строк погашення облігацій настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту;
- облігації випущені або переведені в бездокументарну форму, вільно оберта-

ються на фондовому ринку і їх розміщення та обіг обслуговуються депозитарною системою відповідно до законодавства;

- облігації обліковуються на балансі банку не менше ніж один місяць (крім облігацій підприємств, розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України) і не обтяжені будь-якими іншими зобов'язаннями.

Підтвердженням права власності на іпотечні облігації, облігації підприємств є оформлена відповідно до законодавства виписка про стан рахунку в цінних паперах банку-позичальника, що подається до Національного банку.

Векселі суб'єктів господарювання, що авальовані Кабінетом Міністрів України, які приймаються під забезпечення кредиту рефінансування, мають відповідати вимогам законодавства, у тому числі нормативно-правовим актам Національного банку, а також таким вимогам:

- вексель має бути оригіналом, що виданий в одному примірнику, і не мати будь-яких застережних написів;
- вексель має бути авальований Кабінетом Міністрів України та акцептований трасатом;
- вексель має бути врахований банком;
- вексель повинен мати бланковий індосамент банку, який урахував вексель;
- вексель повинен мати визначений строк платежу, який настає не раніше ніж строк погашення кредиту рефінансування.

Векселі суб'єктів господарювання, що приймаються під забезпечення кредиту рефінансування, мають відповідати вимогам законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, а також таким вимогам:

- вексель має бути оригіналом, що виданий в одному примірнику, і не мати будь-яких застережних написів;
- вексель повинен мати не менше двох індосаментів, включаючи бланковий індосамент банку, який урахував вексель;
- вексель має бути врахований банком за дисконтною ставкою, не нижчою, ніж облікова ставка Національного банку;
- строк урахування векселя банком до дати звернення до Національного банку за кредитом рефінансування має бути не меншим, ніж 30 днів;
- вексель повинен мати визначений строк платежу, який настає не раніше ніж через 30 днів після строку погашення кредиту і не перевищувати 365 днів з дати складання векселя;
- переказний вексель має бути акцептованим.

Умовою для прийняття врахованих банками векселів є наявність у банків достовірного вексельного досьє на векселедавця та зобов'язаних за векселем осіб. У разі надання під забезпечення кредиту Національного банку векселя нерезидента вексель має бути авальований іноземним банком з рейтингом не нижче «інвестиційного класу», перекладений на українську мову і засвідчений нотаріально в установленому законодавством порядку.

Національний банк може приймати під забезпечення кредиту рефінансування векселя банку, авальований іншим банком, строк пред'явлення якого до платежу настає не раніше ніж через 10 днів після строку погашення кредиту.

Під забезпечення кредиту рефінансування банк може надати оформлену відповідно до законодавства гарантію іншого банку-резидента, строк дії якої має перевищувати строк повернення кредиту на 15 днів. Кредит рефінансування під забезпечення гарантією іншого банку-резидента може надаватися, якщо банк-гарант забезпечує стабільну роботу і задовільний фінансовий стан протягом останніх двох років до дати надання гарантії, виконує нормативи обов'язкового резервування та економічні нормативи.

Національний банк під забезпечення майнових прав може надати кредит рефінансування на строк дії кредитного договору між банком і головним розпорядником бюджетних коштів, але строк надання кредиту рефінансування не може перевищувати 360 днів.

Банк, який потребує підтримання своєї ліквідності, може подати до Національного банку за допомогою засобів відповідного програмно-технологічного забезпечення лише одну заявку на участь у тендері з підтримання ліквідності банків, яка має містити перелік забезпечення, що приймається Національним банком, без подальшого внесення до неї будь-яких змін. Заявки, які надійшли пізніше встановленого для участі в тендері часу, не приймаються, за винятком причин технічного характеру.

Національний банк перевіряє наявність у банку вільних від зобов'язань цінних паперів, у тому числі на підставі виписки з рахунку в цінних паперах цього банку, копії виписки з рахунку Національного банку про перерахування Національному банку іноземної валюти, або здійснює перевірку інших видів застави, що передається під забезпечення кредиту рефінансування згідно із законодавством.

Розподіл кредитів під час проведення кількісного тендера здійснюється відповідно до поданих заявок до закінчення суми, яка запропонована на цей тендер. Якщо запропонованої на кількісний тендер суми недостатньо для задоволення всіх заявок банків, то кошти за оголошеною ціною розподіляються між усіма банками пропорційно до поданих заявок.

За умови проведення Національним банком процентного тендера банки самостійно пропонують процентну ставку з точністю до двох знаків після коми, за якою вони погоджуються одержати кошти, але не нижчу за облікову ставку Національного банку. На процентному тендері заявки задовольняються відповідно до зниження запропонованої в них процентної ставки, починаючи з найвищої, і надалі поступово до закінчення запропонованого обсягу кредитів або задоволення всіх заявок банків.

Якщо два або кілька учасників процентного тендера пропонують однакову процентну ставку, а обсяг кредитів, що залишився, не достатній для задоволення всіх заявок банків з однаковою процентною ставкою, то кошти пропорційно розподіляються між цими банками. Один банк не може одержати більше 50% обсягу коштів, запропонованих на тендері з підтримання ліквідності банків.

Результати проведеного тендера повідомляються банкам, які брали участь у тендері. Банки, заявки яких задоволені (частково задоволені), мають укласти залежно від виду забезпечення з Національним банком кредитний договір та договір застави (гарантії), на підставі яких забезпечується перерахування коштів банкам.

Перерахування коштів банкам, що надали під забезпечення кредиту рефінансування цінні папери, які відповідно до законодавства обслуговуються Національним

банком, забезпечується Національним банком з одночасним блокуванням цих цінних паперів у порядку, встановленому законодавством.

Перерахування коштів банкам, що надали під забезпечення кредиту рефінансування цінні папери, які відповідно до законодавства обслуговуються Центральним депозитарієм цінних паперів, забезпечується після отримання Національним банком виписки про стан рахунку у цінних паперах банку-позичальника щодо блокування цінних паперів на користь Національного банку у визначеній у кредитному договорі та договорі застави кількості.

Перерахування коштів банкам, що надали під забезпечення кредиту рефінансування іноземну валюту, забезпечується після отримання Національним банком копії виписки з рахунку Національного банку про перерахування Національному банку іноземної валюти у визначеному в кредитному договорі та договорі застави розмірі.

Отримана за кредитами рефінансування застава в документарній формі має зберігатися в грошовому сховищі територіального управління Національного банку, про що зазначається в договорі застави.

Національний банк здійснює перевірку застави, наданої банками під забезпечення кредитів рефінансування, а саме правильність:

- визначення банками справедливої вартості застави та її знецінення/ зменшення корисності відповідно до нормативно-правових актів Національного банку, а також у разі потреби має право вимагати від банків приведення у відповідність суми за наданою заставою до суми одержаного кредиту рефінансування Національного банку і процентів за користування ним;
- оформлення договору управління майном та письмової згоди установника управління на заставу державних облігацій України, які перебувають у довірчій власності банку.

Національний банк може ініціювати дострокове розірвання кредитного договору за умови виявлення фактів надання банком недостовірної інформації (у т.ч. звітної), яка мала істотний вплив на прийняття рішення щодо підтримання заявки банку на надання кредиту рефінансування. Банк повертає кредити рефінансування, що одержані від Національного банку, у строки відповідно до укладеного договору. Крім того, банк може достроково повернути кредит і проценти за користування ним повністю або частково, письмово повідомивши про це Національний банк.

4.4. Принципи і порядок проведення операцій репо

- ★ **Операція прямого репо** – це кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між Національним банком та банком про купівлю Національним банком державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів (перша частина договору репо) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні облігації України або банківські метали (друга частина договору репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.
- ★ **Операція зворотного репо** – це депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між Національним банком та банком про продаж

Національним банком зі свого портфеля державних облігацій України з одностороннім зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату.

Основні принципи проведення операцій репо:

1. Національний банк може проводити з банками операції прямого репо з державними облігаціями України або банківськими металами та зворотного репо з державними облігаціями України згідно із укладеними договорами на визначену суму та строк.
2. Операції репо можуть здійснюватися лише з тими державними облігаціями України, строк погашення яких не припадає на строк проведення операції. Операції репо з банківськими металами можуть проводитися Національним банком з банками лише за наявності в банків генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій.
3. Національний банк може здійснювати тільки операції строкового репо (строк операції чітко визначений), але не більше 90 календарних днів.
4. Процентний дохід (витрати) обумовлений та є фіксованим на час проведення операції репо. Під **процентним доходом за операціями репо** розуміють дохід, який отримує покупець державних облігацій України або банківських металів у разі здійснення операції репо, що визначається як різниця між ціною зворотного продажу (викупу) державних облігацій України або банківських металів та ціною їх купівлі.
5. Національний банк та банк укладають відповідний договір у разі досягнення згоди на проведення операції репо.
6. Зобов'язання щодо виконання другої частини договору репо у сторін договору виникає тільки за умови повного виконання ними зобов'язань за першою частиною договору репо.
7. Проведення операцій репо за рахунками в цінних паперах здійснюється учасниками операцій репо відповідно до нормативно-правових актів з питань депозитарної та клірингової діяльності.

Національний банк може проводити операції прямого репо з державними облігаціями України шляхом проведення тендера заявок банків щодо участі в операціях прямого репо або шляхом безпосередньої домовленості з банком.

Операції прямого репо з банківськими металами проводяться тільки шляхом безпосередньої домовленості з банком і за ініціативою банку за умови, що банківські метали банку перебувають на відповідальному зберіганні в Національному банку.

★ **Ціна купівлі** (щодо конкретної операції репо) – це сума коштів, яка сплачується покупцем відповідно до першої частини договору репо на дату купівлі за отримані від продавця державні облігації України або банківські метали.

★ **Ціна зворотної купівлі** (щодо конкретної операції репо) – це сума коштів, яка сплачується продавцем відповідно до другої частини договору репо в день зворотної купівлі за відповідні державні облігації України або банківські метали.

За операцією прямого репо ціною купівлі Національним банком державних обліга-

цій України є їх справедлива вартість, але не вища номінальної вартості цих цінних паперів, а ціною купівлі банківських металів є ціна банківських металів, перерахована за офіційним курсом банківських металів на день укладення договору прямого репо.

Ціна зворотного продажу Національним банком державних облігацій України або банківських металів залежить від ціни, що визначена в першій частині операції репо та строку цієї операції, а також від дохідності за державними облігаціями України, облікової ставки Національного банку, процентних ставок за кредитами та депозитами на міжбанківському ринку, середньозваженої процентної ставки за кредитами рефінансування під забезпечення державними облігаціями України, які діяли у відповідному періоді.

Під час здійснення операцій репо з банківськими металами банки керуються законодавством, у тому числі нормативно-правовими актами Національного банку з питань, що регулюють операції з банківськими металами.

Національний банк у разі проведення тендера щодо участі банків в операціях прямого репо надсилає банкам повідомлення про проведення тендера із зазначенням умов його проведення та строку операції репо. Банки подають до Національного банку за допомогою засобів відповідного програмного забезпечення заявки на участь у тендері, у яких пропонують свої умови щодо ціни купівлі (продажу) державних облігацій України, строку проведення операції репо, обсягу операції репо, кількості та коду цінних паперів, що пропонуються.

Національний банк після розгляду заявок банків відбирає для задоволення ті заявки банків, які є найприйнятнішими для Національного банку за обсягами операцій або ціновими параметрами (залежно від виду тендера), та надсилає банкам, які за результатами тендера мають право отримати кошти за куплені Національним банком державні облігації України, повідомлення-підтвердження про намір укласти договір про здійснення операцій прямого репо. Банк може достроково повернути кошти і проценти за операцією прямого репо, письмово повідомивши про це Національний банк.

Національний банк може проводити операції зворотного репо з державними облігаціями України шляхом безпосередньої домовленості з банками.

Національний банк за умови проведення операції зворотного репо для визначення ціни продажу (купівлі) державних облігацій України орієнтується на процентні ставки за власними борговими зобов'язаннями, процентні ставки за депозитами на міжбанківському ринку та дохідність за державними облігаціями України.

4.5. Операції Національного банку з депозитними сертифікатами

- ★ **Депозитний сертифікат** – це один з монетарних інструментів, що є борговим цінним папером Національного банку в бездокументарній формі (з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників системи кількісного обліку СЕРТИФ), який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку.

Національний банк здійснює операції з власними борговими зобов'язаннями шля-

хом емісії депозитних сертифікатів за такими **строками**:

- один день (овернайт);
- до 90 днів.

★ **Депозитний сертифікат овернайт** – борговий цінний папір Національного банку, який свідчить про розміщення банком коштів через постійно діючу лінію проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів на термін до наступного робочого дня.

Національний банк здійснює емісію депозитних сертифікатів у формі записів на рахунках у системі кількісного обліку СЕРТИФ з використанням технологій, програмно-технологічних засобів і системи захисту інформації Національного банку.

Для всіх банків установлюються однакові умови участі в тендерах з розміщення депозитних сертифікатів і проводяться операції з банками, які:

- забезпечують своєчасне і в повному обсязі формування обов'язкових резервів;
- забезпечують своєчасне перерахування коштів за результатами попередньо проведених тендерів з розміщення депозитних сертифікатів.

Для окремих випусків депозитних сертифікатів можуть встановлюватися додаткові обмеження щодо потенційних власників.

★ **Тендер з розміщення депозитних сертифікатів** – це механізм, через який банки розміщують у Національному банку тимчасово вільні кошти згідно з визначеними умовами.

Обов'язковою умовою для подання банком заявки на участь у тендерах з розміщення депозитних сертифікатів є укладення відповідного генерального договору. Розміщення та розрахунки за депозитними сертифікатами здійснюються лише в безготівковій формі в національній валюті України. Умови розміщення, максимальна або мінімальна сума заявки від банку, сума вкладу, строк, на який розміщується депозитний сертифікат, визначаються залежно від ситуації, що склалася на грошово-кредитному ринку в період оголошення про проведення тендера, та з урахуванням перспектив її розвитку і доводяться до відома банків. Процентний дохід за депозитним сертифікатом розраховується виходячи з суми вкладу, процентної ставки, бази нарахування та строку розміщення депозитного сертифіката.

Під час визначення строку, на який розміщується депозитний сертифікат, враховується таке:

- у разі виконання умов розміщення депозитного сертифіката, передбачених у повідомленні, першим днем нарахування процентів є наступний день після розміщення депозитного сертифіката, останнім – дата, яка передує даті погашення депозитного сертифіката;
- за умови дострокового погашення депозитного сертифіката першим днем нарахування процентів є наступний день після розміщення депозитного сертифіката, останнім – дата, яка передує даті дострокового погашення депозитного сертифіката.

У разі залучення коштів на термін до наступного робочого дня (овернайт) розрахунковим періодом для нарахування процентів є період фактичного залучення коштів.

Депозитні сертифікати мають право обігу на відкритому ринку лише серед банків, а також можуть використовуватися як застава на міжбанківському кредитному ринку та як забезпечення кредитів рефінансування Національного банку. Облік депозитних сертифікатів, проведення банками операцій з депозитними сертифікатами на міжбанківському ринку здійснюються в системі кількісного обліку СЕРТИФ.

★ **Система кількісного обліку СЕРТИФ** – це комп'ютеризована дворівнева (Національний банк і банки) система, що обслуговує розміщення, обіг та погашення емітованих Національним банком депозитних сертифікатів.

Національний банк здійснює розміщення депозитних сертифікатів шляхом проведення кількісного або процентного тендера з використанням засобів відповідного програмно-технологічного забезпечення:

- щоденно – через постійно діючу лінію проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів овернайт;
- щочетверга – депозитні сертифікати строком до 90 днів.

Національний банк за допомогою засобів електронної пошти оголошує про проведення кількісного або процентного тендера з визначенням або загального обсягу залучення коштів від банків, або процентної плати за них, або без визначення таких параметрів. Залежно від ситуації, що склалася на грошово-кредитному ринку, та стану ліквідності банків Національний банк може оголошувати позачергові тендери з розміщення депозитних сертифікатів, про що повідомляє банкам за допомогою засобів електронної пошти.

Банки, які бажають придбати депозитні сертифікати, у день проведення тендера подають до Національного банку заявку на участь у тендері до часу, зазначеного в повідомленні. Прийняття заявок від банків на участь у тендері, їх розгляд і надсилання банкам повідомлень про результати тендера здійснюються Національним банком у день проведення тендера.

У разі проведення процентного тендера з оголошенням загального обсягу коштів, що залучаються Національним банком, без визначення ціни їх залучення, банки самостійно пропонують суму та процентну ставку, за якою вони погоджуються вкласти кошти в депозитний сертифікат. Процентна ставка зазначається з точністю до двох знаків після коми.

Національний банк на підставі заявок, що надійшли від банків, а також враховуючи оперативний моніторинг процентних ставок на міжбанківському ринку, самостійно визначає прийнятну для залучення коштів процентну ставку і здійснює розміщення депозитних сертифікатів у межах оголошеного обсягу на цей тендер, починаючи з найменшої процентної ставки. Якщо оголошений обсяг залучення коштів менший, ніж сума коштів, зазначених у заявках банків з однаковою процентною ставкою, то розміщення депозитних сертифікатів здійснюється пропорційно між цими банками.

Національний банк у разі проведення кількісного тендера розміщує депозитні сертифікати серед банків відповідно до черговості поданих заявок до закінчення суми, що пропонується для залучення, виходячи з цілей регулювання грошово-кредитного ринку.

Банк у день отримання повідомлення про задоволення заявки на придбання депозитних сертифікатів перераховує відповідну суму коштів на рахунок у Національному

банку до часу, що зазначений у повідомленні Національного банку.

Право власності банку на депозитний сертифікат виникає з часу зарахування оплаченої кількості депозитних сертифікатів на рахунки власників у системі кількісного обліку СЕРТИФ. Підтвердження права власності на депозитний сертифікат є виписка з рахунку банку в системі кількісного обліку СЕРТИФ, яку Національний банк надає власнику депозитного сертифіката.

Національний банк здійснює погашення депозитних сертифікатів шляхом перерахування на кореспондентський рахунок банку суми вкладу і процентного доходу за ним на дату погашення відповідно до строків та умов, передбачених для розміщення депозитних сертифікатів. Якщо дата погашення депозитних сертифікатів припадає на неробочий день, то операції з погашення депозитних сертифікатів здійснюються наступного робочого дня. Процентний дохід у такому випадку розраховується за період фактичного залучення коштів.

Погашення депозитних сертифікатів у системі кількісного обліку СЕРТИФ відбувається відповідно до реєстру власників депозитних сертифікатів.

Національний банк у разі суттєвої зміни ситуації може приймати рішення про дострокове погашення депозитних сертифікатів. Національний банк інформує про це банки – власників депозитних сертифікатів. За умови дострокового погашення депозитного сертифіката за ініціативою банку останній має за допомогою засобів електронної пошти повідомити про це Національний банк. Національний банк у разі дострокового погашення депозитного сертифіката за ініціативою банку сплачує банку процентний дохід, виходячи з розрахунку 20% від розміру процентної ставки за депозитним сертифікатом Національного банку.

4.6. Проведення операцій з купівлі (продажу) державних облігацій України

Національний банк з метою регулювання грошово-кредитного ринку може здійснювати операції з купівлі (продажу) державних облігацій України шляхом участі в торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами, що офіційно зареєстровані відповідно до законодавства, згідно з установленими ними правилами.

У разі потреби здійснення операцій з купівлі (продажу) державних облігацій України Національний банк готує заявку із зазначенням основних параметрів щодо купівлі або продажу. У разі формування заявки на продаж здійснюється блокування державних облігацій України для участі в торгах, які проводяться організатором торгівлі на підставі відповідного розпорядження, у порядку, установленому законодавством. Заявка надсилається до організатора торгівлі, обсяги торгів державними облігаціями України якого за результатами здійсненого Національним банком моніторингу є найбільшими протягом останніх шести календарних місяців та з яким Національний банк уклав відповідний договір про участь у торгах державними облігаціями України.

Щомісяця Національний банк розміщує та оновлює інформацію про результати здійсненого моніторингу на відповідній сторінці Офіційного інтернет-представництва Національного банку. Розрахунково-клірингові операції за договорами щодо купівлі (продажу) державних облігацій України, укладеними на торгах, які проводяться організаторами торгівлі, здійснюються виключно на підставі документів, отриманих

від відповідних організаторів торгівлі. Національний банк протягом операційного дня організаторів торгівлі може змінювати свої заявки на купівлю (продаж) державних облігацій України.

Договір про купівлю (продаж) державних облігацій України є виконаним за умови проведення грошових розрахунків у порядку, встановленому нормативно-правовими актами з питань депозитарної та клірингової діяльності.

Національний банк з метою регулювання грошово-кредитного ринку може здійснювати операції з купівлі (продажу) державних облігацій України на позабіржовому ринку. Ініціатором такої операції, як правило, є сторона, яка зацікавлена в терміновому проведенні операції з купівлі (продажу) таких цінних паперів.

У разі звернення банку до Національного банку про здійснення операції з купівлі (продажу) державних облігацій України Національний банк, виходячи зі стану грошово-кредитного ринку, приймає рішення щодо можливості проведення такої операції. У разі прийняття позитивного рішення про проведення такої операції та укладення відповідного договору грошові розрахунки і поставка державних облігацій України здійснюються в порядку, встановленому нормативно-правовими актами з питань депозитарної та клірингової діяльності.

Національний банк з метою регулювання грошово-кредитного ринку може здійснювати продаж державних облігацій України, що є в портфелі Національного банку, з обов'язковою гарантією їх викупу у власників у будь-який час.

Залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку Національний банк формує та надсилає організатору торгівлі заявку на продаж державних облігацій України з відповідними міжнародними ідентифікаційними номерами. У разі їх продажу Національний банк бере на себе зобов'язання щодо викупу цих цінних паперів за встановленою ціною протягом кожного наступного дня до часу їх обігу поза Національним банком. Грошові розрахунки та поставка державних облігацій України за операціями Національного банку з двостороннього котирування цінних паперів здійснюються в порядку, встановленому нормативно-правовими актами з питань депозитарної та клірингової діяльності.

4.7. Рефінансування комерційних банків через надання стабілізаційного кредиту

★ **Стабілізаційний кредит** – кредит, який надає Національний банк України платоспроможному банку для підтримки ліквідності до двох років під програму фінансового оздоровлення банку.

Національний банк має право приймати рішення про продовження строку користування стабілізаційним кредитом на строк до одного року. Загальний строк користування стабілізаційним кредитом з урахуванням усіх продовжень строку користування ним не може перевищувати п'яти років.

Рішення про надання чи відмову в наданні стабілізаційного кредиту, зміну умов кредитного договору, погодження графіка повернення кредиту та сплати процентів за користування ним приймає Правління Національного банку в межах монетарних можливостей.

Національний банк має право приймати рішення щодо взяття за стабілізаційним

кредитом однорідного або змішаного забезпечення.

Розмір процентної ставки за стабілізаційним кредитом під час надання такого кредиту/зміни умов кредитного договору в частині продовження строку користування таким кредитом визначається в річних процентах на рівні півтори облікової ставки Національного банку та протягом дії кредитного договору не підлягає коригуванню. Проценти за користування стабілізаційним кредитом нараховуються згідно з умовами кредитного договору, укладеного між Національним банком та банком, починаючи з дня надходження коштів на кореспондентський рахунок банку і закінчуючи днем, який передує даті фактичного повернення коштів.

Національний банк з метою обмеження ризику ліквідності банку під час надання стабілізаційного кредиту чи зміни умов кредитного договору встановлює **обмеження та вимоги** щодо його діяльності, які мають бути передбачені в кредитному договорі, зокрема щодо:

- заборони виплати дивідендів акціонерам, крім виплати дивідендів за привілейованими акціями;
- заборони розподілу капіталу в будь-якій іншій формі, крім спрямування прибутку на збільшення статутного капіталу банку, формування резервного фонду, покриття збитків минулих років;
- заборони виплати бонусів, премій та інших додаткових матеріальних винагород керівникам банку;
- заборони здійснення інвестицій у нові основні засоби, які не беруть участі в здійсненні банківських операцій, крім тих, що перейшли у власність банку на підставі реалізації прав заставодержателя;
- заборони придбання цінних паперів (крім державних облігацій України, боргових цінних паперів, емітованих Національним банком);
- зупинення проведення банком активних операцій з пов'язаними особами банку;
- заборони здійснення викупу акцій власної емісії та дострокового погашення цінних паперів власної емісії;
- заборони надання бланкових кредитів (крім кредитів фізичним особам у сумі не більше 50 тис. грн., у тому числі кредитів овердрафт).

Під час зміни умов кредитного договору в частині продовження строку користування кредитом Національний банк застосовує процедуру особливого режиму контролю, який передбачає обмеження щодо діяльності банку шляхом призначення куратора.

Національний банк залишає без розгляду клопотання і документи банку щодо надання стабілізаційного кредиту чи зміни умов кредитного договору в разі невідповідності їх вимогам законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, або подання банком неповного пакета документів чи недостовірної інформації та повертає їх банку.

Банк має право достроково повернути стабілізаційний кредит і проценти за користування ним (повністю або частково), письмово повідомивши про це Національний банк, але не пізніше ніж за один робочий день до дня повернення коштів. Національний банк в разі настання в банку надійної ситуації з ліквідністю має право звернутися з пропозицією щодо дострокового повернення стабілізаційного кредиту (повністю

або частково) у порядку, визначеному в кредитному договорі.

Національний банк надає стабілізаційний кредит чи здійснює зміну умов кредитного договору під основне та додаткове забезпечення.

До **основного забезпечення** належать:

1. Державні облігації України всіх випусків (облігації внутрішньої державної позики України, облігації зовнішньої державної позики України, цільові облігації внутрішньої державної позики України), строк погашення яких настає не раніше ніж через 10 днів після строку повернення стабілізаційного кредиту, за умови, що вони перебувають у власності банку – клієнта депозитарію державних цінних паперів Національного банку України (або депонента клієнта депозитарію).
2. Боргові цінні папери, емітовані Національним банком України.
3. Облігації Державної іпотечної установи, розміщення яких здійснюється під гарантію Кабінету Міністрів України, надану відповідно до закону про Державний бюджет України на відповідний рік.
4. Гарантії Кабінету Міністрів України.
5. Кошти в іноземній валюті (долари США, євро, англійські фунти стерлінгів, швейцарські франки, японські єни), що розміщені банком у Національному банку України у формі гарантійного депозиту (без сплати процентів за ним із зазначенням цього у відповідному договорі) на строк не менше строку користування стабілізаційним кредитом Національного банку України.

Сума гарантійного депозиту визначається виходячи із суми стабілізаційного кредиту та процентів за ним за весь строк користування таким кредитом, перерахованої за офіційним курсом гривні до іноземних валют, що встановлений Національним банком України на дату укладення кредитного договору.

Сума гарантійного депозиту, що підлягає поверненню банку після виконання ним зобов'язань у повному обсязі перед Національним банком України, визначається виходячи із суми гарантійного депозиту в національній валюті, яка розрахована на дату укладення кредитного договору, перерахованої за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, що встановлений Національним банком України на дату повернення гарантійного депозиту, якщо з дати укладення кредитного договору відбулося знецінення гривні щодо іноземної валюти. В іншому випадку сума гарантійного депозиту, що підлягає поверненню банку після виконання ним зобов'язань у повному обсязі перед Національним банком України, визначається за офіційним курсом гривні до іноземної валюти, що був встановлений Національним банком України на дату укладення кредитного договору.

6. Гарантії урядів країн, що мають кредитний рейтинг не нижчий, ніж «А-» згідно з міжнародною шкалою, підтверджений у бюлетені агентства (компанії) Standard & Poor's, або аналогічний рейтинг Moody's Investors Service та Fitch IBCA.
7. Гарантії банків-нерезидентів та/або фінансових установ-нерезидентів, які мають кредитний рейтинг не нижчий, ніж «А-» згідно з міжнародною шкалою, підтверджений у бюлетені агентства (компанії) Standard & Poor's, або аналогічний рейтинг Moody's Investors Service та Fitch IBCA.

8. Гарантії міжнародних багатосторонніх банків (Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародна фінансова корпорація).
9. Облігації підприємств (крім цільових), розміщення яких здійснено під гарантію Кабінету Міністрів України, за умови, якщо:
 - ✓ строк погашення облігацій настає не раніше ніж через 10 днів після строку повернення кредиту;
 - ✓ облігації випущені або переведені в бездокументарну форму, вільно обертуються на фондовому ринку і їх розміщення та обіг обслуговуються депозитарною системою відповідно до законодавства.Коригуючий коефіцієнт для забезпечення, визначеного у пунктах 1-9 становить 0,9.
10. Банківські метали у стандартних або мірних зливках (за умови, що ці метали перебуватимуть на відповідальному зберіганні в Національному банку України) (коригуючий коефіцієнт – 0,8).
11. Нерухоме майно, у тому числі єдиний (цілісний) майновий комплекс, крім об'єктів незавершеного будівництва, яке належить банку або власнику істотної участі в банку, або пов'язаний з власником істотної участі в банку особі та перебуває на території України (коригуючий коефіцієнт – 0,7).
12. Майнові права за укладеними банком-позичальником кредитними договорами з юридичними та фізичними особами, заборгованість за якими класифікована за I та II категоріями якості відповідно до нормативно-правового акта Національного банку України з питань формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями (коригуючий коефіцієнт – 0,5), за умови, що:
 - ✓ строк дії кредитного договору не менше строку користування кредитом Національного банку України;
 - ✓ заборгованість за кредитом обліковується за відповідним балансовим рахунком банку не менше 30 календарних днів;
 - ✓ забезпеченням за кредитом є іпотека, крім об'єктів незавершеного будівництва;
 - ✓ оцінка забезпечення здійснена відповідно до законодавства України.

До **додаткового забезпечення** належать майнові права на майбутні надходження коштів на кореспондентський рахунок банку, відкритий у Національному банку України.

Національний банк приймає основне забезпечення за ринковою вартістю, визначеною за результатами оцінки, проведеної відповідно до Закону України «Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні» незалежним суб'єктом оціночної діяльності. Забезпечення, що надане банком або майновим поручителем, не повинно бути обтяжене іншими зобов'язаннями.

Розмір основного забезпечення за стабілізаційним кредитом визначається виходячи із суми кредиту, процентів за три місяці користування ним, з урахуванням коригуючого коефіцієнта.

Розмір додаткового забезпечення за стабілізаційним кредитом визначається вихо-

дючи із суми кредиту, процентів за користування ним, можливих штрафних санкцій та витрат на реалізацію предмета застави в разі невиконання банком своїх зобов'язань.

Банк зобов'язаний у разі зменшення вартості забезпечення повернути частину заборгованості за стабілізаційним кредитом пропорційно розміру зменшення вартості забезпечення або поповнити чи замінити його іншим видом забезпечення, у розмірі, достатньому для задоволення вимог Національного банку за кредитним договором з врахуванням коригуючого коефіцієнта.

Для отримання стабілізаційного кредиту банк має подати до Національного банку такі **документи**:

а) клопотання про надання стабілізаційного кредиту із зазначенням його суми, строку користування ним, переліку забезпечення та його розміру, напрямів спрямування кредитних коштів. Клопотання має бути підписане головою правління (ради директорів) банку, засвідчене відбитком печатки банку та зареєстроване в банку;

б) програму фінансового оздоровлення банку, спрямовану на вирішення протягом строку користування стабілізаційним кредитом проблем ліквідності, поліпшення структури активів, дохідності, рентабельності тощо;

в) графік повернення стабілізаційного кредиту та сплати процентів за користування ним зі щомісячною розбивкою на весь строк користування стабілізаційним кредитом, підписаний головою правління (ради директорів) банку;

г) письмове запевнення банку, погоджене його спостережною (наглядовою) радою, щодо збільшення розміру регулятивного капіталу банку на суму не менше 15% від суми стабілізаційного кредиту впродовж строку користування кредитом;

ґ) програму капіталізації банку, затверджену його спостережною (наглядовою) радою;

д) документи, що підтверджують право власності банку або майнового поручителя на запропоноване забезпечення за стабілізаційним кредитом;

е) витяг про наявність чи відсутність запису в Державному реєстрі обтяжень рухомого майна про обтяження, зміну обтяження, відступлення прав на предмет обтяження (у разі забезпечення банком зобов'язань за кредитним договором основним забезпеченням, передбаченим пунктами 1-3, 9, 10);

є) звіт про оцінку майна (акт оцінки майна) (у разі забезпечення банком зобов'язань за кредитним договором основним забезпеченням, передбаченим пунктом 11);

ж) витяг з Державного реєстру речових прав на нерухоме майно або Реєстру прав власності на нерухоме майно, або Державного реєстру іпотек та Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна (у разі забезпечення банком зобов'язань за кредитним договором основним забезпеченням, передбаченим пунктом 11).

Національний банк має право прийняти рішення про відмову в наданні банку стабілізаційного кредиту за наявності в його діяльності таких фактів:

а) неплатоспроможність, свідченням чого є невиконання банком 10 і більше процентів своїх зобов'язань перед вкладниками та іншими кредиторами протягом 10 робочих днів поспіль і зниження розміру регулятивного капіталу або нормативу адекватності регулятивного капіталу банку до однієї третини від мінімального рівня, встановленого законом та нормативно-правовими актами Національного банку України;

б) акціонери, інвестори банку мають об'єктивну спроможність самостійно забезпечити належний фінансовий стан банку;

в) придбання основних засобів, що не беруть участі в проведенні банківських операцій;

г) співвідношення на дату звернення банку з клопотанням про отримання стабілізаційного кредиту активних операцій на міжбанківському ринку (за винятком коштів на кореспондентських рахунках, що відкриті в інших банках, кредитів овернайт та коштів банків у розрахунках) до загальної суми заборгованості за кредитами банку перевищує значення такого співвідношення по системі банків більше ніж на п'ять процентних пунктів;

г) перевищення протягом останнього звітного місяця значень нормативів миттєвої ліквідності (Н4) та/або поточної ліквідності (Н5) більше ніж на 10 процентних пунктів над установленими Національним банком нормативними значеннями;

д) дострокове виконання зобов'язань перед власниками/учасниками банку (у тому числі перед пов'язаними особами), а також за зовнішніми запозиченнями;

е) надання бланкових кредитів, кредитів під низьколіквідне забезпечення та під цінні папери власної емісії;

є) виплата бонусів, премій та інших додаткових матеріальних винагород керівникам банку;

ж) придбання позалістингових недержавних цінних паперів від свого імені та за власний рахунок, крім тих, що гарантовані Кабінетом Міністрів України;

з) несвоєчасне виконання зобов'язань за кредитами Національного банку;

и) порушення встановлених постановою Правління Національного банку про надання кредиту чи зміну умов кредитного договору і кредитним договором вимог та обмежень;

і) банк не є учасником єдиної інформаційної системи обліку позичальників (боржників) (ЄІС «Реєстр позичальників»), які мають прострочену заборгованість за кредитами, наданими банком;

ї) незабезпечення своєчасного надання до ЄІС «Реєстр позичальників» достовірної інформації про позичальників, які мають прострочену заборгованість за кредитами, наданими банком.

Терміном, у межах якого встановлюється наявність фактів, зазначених у пунктах «в», «д»-«ж», є рік, що передує зверненню банку з клопотанням про отримання стабілізаційного кредиту.

Стабілізаційний кредит має бути освоєний банком у строк, визначений постановою Правління Національного банку, та відповідно до умов кредитного договору. У разі неосвоєння банком кредиту в установлений строк Національний банк має право припинити видачу йому кредитних коштів відповідно до умов кредитного договору.

Банк має право в разі обґрунтованої потреби звернутися до Національного банку з клопотанням про зміну умов кредитного договору. Національний банк розглядає питання щодо продовження строку користування стабілізаційним кредитом за умови сплати банком на дату подання ним відповідного клопотання:

- процентів за користування стабілізаційним кредитом, нарахованих згідно з умовами кредитного договору, у повному обсязі;

- заборгованості за стабілізаційним кредитом, що мала бути погашена згідно з встановленим графіком.

Клопотання про зміну умов кредитного договору в частині продовження строку користування стабілізаційним кредитом має бути подано банком не пізніше ніж за 20 робочих днів до настання строку виконання чергових зобов'язань за отриманим кредитом. Клопотання має містити обґрунтовані пояснення причин, які призвели до неспроможності банку забезпечити своєчасне та в повному обсязі виконання зобов'язань перед Національним банком, а також до невиконання програми фінансового оздоровлення банку або потреби в додаткових заходах із фінансового оздоровлення.

Банк зобов'язаний щомісячно, до 15 числа місяця, наступного за звітним, надавати до Національного банку за встановленою формою інформацію, підписану головою правління (ради директорів) банку, про стан виконання програми фінансового оздоровлення та вимог кредитного договору.

Національний банк протягом строку дії кредитного договору не рідше одного разу на шість місяців здійснює інспекційну перевірку банку щодо виконання ним програми фінансового оздоровлення, дотримання встановлених обмежень та вимог, достатності та якості забезпечення, наданого Національному банку.

Також Національний банк має право застосувати відповідно до статті 73 Закону України «Про Національний банк України» та умов кредитного договору переважне і безумовне право щодо списання в безспірному порядку заборгованості з банківських рахунків, та/або достроково розірвати кредитний договір за наявності одного з таких фактів:

- неповернення банком кредиту та процентів за користування ним у строки, що встановлені кредитним договором;
- невиконання умов договору застави;
- невиконання програми фінансового оздоровлення (крім випадків, якщо банк віднесено до категорії проблемних);
- порушення банком встановлених кредитним договором та постановою Правління Національного банку про надання стабілізаційного кредиту чи зміну умов кредитного договору обмежень та вимог (крім випадків, якщо банк віднесено до категорії проблемних).

У разі неможливості стягнення коштів з банківських рахунків, Національний банк має право з дня виникнення простроченої заборгованості банку вживати заходів щодо звернення стягнення, реалізації предмета застави і задоволення вимог за кредитом, процентами за користування ним, нарахованими штрафними санкціями за рахунок коштів від його продажу до повного погашення заборгованості. У випадку неможливості реалізації предмета застави Національний банк має право залишити його за собою за його справедливою вартістю.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Які загальні вимоги висуває НБУ до банків і забезпечення у разі здійснення рефінансування?
2. Охарактеризуйте порядок надання кредитів овернайт
3. Охарактеризуйте порядок проведення тендерів з підтримання ліквідності банків.

4. Проаналізуйте порядок проведення операцій прямого РЕПО.
5. Розкрийте порядок проведення операцій зворотного РЕПО.
6. Розкрийте сутність і види депозитних операцій НБУ.
7. Що таке депозитні сертифікати НБУ, які умови їх випуску та розміщення?
8. Розкрийте сутність та умови проведення операцій НБУ з державними цінними паперами на відкритому ринку.
9. Що таке стабілізаційний кредит? На які цілі він надається?
10. Які умови та механізм надання стабілізаційного кредиту?

ГЛОСАРІЙ

Депозитний сертифікат – один з монетарних інструментів, що є борговим цінним папером Національного банку в бездокументарній формі (з іменною ідентифікацією власників на підставі реєстру власників системи кількісного обліку СЕРТИФ), який свідчить про розміщення в Національному банку коштів банків та їх право на отримання внесеної суми і процентів після закінчення встановленого строку.

Депозитний сертифікат овернайт – борговий цінний папір Національного банку, який свідчить про розміщення банком коштів через постійно діючу лінію проведення тендерів з розміщення депозитних сертифікатів на термін до наступного робочого дня.

Кількісний тендер – тендер, на якому Національний банк наперед встановлює ціну (процентну ставку), за якою банки можуть одержати кредити рефінансування або розмістити в Національному банку кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголошуватися.

Кредит овернайт – кредит, який наданий банку Національним банком за оголошеною процентною ставкою через постійно діючу лінію рефінансування на термін до наступного робочого дня.

Операція зворотного репо – депозитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між Національним банком та банком про продаж Національним банком зі свого портфеля державних облігацій України з одночасним зобов'язанням зворотного їх викупу в банків за обумовленою в договорі ціною та на обумовлену дату.

Операція прямого репо – кредитна операція, що ґрунтується на двосторонньому договорі між Національним банком та банком про купівлю Національним банком державних облігацій України з портфеля банку або банківських металів (перша частина договору репо) з подальшим зобов'язанням банку викупити державні облігації України або банківські метали (друга частина договору репо) за обумовленою ціною на обумовлену дату.

Процентний дохід за операціями репо – дохід, який отримує покупець державних облігацій України або банківських металів у разі здійснення операції репо, що визначається як різниця між ціною зворотного продажу (викупу) державних облігацій України або банківських металів та ціною їх купівлі.

Процентний тендер – тендер, під час оголошення якого банки у своїх заявках до Національного банку зазначають ціну (процентну ставку), за якою вони погоджуються одержати кредит рефінансування або розмістити кошти. Сума коштів, що пропонується для рефінансування або для розміщення, може оголошуватися або не оголо-

шуватися.

Рефінансування банків – операції з надання банкам кредитів у встановленому Національним банком порядку.

Система кількісного обліку СЕРТИФ – комп'ютеризована дворівнева (Національний банк і банки) система, що обслуговує розміщення, обіг та погашення емітованих Національним банком депозитних сертифікатів.

Стабілізаційний кредит – кредит, який надає Національний банк України платоспроможному банку для підтримки ліквідності до двох років під програму фінансового оздоровлення банку.

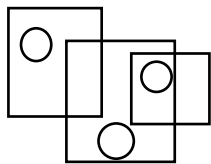
Тендер з підтримання ліквідності банків – механізм, який передбачає надання Національним банком кредитів банкам, що потребують підтримання ліквідності.

Тендер з розміщення депозитних сертифікатів – механізм, через який банки розміщують у Національному банку тимчасово вільні кошти згідно з визначеними умовами.

Ціна зворотної купівлі (щодо конкретної операції репо) – сума коштів, яка сплачується продавцем відповідно до другої частини договору репо в день зворотної купівлі за відповідні державні облігації України або банківські метали.

Ціна купівлі (щодо конкретної операції репо) – сума коштів, яка сплачується покупцем відповідно до першої частини договору репо на дату купівлі за отримані від продавця державні облігації України або банківські метали.

ТЕМА 5

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАТІЖНОЇ СИСТЕМИ

- 5.1. Загальні вимоги щодо організації та регулювання платіжної системи.*
- 5.2. Система електронних міжбанківських платежів (СЕМП) Національного банку України.*
- 5.3. Система електронних платежів (СЕП) Національного банку України.*
- 5.4. Організація роботи в Системі термінових переказів (СТП).*
- 5.5. Характеристика моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕМП.*
- 5.6. Національна система масових електронних платежів (НСМЕП).*

5.1. Загальні вимоги щодо організації та регулювання платіжної системи

Нормальне функціонування економіки важко уявити без системи розрахунків між суб'єктами господарської діяльності, забезпечення надійності та своєчасності платежів. У розрахунках і платежах, які здійснюються установами банків, відображаються практично всі види економічних відносин у суспільстві, що неможливо без розрахунків між банками.

Виділяють наступні фактори, що впливають на побудову і розвиток Національної платіжної системи (НПС):

- а) фактори середовища, які визначають ймовірність підтримки реформ:
 - ✓ демографічні фактори, що включають чисельність і структуру населення;
 - ✓ географічні фактори, включаючи рівень і розподіл природних ресурсів;
 - ✓ соціальні і культурні цінності і норми.
- б) економічні чинники, які визначають потреби держави у платіжних послугах та її ресурсні можливості для реалізації реформ:
 - ✓ рівень і стабільність економічного росту в цілому;
 - ✓ фактори розподілу національного багатства;

- ✓ рівень і кваліфікація робочої сили, а також наявність можливостей для підвищення кваліфікації;
- ✓ розвиток галузевої інфраструктури, зокрема телекомунікаційних і транспортних систем;
- ✓ темпи інноваційних і технологічних змін.

в) фінансові чинники, які можуть стимулювати попит і пропозицію нових платіжних інструментів і послуг:

- ✓ фінансові витрати, ризики і вигоди платіжних послуг;
- ✓ ініціатива щодо вдосконалення платіжних послуг, спрямовані на зниження витрат і ризиків та підвищення вигод для користувачів і провайдера.

г) чинники державної політики, які безпосередньо впливають на інституційні механізми:

- ✓ закони і державна політика щодо ринку та фінансових інститутів;
- ✓ державна політика в галузі освіти, промисловості, торгівлі, захисту прав споживачів тощо;
- ✓ державна політика щодо макроекономічних показників.

Впровадження системи електронних платежів України дало змогу досягти таких принципових результатів:

- поступове розширення переліку платіжних інструментів і послуг;
- спрощення доступу фінансових інститутів до дешевих кредитів;
- вдосконалення механізмів платіжних систем, відповідальних за економію ліквідності;
- підвищення рівня сумісності, взаємодії і стійкості інфраструктури обробки платежів, операцій з цінними паперами та конверсійних операцій з метою полегшення обробки трансакцій;
- внесення змін в платіжну інфраструктуру для зниження правових, операційних і фінансових ризиків учасників платіжних і розрахункових систем, а також для підвищення ефективності платіжних операцій з точки зору витрат;
- вдосконалення режиму регулювання НПС і розвиток функції спостереження за НПС в рамках центрального банку;
- підвищення ефективності, стабільності та організованості ринків, відповідальності за надання платіжних послуг і формування цін на платіжні послуги.

★ Національна платіжна система (НПС) – це сукупність взаємопов'язаних інституціональних та інфраструктурних механізмів фінансової системи, що використовується при ініціації та переказі грошових вимог у формі зобов'язань центрального банку, комерційних банків та установ електронних грошей.

Національна платіжна система відіграє важливу роль у житті будь-якої держави, оскільки платежі являють собою основу економічної і фінансової системи.

По-перше, НПС створює на території держави умови для використання майна і майнових прав, надаючи можливість здійснити платежі за угодами в рамках функціонування господарських одиниць (в тому числі при виробництві і продажу товарів, виконання робіт, надання послуг тощо).

По-друге, НПС забезпечує реалізацію економічної та фінансової політики держави, в тому числі:

- грошово-кредитної політики (платежі на грошовому ринку та ринку цінних паперів в рамках управління грошовою масою і процентними ставками);
- бюджетної політики (платежі в рамках процедур збору податків і розподілу бюджету);
- валютної політики (платежі на валютному ринку в рамках управління курсом національної валюти);
- інвестиційної політики (платежі в рамках реалізації державних інвестиційних проектів) і т.д.

Крім того, Національна платіжна система дає можливість здійснювати і інші платежі за рамками господарської діяльності і забезпечує виконання державних завдань (надання безоплатної допомоги, оплата штрафів тощо).

Розглянемо, що являє собою структура НПС і зокрема – інституційні та інфраструктурні механізми, про які йде мова у визначенні НПС.

Національна платіжна система включає такі основні елементи:

1) платіжні інструменти, які використовуються для ініціювання та спрямування переказів грошових коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів у фінансових інститутах;

2) платіжну інфраструктуру для виконання клірингу платіжних інструментів, обробки та передачі платіжної інформації, а також переказу грошових коштів між інститутами-платниками та одержувачами;

3) фінансові інститути, що надають рахунки для здійснення платежів, платіжні інструменти та послуги для споживачів, а також підприємства та організації, які є операторами мереж операційних, клірингових і розрахункових послуг для здійснення платежів цих фінансових інститутів;

4) ринкові механізми, такі як домовленості і договори по створенню різних платіжних інструментів та послуг, формування цін на них, а також їх надання та придбання;

5) закони, стандарти, правила та процедури, встановлені законодавством та регулюючими органами, які визначають ринки платіжних послуг і управляють механізмом переведення платежів.

Платіжна інфраструктура включає в себе всі окремі операційні, клірингові та розрахункові системи за платежами, що діють в країні, навіть якщо їхні головні представництва знаходяться за її межами. Деякі елементи інфраструктури можуть бути спеціально розроблені для конкретних видів платіжних інструментів. Інституційні механізми включають в себе ринкові механізми для різних видів платіжних послуг, а також фінансові інститути та інші організації, що надають платіжні послуги користувачам, а також правову і нормативну базу для організації та функціонування ринку та механізми консультацій і координації між зацікавленими сторонами. Інституційна структура функціонально пов'язує зацікавлені сторони в рамках інфраструктурних механізмів у національну платіжну систему.

Отже, загалом можна виділити такі складові НПС:

- 1) платники та одержувачі коштів;
- 2) грошові вимоги за зобов'язаннями центрального і комерційних банків;

- 3) платіжні інструменти та послуги;
- 4) фінансові інститути та рахунки у фінансових інститутах;
- 5) операційні, клірингові і розрахункові системи;
- 6) ринкові механізми;
- 7) механізми консультацій і координації;
- 8) нормативна база.

Таким чином, платіжна система – це набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг разом з інституційними й організаційними правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів і механізмів.

Певна частина міжбанківських розрахунків служить для економічних зв'язків самих кредитно-фінансових інститутів, наприклад, при розміщенні грошових коштів у формі депозитів і кредитів, при переобліку векселів, отриманні від НБУ кредитів в порядку рефінансування, купівлі та продажу цінних паперів, в тому числі і державних.

Отже, системи міжбанківських розрахунків призначені для здійснення платіжних трансакцій між банками, що обумовлені здійсненням платежів їх клієнтів або власних зобов'язань одного банку перед іншим.

Платіжна система в більшості розвинених країн – це фактично декілька самостійних систем, кожна з яких задовольняє вимогам окремої платіжної сфери. В Україні можуть створюватися внутрішньодержавні банківські та небанківські платіжні системи.

Виходячи з того, яку роль грають платіжні системи відповідно до характеру здійснюваних платежів, виділяють:

- системи міжбанківських розрахунків;
- внутрішньобанківські платіжні системи;
- системи «Клієнт-банк» або «Інтернет-банкінг»;
- системи масових платежів.

Система міжбанківських розрахунків призначена для здійснення платіжних трансакцій між банками, обумовлених виконанням платежів їхніх клієнтів або власних зобов'язань одного банку перед іншим. Для них необхідною стадією є транспортування документів між банком платника і банком отримувача за допомогою однієї із систем електронних міжбанківських розрахунків.

Внутрішньобанківські платіжні системи створюються, щоб забезпечити найбільш сприятливі умови щодо проходження платежів між установами, що належать до однієї групи. При цьому розрахунки виконуються через систему кореспондентських рахунків у центральній установі, яка виступає як банк банків відповідної структури. Всередині структури може також створюватися єдиний центр для виконання клірингу та розрахунків.

Внутрішньобанківська платіжна система (ВПС) – програмно-технічний комплекс з власними засобами захисту інформації, який експлуатується комерційним банком та його філіями або об'єднанням банків і використовується для здійснення розрахунків між учасниками цієї системи та, можливо, забезпечує взаємодію з іншими платіжними системами.

Згідно з Інструкцією про міжбанківські розрахунки України в національній валюті

внутрішньобанківська платіжна система – сукупність правил, організаційних заходів, програмно-технічних засобів, засобів захисту, що використовуються банком для виконання внутрішньобанківського переказу грошей, а також для взаємодії з іншими банківськими платіжними системами для забезпечення виконання міжбанківського переказу грошей філіями банку.

Порядок здійснення розрахунків через ВПС регулюється відповідними документами банків, яким належать ці системи, і має відповідати вимогам чинного законодавства та нормативно-правовим актам НБУ.

Внутрішньобанківська платіжна система має використовувати програмно-технічне забезпечення, систему захисту інформації та телекомунікаційні канали зв'язку, що забезпечують:

а) надійний багаторівневий захист інформації від несанкціонованого доступу, використання, модифікації на різних етапах її формування, оброблення, передавання та приймання;

б) контроль за достовірністю інформації на всіх етапах її оброблення;

в) процедури та механізми, які після збоїв чи інших порушень роботи ВПС дають змогу відновити роботу без послаблення вимог щодо захисту інформації;

г) фіксування спроб несанкціонованого доступу до системи розрахунків (з негайним інформуванням про це банком – власником ВПС Національного банку);

г) автоматичне ведення протоколу найкритичніших моментів роботи (вхід, формування міжбанківських електронних розрахункових документів тощо) та забезпечення його захисту від модифікації, формування архіву цього протоколу під час закриття робочого дня;

д) формування і зберігання архівів електронних банківських документів відповідно до вимог законодавства;

е) надійне резервування для підтримки безперебійного функціонування ВПС і відновлення її діяльності в разі порушення її роботи або виникнення надзвичайних ситуацій.

Комерційний банк та його філії, що здійснюють розрахунки через ВПС, повинні:

а) дотримуватися загальних технологічних вимог та вимог інформаційної безпеки, які встановлюються НБУ;

б) щодня надавати до ЦРП агреговану інформацію про внутрішньобанківські міжобласні платежі (при роботі банку за 3-ю моделлю обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку);

в) на вимогу ППС надавати інформацію про проходження платежів від СЕП до філій-одержувачів платежів (надається протягом одного робочого дня, не враховуючи дня одержання вимоги);

г) на вимогу ЦРП надавати іншу інформацію про роботу ВПС.

Транспортні потреби філій, які є учасниками ВПС, можуть забезпечуватися системою електронної пошти НБУ. Програмні засоби вузла системи ЕП передаються на підставі договору.

При роботі комерційного банку та його філії через ВПС розрахункові документи в електронному вигляді, що надійшли до розрахункової палати комерційного банку протягом операційного дня, мають бути виконані того самого дня, а ті, що надійшли

після закінчення операційного дня, – наступного дня.

Електронні міжбанківські розрахунки вважаються остаточно здійсненими банком платника, який є учасником ВПС, після списання коштів із його рахунку, відкритого в розрахунковій палаті комерційного банку.

Системи «Клієнт-банк» або **«Інтернет-банкінг»** використовуються банками, які пропонують платіжні послуги своїм клієнтам на базі сучасних технологій. В умовах конкуренції банки змушені розробляти спеціальні ділові і ринкові стратегії використання платіжних послуг, вирішуючи, чи спроможні вони конкурувати в обмеженому секторі ринку платіжних послуг і пропонувати клієнтам більш широкий їх набір. Однією з перших у цьому плані була американська система телефонної оплати рахунків, яка однак, не отримала поширення через інертність споживачів, які не бажають змінювати існуючі форми розрахунків. Нині все більшого поширення набуває банківське обслуговування вдома, або «домашній банк» – комплекс послуг щодо надання клієнтам банків фінансової інформації, а також здійснення за їх ініціативою різних банківських трансакцій з передаванням інформації телефонними каналами або через двосторонню систему іншого кабельного зв'язку.

Системи масових платежів широко використовуються не тільки у розвинених державах світу, а і в Україні. Незважаючи на те, що традиційні безготівкові платіжні інструменти (чеки, платіжні доручення тощо) достатньо розповсюджені, останнім часом усе ширше впроваджується система масових (споживчих) платежів з використанням пластикових карток. У цих системах задіяні кредитні картки, дебетні картки, «електронні гаманці», а також картки для отримання грошей з банківських автоматів.

Платіжна система України складається з таких компонентів:

- системи електронних міжбанківських розрахунків Національного банку України;
- систем автоматизації роботи банків (так звані програмні комплекси «Операційний день банку». Це програмне забезпечення, що обслуговує поточну внутрішньобанківську діяльність (бухгалтерський облік, обслуговування рахунків клієнтів тощо));
- внутрішньобанківських платіжних систем – програмно-технічного комплексу з власними засобами захисту інформації, який експлуатується комерційним банком або об'єднанням банків і здійснює розрахунки між установами цього банку (об'єднання) та, можливо, іншими банківськими установами поза межами СЕП;
- систем «Клієнт-банк» та «Інтернет-банкінг» для розрахунків між клієнтом банку та банком в електронній формі, що дозволило практично уникнути затримки платежів на міжбанківському рівні.

Загальні засади функціонування платіжних систем в Україні, регулюються наступними документами:

- ⇒ Конституцією України;
- ⇒ Законом України «Про Національний банк України»;
- ⇒ Законом України «Про банки і банківську діяльність»;
- ⇒ Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні»;
- ⇒ Законом України «Про телекомунікації»;

- ⇒ Законом України «Про електронний цифровий підпис»;
- ⇒ іншими актами законодавства України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Згідно з Законом України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», систему електронних платежів Національного банку України визначено державною системою міжбанківських розрахунків.

Основним нормативно-правовим актом Національного банку України, що визначає загальні вимоги щодо функціонування в країні Системи електронних платежів (СЕР) та порядку виконання міжбанківського переказу коштів через кореспондентські рахунки банків-резидентів у національній валюті України є Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затверджена постановою Правління Національного банку України від 16.08.2006 №320.

В Україні можуть створюватися системи міжбанківських розрахунків, що призначені для переказу грошей у межах України між банківськими установами для виконання зобов'язань їх клієнтів, а також власних зобов'язань цих банківських установ.

Порядок діяльності системи міжбанківських розрахунків визначається її правилами, встановленими платіжною організацією цієї системи та узгодженими з Національним банком.

Правила мають встановлювати:

- правову базу, на підставі якої платіжна організація має забезпечувати діяльність платіжної системи;
- організаційну структуру системи міжбанківських розрахунків;
- умови членства, порядок вступу та виходу із системи;
- порядок урегулювання неплатоспроможності та інших випадків нездатності виконання членами системи своїх зобов'язань;
- порядок вирішення спорів;
- управління ризиками в системі та систему страхування;
- перелік платіжних інструментів, що використовуються в системі для ініціювання переказу грошей, їх форми та порядок застосування;
- принцип виконання документів на переказ грошей та їх відкликання;
- порядок завершення міжбанківського переказу;
- порядок, технологію та регламент проведення розрахунків;
- порядок проведення реконсиляції;
- порядок використання програмно-технічних засобів, систем захисту інформації та телекомунікаційних каналів зв'язку;
- технологію формування, порядок та строки зберігання архівів електронних банківських документів і баз даних, а також процедуру знищення інформації щодо проведення переказу грошей, строки зберігання якої закінчилися;
- порядок резервування та відновлення функціонування системи в разі порушення її роботи або виникнення надзвичайних ситуацій;
- інші положення, визначені платіжною організацією.

Порядок функціонування системи міжбанківських розрахунків, засоби формування і оброблення документів на переказ, що використовуються в системі, визначені

платіжною організацією, мають забезпечувати цілісність та конфіденційність інформації, своєчасне завершення щоденного оброблення платежів, високий рівень безпеки й операційної надійності системи, відновлення роботи системи в разі порушення її роботи або виникнення надзвичайних ситуацій.

Взаємовідносини в системі міжбанківських розрахунків регулюються договорами, укладеними відповідно до законодавства України.

Форми міжбанківських розрахункових документів, їх реквізити та порядок оформлення мають відповідати вимогам до розрахункових документів, що визначені нормативно-правовим актом Національного банку про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті.

Банківські установи здійснюють міжбанківський переказ за міжбанківськими електронними розрахунковими документами, що формуються ними на підставі:

- паперових розрахункових документів клієнтів;
- паперових розрахункових документів банківської установи;
- електронних розрахункових документів, отриманих засобами автоматизованих систем від клієнта-ініціатора переказу;
- електронних розрахункових документів, отриманих засобами ВПС від філії банку;
- електронних розрахункових документів, автоматично сформованих САБ за умовами договорів або згідно з потребою банківської установи;
- електронних розрахункових документів, отриманих засобами інших платіжних систем, телекомунікаційних систем, інших засобів зв'язку за умови забезпечення цілісності та конфіденційності інформації тощо.

Узгоджені норми або правила платіжної системи включають також стандарти, які допомагають зменшити витрати і ризики у платіжних операціях, підвищити їх надійність. Існують операційні стандарти, стандарти документації, інструментів, але норми охоплюють також інші види порядків, процедур і практик, які використовуються платіжною системою. До них належать: одиниці, в яких виконуються розрахункові і облікові операції; час; термінологія і мова; критерії оцінки і класифікації і т.д.

5.2. Система електронних міжбанківських платежів (СЕМП) Національного банку України

★ **Міжбанківський переказ** – це переказ грошей між банківськими установами в безготівковій формі, обумовлений потребою виконання платежів клієнтів або власних зобов'язань банківських установ.

Міжбанківський переказ може здійснюватися шляхом:

- проведення суми переказу через кореспондентські рахунки, що відкриваються банками в Національному банку України;
- проведення суми переказу через кореспондентські рахунки, що відкриваються банками в інших банках або в розрахунковому банку.

Внутрішньобанківський переказ здійснюється в порядку, визначеному правилами відповідної внутрішньобанківської платіжної системи.

★ **Система електронних міжбанківських переказів Національного банку (СЕМП)** – система, що складається із системи електронних платежів (СЕП) та системи термінових переказів (СТП), координацію роботи яких забезпечує система моніторингу технічних рахунків. Додатковими складовими СЕМП є інформаційно-пошукова система, система резервування і відновлення функціонування СЕМП.

★ **Система електронних платежів Національного банку України (СЕП)** – складова системи електронних міжбанківських переказів Національного банку України (СЕМП), що забезпечує проведення міжбанківського переказу в режимі обміну файлами з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким між списанням грошей з кореспондентського рахунку банківської установи (платника) та зарахуванням грошей на кореспондентський рахунок банківської установи (отримувача) є певний проміжок часу.

Необхідною умовою для проведення переказу через СЕП НБУ є встановлення банком кореспондентських відносин з Національним банком України шляхом відкриття кореспондентського рахунку в Національному банку України.

★ **Система термінових переказів Національного банку (СТП)** — складова СЕМП, що забезпечує проведення міжбанківського переказу в режимі реального часу з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким списання грошей з кореспондентського рахунку банківської установи (платника) та зарахування грошей на кореспондентський рахунок банківської установи (отримувача) виконується одночасно. Програмне забезпечення банківської установи — учасника СТП складається з АРМ-СТП.

Учасниками СЕМП є безпосередні та опосередковані учасники СЕП, які можуть бути і учасниками СТП.

Безпосередній учасник СЕП – банківська установа, що має технічний рахунок у РП або в Центральній розрахунковій палаті.

Опосередкований учасник СЕП – філія банку, що виконує міжбанківський переказ у СЕП з використанням внутрішньобанківської платіжної системи (ВПС) через АРМ-НБУ банку (уповноваженої установи).

Учасники СТП є безпосередні та опосередковані.

Безпосередній учасник СТП – учасник СЕП, який, використовуючи АРМ-СТП, має змогу виконувати трансакції через СТП.

Опосередкований учасник СТП – філія банку-учасника СТП, що має змогу виконувати трансакцію в СТП з використанням внутрішньобанківської платіжної системи (ВПС) через АРМ-СТП банку-учасника СТП.

Права та зобов'язання учасників СЕМП регулюються такими типовими договорами:

- договір про кореспондентський рахунок у Національному банку України;
- договір про розрахунково-інформаційне обслуговування в системі електронних платежів Національного банку України.

Можна без перебільшень зробити висновок, що впровадження СЕМП підняло банківську індустрію України на якісно новий рівень.

Основними завданнями Системи електронних міжбанківських розрахунків є:

- задоволення потреб економіки, що реформуються і розвиваються;
- удосконалення кредитно-монетарної політики, яку проводить НБУ, завдяки отриманню оперативної та точної інформації про переміщення грошових коштів і стан кореспондентських рахунків;
- виконання міжбанківського етапу всіх видів безготівкових розрахунків;
- мінімізація часу на виконання міжбанківських розрахунків та на обіг грошових коштів;
- високий рівень безпеки міжбанківських розрахунків;
- надання широкого спектра послуг для користувачів;
- високий рівень внутрішнього бухгалтерського обліку та контролю;
- мінімізація вартості банківського посередництва шляхом оптимізації платіжних засобів і раціоналізації систем.

Основними функціями СЕМП є:

- проведення розрахунків між банками України в національній валюті країни та в інших іноземних валютах;
- ефективне використання тимчасово вільних ресурсів банків;
- контрольні функції Національного банку щодо стану кореспондентських рахунків комерційних банків;
- надання інформаційних послуг учасникам розрахунків;
- обмін екстренною інформацією стосовно до проведення розрахунків;
- забезпечення надійності розрахунків;
- багатоступеневий контроль за достовірністю даних на всіх стадіях розрахунків;
- багаторівневий захист інформації від несанкціонованого доступу, використання, викривлення та фальсифікації на всіх стадіях обробки;
- надання НБУ механізму впливу на порушників чинного законодавства та норм банківської діяльності методом обмеження їх обслуговування у СЕМП.

5.3. Система електронних платежів (СЕП) Національного банку України

Система електронних платежів – СЕП НБУ, працює і дотримується наступних принципів:

1. СЕП забезпечує розрахунки між банками в національній валюті України і в найбільш вживаних іноземних валютах.

2. СЕП функціонує за схемою типу «брутто», оскільки кожна наступна оплата виконується окремо з врахуванням підсумкового сальдо, отриманого на попередній операції, що зменшує ризик недостатньої ліквідності банків-учасників.

3. Трансакції відображаються в режимі реального часу на рахунках банків. Це дає можливість блокувати трансакції, що призводять до овердрафту (стан, коли на рахун-

ку банку виникає дебетове сальдо), та мати необхідну інформацію для прогнозування стану ліквідності та своїх дій.

4. Ініційована банківською установою трансакція не підлягає відміні.

5. Відсутні пріоритети обробки трансакцій за будь-якими ознаками, крім черговості надходження в систему.

6. Головним режимом роботи системи є передача електронних платіжних документів та підтвердження їх отримання. СЕП виключає необхідність використання паперової технології.

7. Обмін платіжними документами організовано у вигляді технологічних циклів прийому-передачі, тривалість яких коливається залежно від поточних потреб.

8. Граничні суми трансакцій в системі не обумовлені.

9. СЕП є власністю НБУ й обслуговує комерційні банки на договірній основі. Учасники електронних платежів діють на підставі договору з регіональним управлінням НБУ на проведення міжбанківських розрахунків і «Положенню про міжбанківські розрахунки в Україні» згідно з «Регламентом функціонування мережі розрахункових палат України».

СЕП НБУ побудована і функціонує за наступними принципами:

- заборона на проведення дебетових електронних документів (введено поняття інформаційного дебетового документа, що носить лише інформативний характер);
- ініціатива проведення трансакції належить банку, що дебетує свій рахунок (НБУ в деяких випадках може дебетувати рахунок учасника, але для обмеженої кількості операцій);
- мультивалютність – забезпечує розрахунки в СЕП як в національній так і в іноземних валютах (мультивалютний режим функціонування СЕП – це відокремлене передавання та зберігання в СЕП інформації про платежі в кожній конкретній валюті при однаковому функціональному призначенні цієї інформації та технології її оброблення);
- наявність нічного транзитного коррахунку в РРП (Регіональна розрахункова палата), що забезпечує збереження трансакцій, які не були завершені протягом поточного банківського дня (це надає можливість учасникам СЕП організувати роботу з врахуванням власної специфіки роботи банку);
- послідовність – всі трансакції обробляються за черговістю їх надходження в систему, пріоритети відсутні;
- функціонування в реальному часі – всі трансакції відображаються на рахунках в режимі реального часу;
- блокування овердрафту – всі трансакції, що призводять до червоного або жовтого сальдо не приймаються до виконання;
- безпаперова технологія – СЕП використовує в роботі електронні документи і виключає паперові технології;
- заборона на відміну проведених трансакцій – виконана трансакція не може бути відміненою, тобто операція що була здійснена не може бути скасованою;
- необмеженість сум трансакцій – максимальна сума трансакції обмежена наявними коштами НБУ на коррахунку.

Складові системи електронних платежів представлені на рис.5.1.

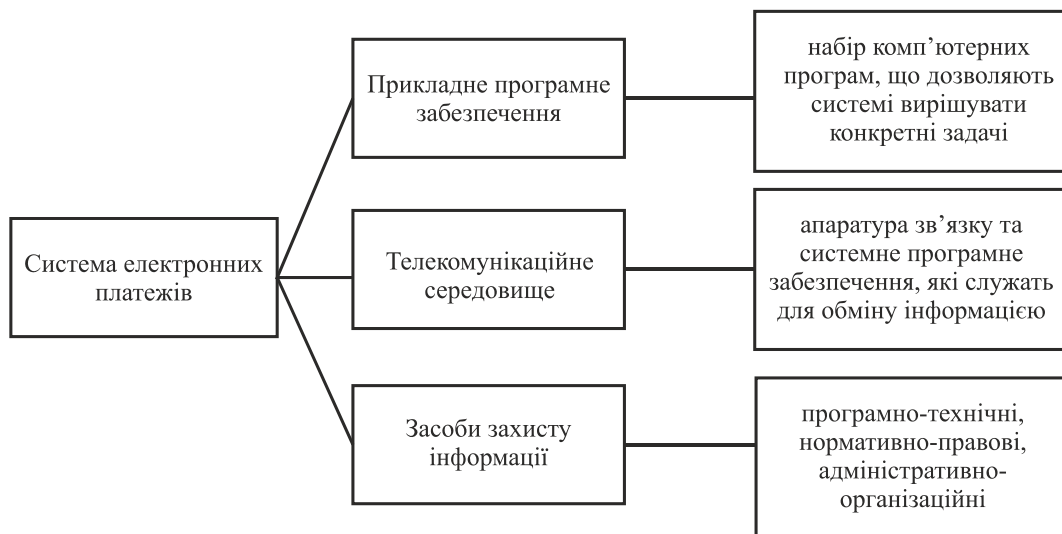

Рис. 5.1. Складові системи електронних платежів

У свою чергу, до прикладного програмного забезпечення входять:

- програмно-технічні комплекси автоматизованих робочих місць СЕП, призначені для виконання власне розрахунків;
- системи резервування роботи СЕП, призначені для забезпечення поновлення її роботи у разі збоїв, відмов обладнання або інших надзвичайних ситуацій;
- інформаційно-пошукова система, призначена для одержання довідкової інформації про проходження платежів.

Програмно-технічні комплекси СЕП відповідають трьом рівням структури СЕП.

Рівень Центральної розрахункової палати – установа Національного банку України, яка забезпечує функціонування СЕП у цілому, ведення бази даних для інформаційно-пошукової системи (ІПС) щодо електронних міжбанківських розрахунків, виконаних через СЕП, а також здійснює функції РРП для банківських установ м. Києва та Київської області, обслуговує інші віртуальні банківські регіони. На цьому рівні застосовується програмно-технічний комплекс АРМ-1, що виконує:

- перевірку правильності та узгодженості функціонування РРП;
- синхронізацію роботи СЕП, тобто визначає час виконання учасниками основних операцій;
- контроль та балансування міжрегіональних оборотів;
- захист системи від несанкціонованого втручання;
- надання звітної інформації в цілому по системі;
- виявлення аварійних ситуацій та спроб несанкціонованого доступу.

Рівень регіональних розрахункових палат. На даному рівні використовується програмно-технічний комплекс АРМ-2. Це – комплекс програмних та технічних засобів,

призначений для обслуговування банків регіону та організації взаємодії з іншими розрахунковими палатами. АРМ-2 здійснює:

- обмін електронними розрахунковими документами та технологічною інформацією між РРП і банками цього регіону учасниками СЕП;
- ведення технічних кореспондентських (субкореспондентських) рахунків банків регіону;
- обмін електронними розрахунковими документами з АРМ-2 інших РРП;
- синхронізацію роботи учасників СЕП у межах регіону;
- бухгалтерський та технологічний контроль за проходженням платежів;
- захист електронних розрахункових документів від несанкціонованого втручання;
- застосування санкцій до порушників технології;
- передавання результатів розрахунків на кінець робочого дня до ОДБ регіонального управління Національного банку для відображення проходження коштів через СЕП на реальних коррахунках;
- обмін з АРМ-1 ЦРП інформацією контрольного, технологічного та звітного характеру;
- надання звітних документів за підсумками проходження платежів на рівні АРМ-1, АРМ-2, АРМ-3;
- довідкові функції.

Рівень банків – учасників СЕП. На цьому рівні використовується програмно-технічний комплекс АРМ-3. Це – комплекс програмних і технічних засобів, призначений для передавання, приймання та перевірки файлів СЕП між банком-учасником розрахунків і регіональною розрахунковою палатою. АРМ-3 виконує:

- перевірку коректності пакетів електронних розрахункових документів, підготовлених банком;
- обмін пакетами платіжних документів та службовою (технологічною) інформацією з РРП;
- передавання електронних розрахункових документів від/до ОДБ банку;
- захист документів від несанкціонованого втручання;
- довідкові функції.

Файл СЕП – одиниця обміну інформацією між АРМ СЕП, що позначаються однією ідентифікаційною літерою, яка відповідає типу файлу відповідно до технології роботи СЕП.

Розглянемо в загальному маршрут проходження електронних платіжних документів з комерційного банку в регіоні А до комерційного банку в регіоні Б. Для спрощення будемо вважати, що обидва банки входять до відповідних банківських регіонів і не мають власних внутрішніх платіжних систем (ВПС), тобто є учасниками СЕП НБУ.

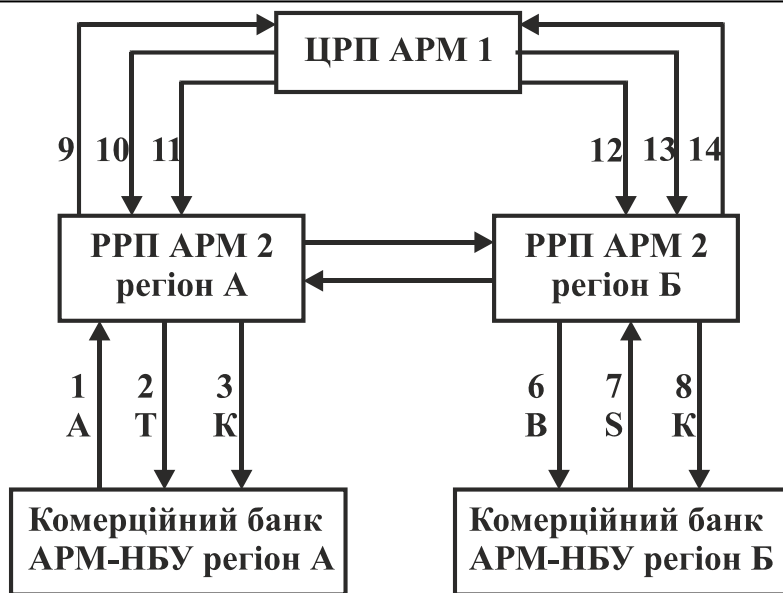

Рис. 5.2. Маршрутизація проходження платежів в СЕП

1 – Комерційний банк в регіоні А підготував початкові електронні документи для розрахунку з клієнтом банку в регіоні Б та з допомогою АРМ-НБУ формує і передає в РРП НБУ файл типу \$A (початкові платіжні документи від КБ в РРП, що відправляються з банку).

2 – РРП НБУ, з допомогою АРМ-2, приймає отриманий файл типу \$A, виконує його обробку та надсилає комерційному банку файл типу \$T (квитанція на файл типу \$A) про негативний або позитивний результат обробки. У випадку негативного результату обробки транзакція не приймається, а у випадку позитивного процес продовжується далі.

3 – Після позитивного результату обробки АРМом-2 файлу типу \$A в РРП корегується технічний кореспондентський рахунок КБ та файлом типу \$K (поточний стан коррахунку, надсилається після кожного сеансу обміну між АРМ-2 та АРМ-НБУ) надається інформація в банк про поточний стан коррахунку в даному випадку коррахунок буде зменшуватись, тобто дебетуватись.

4 – РРП регіону А передає пакети платіжних документів, що адресовані в комерційні банки регіону Б, РРП регіону Б, як вхідні документи для АРМ-2 файлом типу \$C (файли, сформовані засобами одного АРМ-1 надіслані до іншого АРМ-2 для подальшого оброблення).

5 – РРП регіону Б, черговим сеансом обміну, передає на АРМ-2 РРП регіону А повідомлення про результат прийняття пакетів електронних платіжних документів файлом типу \$R (квитанція на файл типу \$C).

6 – АРМ-2 РРП регіону Б у випадку отримання файлу типу \$B (вхідні платіжні документи з РРП в КБ, що поступають в банк) для свого комерційного банку, кредитує його коррахунок на суму платежу та пересилає електронний документ у банк для обробки на АРМ-НБУ.

7 – АРМ-НБУ комерційного банку після оброблення отриманого файлу типу \$B

надає РРП регіону Б файлом типу \$\$ (квитанція на файл типу \$B) результат прийняття платіжного документа.

8 – АРМ-2 РРП регіону Б після отримання файлу типу \$\$, про результат прийому файлу типу \$B комерційним банком, передає файл типу \$K (поточний стан коррахунку, надсилається після кожного сеансу обміну між АРМ-2 та АРМ-НБУ) про зміну стану технічного коррахунку КБ.

9 – АРМ-2 РРП регіону А передає на АРМ-1 ЦРП інформаційні повідомлення (технологічні та службові) щодо функціонування АРМ-2 регіону А.

10 – АРМ-1 постійно контролює правильність та коректність роботи РРП регіону А щодо здійснення міжбанківських розрахунків.

11 – АРМ-1 постійно виконує захист системи від несанкціонованого доступу в цілому та на регіональному рівні АРМ-2 регіону А.

12 – АРМ-1 постійно контролює правильність та коректність роботи РРП регіону Б щодо здійснення міжбанківських розрахунків.

13 – АРМ-1 постійно виконує захист системи від несанкціонованого доступу в цілому та на регіональному рівні АРМ-2 регіону Б.

14 – АРМ-2 РРП регіону Б передає на АРМ-1 ЦРП інформаційні повідомлення (технологічні та службові) щодо функціонування АРМ-2 в регіоні Б.

5.4. Організація роботи в Системі термінових переказів (СТП)

★ Система термінових переказів – складова системи електронних міжбанківських переказів Національного банку, що забезпечує проведення міжбанківського переказу в режимі реального часу з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким списання грошей з кореспондентського рахунку банківської установи (платника) та зарахування грошей на кореспондентський рахунок банківської установи (отримувача) виконується одночасно. Програмне забезпечення банківської установи – учасника системи термінових переказів Національного банку складається з АРМ-СТП.

Необхідними умовами для підключення банку (філії) до СТП є:

- а) організаційна, функціональна та технологічна готовність банку (філії);
- б) підключення банку (філії) до інформаційної мережі відповідно до вимог Національного банку;
- в) наявність договору про розрахунково-інформаційне обслуговування в системі термінових переказів Національного банку України (додаток 6), який банк укладає з ЦРП.

Філія може працює в СТП лише з дозволу банку. У разі роботи банку за відповідною моделлю його філії можуть:

- бути безпосередніми учасниками СТП, тобто мати АРМ-СТП і здійснювати трансакції в межах свого технічного рахунку з врахуванням встановлених банком (уповноваженою установою) лімітів;

- бути опосередкованими учасниками СТП, тобто не мати АРМ-СТП і здійснювати трансакції через ВПС банку (уповноваженої установи);
- не працювати в СТП, здійснювати переказ грошей тільки через СЕП.

Для підключення банку (філії) до СТП банк надсилає на адресу територіального управління за місцем розташування банку (філії), що підключається, клопотання про необхідність підключення до СТП, у якому мають міститися відповідні реквізити. На підставі цього клопотання територіальне управління надсилає до ЦРП повідомлення про включення банку (філії) до учасників СТП. ЦРП уносить до Довідника банківських установ – учасників СЕМП відповідну позначку щодо участі банку (філії) у СТП.

ЦРП надсилає програмне забезпечення та технологічні вказівки щодо підключення банку (філії) до СТП індивідуально кожному учаснику і вносить відповідні зміни в Довідник банківських установ – учасників СЕМП.

Учасник СТП може:

- а) виконувати трансакції через СТП;
- б) встановлювати ліміти технічних рахунків, початкових та відповідних оборотів підпорядкованих йому філій у СМТР;
- в) одержувати через СТП довідкову інформацію про:
 - ⇒ перелік учасників СЕМП та режим їх роботи;
 - ⇒ стан власного технічного рахунку і про стан технічних рахунків своїх філій;
 - ⇒ власні трансакції та технічні проводки;
 - ⇒ трансакції та технічні проводки своїх філій.

Учасники СТП обмінюються інформацією з СМТР через NBU-NET за протоколом ТСР/ІР. Одиниця обміну інформацією формується у вигляді пакета-запиту учасника СТП.

За підсумками оброблення пакета-запиту NBU-NET готує та відправляє ініціатору запиту пакет-відповідь, що вміщує інформацію про виконання чи невиконання запиту.

Тип пакета визначається, зокрема, за реквізитом «категорія», який зазначається в найменуванні кожного пакета-запиту і свідчить про його призначення.

Значення категорії пакета-запиту може бути від 1 до 4. Пакет-запит категорії 1 призначений для проведення трансакції через СТП. Пакет-запит категорії 2 призначений для встановлення лімітів, обмежень тощо. Пакет-запит категорії 3 або 4 призначений для отримання інформації від СТП.

Тип пакета-відповіді збігається з типом відповідного пакета-запиту.

Пакети-запити щодо отримання від СТП довідкової інформації учасник СТП може формувати засобами САБ або діалоговими засобами меню АРМ-СТП.

Пакети-запити щодо виконання/отримання трансакцій, встановлення лімітів/обмежень учасник СТП формує засобами САБ.

Пакети-запити, сформовані засобами САБ учасника СТП, передаються до NBU-NET через АРМ-СТП.

Учасник СТП має забезпечувати послідовний обмін пакетами з NBU-NET, тобто наступний пакет-запит може бути відправлений до NBU-NET лише після отримання пакета-відповіді на попередній запит.

5.5. Характеристика моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕМП

Банк та його філії (певна кількість філій) мають змогу працювати в СЕМП з використанням відповідної моделі обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку.

Модель 1. Консолідований кореспондентський рахунок уповноваженої установи з відкриттям технічних рахунків філіям.

Уповноважена установа має:

- консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні. Її філії не мають кореспондентських рахунків у територіальному управлінні;
- програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації СЕП та може обмінюватися міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно одна від одної;
- змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів філій, а також отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

Модель 2. Консолідований кореспондентський рахунок уповноваженої установи без відкриття технічних рахунків філіям.

Уповноважена установа має:

- консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні. Її філії не мають кореспондентських рахунків у територіальному управлінні;
- власну ВПС для виконання внутрішньобанківського переказу.

Філії уповноваженої установи не мають програмно-технічних комплексів для виходу в СЕП і обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП засобами ВПС через АРМ-НБУ уповноваженої установи з відображенням результатів розрахунків на її технічному рахунку.

Модель 3. Консолідований кореспондентський рахунок банку без відкриття технічних рахунків філіям.

Банк має:

- консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні. Філії банку можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях;
- ВПС для виконання внутрішньобанківського переказу.

Філії банку не мають програмно-технічних комплексів для виходу в СЕП і обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП засобами ВПС через АРМ-НБУ банку з відображенням результатів розрахунків на технічному рахунку банку.

Модель 4. Консолідований кореспондентський рахунок банку з відкриттям технічних рахунків філіям.

Банк має консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні. Його філії можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управ-

ліннях;

Філіям відкриваються технічні рахунки в тій РП, у якій відкрито технічний рахунок банку.

Банк та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації СЕП, обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії відображаються на технічних рахунках філії та банку.

Банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів філій, а також отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

Модель 5. Консолідований кореспондентський рахунок банку з відкриттям технічних рахунків уповноваженим установам.

Банк має консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні. Його філії можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях.

Уповноваженим установам відкриваються технічні рахунки в тій РП, у якій відкрито технічний рахунок банку, і на кожному з них відображаються розрахунки як уповноваженої установи, так і її філій.

Уповноважені установи мають власні ВПС для виконання внутрішньобанківського переказу.

Банк та уповноважені установи мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації СЕП, обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного.

Філії уповноваженої установи не мають програмно-технічних комплексів для виходу в СЕП і обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП засобами ВПС через АРМ-НБУ уповноваженої установи.

Розрахунки філії відображаються на технічних рахунках уповноваженої установи і банку. Розрахунки уповноваженої установи відображаються на її технічному рахунку і на технічному рахунку банку.

Банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів для уповноважених установ, а також отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

Модель 6. Консолідований кореспондентський рахунок банку з відкриттям технічних рахунків уповноваженим установам та їх філіям.

Банк має консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні. Філії банку можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях.

Уповноваженим установам та філіям відкриваються технічні рахунки в тій РП, де відкрито технічний рахунок банку.

Банк, уповноважені установи та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації СЕП, обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного.

Розрахунки філії відображаються на технічних рахунках філії, уповноваженої установи, банку. Розрахунки уповноваженої установи відображаються на її технічному рахунку і на технічному рахунку банку.

Банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів для уповноважених установ, а уповноважені установи – для своїх філій.

Банк отримує від СЕП підсумкову технологічну інформацію про роботу уповноважених установ та філій, а уповноважені установи – про роботу своїх філій.

Модель 7. Консолідований кореспондентський рахунок банку з відкриттям технічних рахунків філіям.

Банк має консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні. Його філії можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях.

Філіям відкриваються технічні рахунки в тій РП, у якій відкрито технічний рахунок банку.

Банк та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації СЕП, обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії відображаються на технічних рахунках філії та банку.

Банк має змогу протягом операційного дня встановлювати ліміти технічних рахунків та початкових оборотів філій, виконувати початкові платежі від їх імені та отримувати від СЕП підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

Характерним для моделі 7 є те, що банк має змогу обмежувати повноваження філій щодо виконання розрахункових та інших операцій за допомогою операційних правил, які є додатковим механізмом, органічно вбудованим у САБ.

Під час роботи за моделлю 7 банк може використовувати програмно-технічні засоби, що забезпечують обмін внутрішньобанківськими повідомленнями між ним та його філіями без виходу в СЕП. Структура і зміст внутрішньобанківських повідомлень визначаються банком.

Модель 8. Консолідований кореспондентський рахунок банку з відкриттям технічних рахунків філіям.

Банк має консолідований кореспондентський рахунок у територіальному управлінні. Його філії можуть бути розташовані в різних адміністративно-територіальних одиницях, але не можуть мати кореспондентських рахунків у територіальних управліннях.

Філіям відкриваються технічні рахунки в РП за місцем розташування філій.

Банк та філії мають програмно-технічні комплекси АРМ-НБУ, засоби захисту інформації СЕП, обмінюються міжбанківськими електронними розрахунковими документами з СЕП незалежно один від одного. Розрахунки філії відображаються на технічних рахунках філії та банку.

Характерним для моделі 8 є те, що банк має бути учасником СТП. Ліміти технічних рахунків і початкових оборотів філій у СМТР (Система моніторингу технічних рахунків) банк встановлює засобами СТП протягом банківського дня та отримує від СМТР підсумкову технологічну інформацію про їх роботу.

5.6. Національна система масових електронних платежів (НСМЕП)

★ **Національна система масових електронних платежів (НСМЕП)** – це внутрішньодержавна банківська багатомітентна платіжна система масових платежів, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та інші операції здійснюються за допомогою платіжних смарт-карток за технологією, що розроблена Національним банком України.

Метою створення НСМЕП є розроблення та впровадження в Україні відносно дешевої надійно захищеної автоматизованої системи безготівкових розрахунків, яка в основному розрахована на роботу в режимі «off-line».

З впровадженням НСМЕП громадяни України матимуть змогу оплачувати товари і послуги у безготівковій формі за допомогою смарт-карток, а також зберігати і накопичувати заощадження у банках на поточних і карткових рахунках. Таким чином, можна очікувати не лише значного розширення можливостей банківської системи України завдяки додатковому залученню коштів населення, а й забезпечення завдяки роботі НСМЕП додаткових прибутків громадян у вигляді відсотків за залишком на їхніх банківських рахунках.

Окрім того, технологією НСМЕП передбачено також широке застосування платіжних карток юридичними особами – корпоративні та бізнес-картки.

Національний банк вважає створення НСМЕП завершальною стадією у побудові системи електронних платежів в Україні. НСМЕП за своєю масштабністю, складністю та обсягом витрат на створення, запровадження і експлуатацію значно перевищує існуючу систему електронних платежів Національного банку України. Враховуючи світовий досвід, в Україні має бути емітовано не менше 10 мільйонів платіжних карток НСМЕП, функціонувати щонайменше 100 тис. точок обслуговування.

Національний банк України володіє виключним правом на торговельну марку НСМЕП (свідоцтво на знак для товарів і послуг від 17.09.2001 № 20832 з пріоритетом від 28.04.2000 за відповідними класами Міжнародної класифікації товарів і послуг для реєстрації знаків).

До спеціальних платіжних засобів НСМЕП відносяться: платіжні картки; мобільні платіжні інструменти.

У НСМЕП використовуються платіжні картки з платіжними інструментами, як електронний гаманець та електронний чек. Застосування електронного гаманця економічно доцільне навіть при розрахунках малими сумами. Електронний чек орієнтований на застосування при середніх та значних за сумою платежах.

Держателі карток НСМЕП можуть виконувати такі фінансові та нефінансові операції: он-лайн завантаження платіжного додатка картки з рахунку завантаження; офф-лайн завантаження платіжного додатка картки з рахунку завантаження; завантаження платіжного додатка картки готівкою; одержання готівки із залишку коштів платіжного додатка картки; одержання готівки з рахунку завантаження; платіж із залишку коштів платіжного додатка картки; платіж з рахунку завантаження; перегляд стану рахунку завантаження; перегляд залишків коштів платіжних додатків на картці; перегляд журналу платежів; перегляд журналу завантажень; зміну персонального ідентифікацій-

ного номера (ПНН) – ця операція може проводитися на всіх банківських терміналах та банкоматах НСМЕП.

Нещодавно розробниками технології НСМЕП було створено нову картку НСМЕП. Програмне забезпечення фінансових додатків УкрКоїн V2.0 забезпечує повну сумісність з попередньою версією УкрКоїн V1.02 і дозволяє створювати на одному й тому ж чіпі (в процесі його ініціалізації) такі типи карток НСМЕП:

- ✓ Платіжні картки;
- ✓ Модулі безпеки платіжних терміналів;
- ✓ Картки доступу банківські;
- ✓ Картки доступу до термінального обладнання;
- ✓ Трансферні картки.

На новій платіжній картці можуть бути розміщені стандартні платіжні додатки НСМЕП – електронний гаманець та електронний чек. Додатково реалізовано суміщення офф-лайн платіжних додатків з іншими сервісними додатками – соціальними, дисконтними, лояльності та іншими. Функціональні можливості кожного типу карток НСМЕП визначаються в залежності від обраного чіпа (SLE66C42P, SLE66C82P, SLE66CL80P). Платіжні картки виготовлені на чіп-модулі SLE66CL80P мають подвійний інтерфейс і можуть застосовуватись для оплати проїзду в транспорті. Максимальна кількість платіжних додатків (на картці обмежена 30 додатками і залежить від об'єму енергонезалежної пам'яті (EEPROM) чіпа. УкрКоїн V2.0 має більш високий ступінь захисту трансакцій за рахунок використання TDES криптографічних алгоритмів.

Технологія виготовлення карток НСМЕП для банків – членів НСМЕП передбачає надання банком замовлення у дві адреси: виробнику карток, який отримав відповідну ліцензію Національного банку, і копію – Платіжній організації НСМЕП, функції якої виконує Національний банк. Після узгодження з банком питань, пов'язаних з графічним зображенням його назви і логотипу на картці, виробник карток зобов'язаний протягом двох тижнів виконати це замовлення.

Далі з виготовленими картками виконується процедура ініціалізації та системної персоналізації. Після чого, вже у замовника, виконується банківська персоналізація і, безпосередньо перед отриманням картки клієнтом банку, в неї записуються його дані.

Підприємствам, які мають наміри у себе запровадити картки НСМЕП, необхідно звертатися до банку, який їх обслуговує або до банків – учасників НСМЕП.

Мобільний платіжний інструмент (МПІ) – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку смарт-картки, що є носієм персоналізованого платіжного мобільного додатка НСМЕП та відповідного додатка оператора мобільного зв'язку.

Держателі карток НСМЕП мають можливість оплати товарів (послуг) та переказу коштів за допомогою карток НСМЕП через мережу Інтернет.

Зокрема, на сьогодні реалізована можливість:

1. Поштових переказів для фізичних та юридичних осіб через Інтернет (система електронних переказів УДППЗ «Укрпошта»);
2. Сплати за комунальні послуги та електроенергію у містах Київ, Одеса, Харків, Львів та ін.

3. Сплати за телекомунікаційні послуги.
4. Сплати за послуги кабельного цифрового та аналогового телебачення.
5. Сплати за послуги провайдерів Інтернет.
6. Придбання карток мобільного зв'язку, IP-телефонії, хостингу та доменних імен, а також інших товарів та послуг в інтернет-магазинах.
7. Перекази коштів на користь фізичних та юридичних осіб (система Інтернет-платежів SmartPay).
8. Придбання електронних залізничних квитків, а також авіаквитків.

Для здійснення інтернет-платежів НСМЕП потрібно мати:

1. Комп'ютер, підключений до Інтернет.
2. Платіжну картку НСМЕП, яку можна отримати в банку-члені НСМЕП.
3. Гроші на рахунку або платіжному додатку картки НСМЕП (чеку або гаманцю).
4. Зчитувач смарт-карток (карт-рідер).
5. Встановлену та настроєну клієнтську частину інтернет-терміналу (спеціальне програмне забезпечення), яке можна завантажити безкоштовно.

Програмне забезпечення, яке використовується в інтернет-платежах НСМЕП: програмне забезпечення «ІТАР» СНПФ Аргус; програмне забезпечення «InetTerm II» «НВФ «Юнісистем»; програмне забезпечення «ПлатиМО-ІТ» «ТОВ «АВТОР».

До складу НСМЕП входять: платіжна організація; члени платіжної системи; учасники платіжної системи.

Відповідно до постанови Правління Національного банку України від 10.12.2004 № 620 функції Платіжної організації НСМЕП виконує Національний банк України.

Членами НСМЕП можуть бути юридичні особи, які укладуть договір з Платіжною організацією про вступ до НСМЕП. Член НСМЕП може виконувати функції емітента та/або еквайра.

Учасниками НСМЕП є юридичні або фізичні особи – суб'єкти відносин, що виникають при проведенні переказу коштів, ініційованого за допомогою платіжних додатків спеціальних платіжних засобів НСМЕП (процесинговий центр мобільних платіжних інструментів, держателі мобільних платіжних інструментів, розрахунковий банк, головний процесинговий центр, регіональні процесингові центри, процесингові центри банківського рівня, держателі платіжних карток, підприємства торгівлі та послуг тощо).

Функції Розрахункового банку виконує Операційне управління Національного банку України. Функції Головного процесингового центру виконує Центральна розрахункова палата Національного банку. Функції Регіонального процесингового центру у Харківському регіоні виконує Управління Національного банку України у Харківській області.

Національний банк розробив загальну концепцію НСМЕП, вимоги до всіх елементів системи, програмно – технічні рішення для верхнього рівня системи (розрахункового банку, процесингових центрів, системи безпеки), координує виконання всіх робіт, розробляє нормативно-правові акти системи та проекти законодавчих актів, працює над створенням конкурентного середовища серед фірм – розробників технічних і програмних засобів НСМЕП, залучає до співпраці в системі різних суб'єктів господарської діяльності.

Національний банк України фінансує:

діяльність основних частин НСМЕП (розрахункового банку, головного і регіональних процесингових центрів, центру генерації ключової інформації, центру ініціалізації та системної персоналізації карток);

розробку та супровід програмного забезпечення модулів безпеки системи.

В Національному банку України завершуються розробки специфікацій розширених структур представлення інформації за фінансовими операціями, що виконані на термінальному обладнанні.

Представлення інформації у вигляді Розширеної структури – це спроба надання уніфікованого представлення на термінальних пристроях НСМЕП будь якої фінансової та іншої інформації. Це дозволяє зменшити витрати на модифікацію програмного забезпечення, терміну розробки та витрат на розробку нових фінансових та сервісних додатків у НСМЕП, зменшити обсяги ПЗ термінальних пристроїв та інших компонентів системи.

На даному етапі у розширеному вигляді будуть представлені тільки інформація, відповідна до індивідуальної транзакції за Off-line операцією та авторизації за On-line операцією.

У майбутньому буде можливе представлення інформації у форматах МПС, інформації з банківськими виписками і таке інше.

Сьогодні розширені структури представлення інформації за фінансовими операціями планується використати при формуванні фінансових документів за операціями «Перерахування коштів», «Платіж мобільним платіжним інструментом», «Інтернет платіж», «Видача готівки», а також «Соціальні платежі», інформація за дисками тощо.

Платіжні картки НСМЕП можуть мати додаткові властивості та містити інформацію, що дозволяє використовувати їх як технічний засіб для забезпечення: ідентифікації клієнта; послуг у страховій медицині та інших видах страхування; обслуговування пільгових категорій населення; одержання пільг у торгівлі.

Створення файлів з додатковою інформацією в платіжних картках здійснюється за заявкою емітента до платіжної організації.

Платіжні картки можуть містити кілька платіжних додатків, кожний з яких підтримує тільки один код платіжної одиниці [код валюти (основний або додатковий) або код обліку, далі ДКВО].

Платіжні картки з ДКВО, використання яких базується на технології НСМЕП, можуть бути використані в системах надання та обліку визначених послуг, реалізованих за участю емітентів цих карток та інших належних установ, та для реалізації небанківських платіжних систем.

Платіжні картки з ДКВО можуть бути як особисті, так і корпоративні та використані їх держателями як технічний засіб для: одержання наперед оплачених товарів; одержання готівки в іноземній валюті; платежу за товари та послуги цільового призначення; платежу за товари та послуги населення, що має пільги; одержання соціальної допомоги, субсидій тощо.

У НСМЕП сьогодні реалізуються такі супутні проекти: «Електронний студентський квиток» разом з Міністерством освіти та науки України та НДІ «Прикладних інформаційних технологій»; «Пенсійна картка» (можливість виплати пенсій як з дер-

жавного пенсійного фонду, так і недержавного пенсійного фонду); «Соціальна картка» разом з Міністерством праці та соціальної політики України; «Медична картка»; «Бонусна картка».

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. *Сформулюйте поняття «Система електронних міжбанківських переказів Національного банку України».*
2. *Які основні завдання і функції СЕМП?*
3. *Яка правова база регулювання загальних засад функціонування Системи електронних міжбанківських переказів Національного банку України і відносин у сфері міжбанківського переказу грошей в Україні?*
4. *Роль Національного банку України у платіжній системі.*
5. *Охарактеризуйте систему електронних платежів.*
6. *Які складові системи електронних платежів?*
7. *Що є підставою для виключення банку (філії) з учасників СЕМП?*
8. *Яким чином здійснюється організація роботи в Системі термінових переказів (СТП)?*
9. *Якими програмно – технічними комплексами забезпечується виконання міжбанківського переказу через СЕМП?*
10. *Дайте характеристику моделей обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕМП.*

ГЛОСАРІЙ

Коресподентський рахунок – рахунок, що відкривається одним банком іншому банку для здійснення міжбанківських переказів.

Міжбанківський переказ – переказ грошей між банківськими установами в безготівковій формі, що обумовлений потребою виконання платежів клієнтів або власних зобов'язань банківських установ.

Модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕМП – сукупність механізмів і правил роботи СЕМП, банку та його філій, згідно з якими виконується міжбанківський переказ за консолідованим кореспондентським рахунком.

Національна система масових електронних платежів (НСМЕП) – це внутрішня багатомітентна платіжна система, в якій розрахунки за товари та послуги, одержання готівки та іншої операції, здійснюється за допомогою банківських платіжних старт – карток за технологією, що розроблена Національним банком України.

Платіжна картка НСМЕП – спеціальний платіжний засіб у вигляді емітованої в установленому законодавством порядку пластикової старт-картки, що є носієм платіжних додатків НСМЕП.

Платіжна система – набір платіжних інструментів, банківських процедур і, як правило, міжбанківських систем переказу коштів, поєднання яких забезпечує грошовий обіг, разом з інституціями та організаціями правилами та процедурами, що регламентують використання цих інструментів та механізмів.

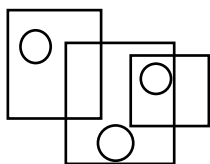
Розрахункова палата територіального управління (РП) – структурний підрозділ територіального управління, який обслуговує в системі електронних платежів Національного банку банки відповідного банківського (віртуального банківського) регіону.

Система електронних платежів Національного банку України (СЕР НБУ) – складова системи електронних міжбанківських переказів Національного банку України (СЕМП), що забезпечує проведення міжбанківського переказу в режимі обміну файлами з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким між списанням грошей з кореспондентського рахунку банківської установи (платника) та зарахуванням грошей на кореспондентський рахунок банківської установи (отримувача) є певний проміжок часу.

Система моніторингу технічних рахунків (СМТР) – система централізованого ведення Центральною розрахунковою палатою технічних рахунків банківських установ у СЕМП та забезпечення взаємодії СЕР і СТП під час виконання міжбанківського переказу за допомогою програмно-технічних комплексів АРМ-АДМ і NBU-NET.

Система термінових переказів Національного банку (СТП) – складова СЕМП, що забезпечує проведення міжбанківського переказу в режимі реального часу з індивідуальним обробленням міжбанківського електронного розрахункового документа, за яким списання грошей з кореспондентського рахунку банківської установи (платника) та зарахування грошей на кореспондентський рахунок банківської установи (отримувача) виконується одночасно.

ТЕМА 6

РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВ

- 6.1. *Сутність регулювання діяльності банків в Україні.*
- 6.2. *Створення і державна реєстрація банків.*
- 6.3. *Порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій.*
- 6.4. *Економічні нормативи регулювання діяльності банків.*
- 6.5. *Система гарантування вкладів фізичних осіб в Україні.*

6.1. Сутність регулювання діяльності банків в Україні

На сучасному етапі розвитку банківського сектору в умовах ринкової економіки одним з визначальних факторів впливу на механізми державного регулювання банківської діяльності є політика Національного банку України, який є основним суб'єктом забезпечення стійкості банківської системи України. Система банківського регулювання охоплює процес створення банківських установ, визначення норм і правил їх діяльності, систем контролю за їх дотриманням, а також конкретних процедур реалізації функцій контролю, застосування заходів впливу аж до обмеження ліцензій, відсторонення керівництва, введення тимчасової адміністрації та ліквідації банків.

За визначенням І. Дьяконової, регулювання – це об'єктивний процес, метою якого є окреслення межі, що здійснюється за допомогою методів і відповідних їм інструментів для досягнення визначеної мети. При цьому виділяють три основні види регулювання: державне, наддержавне (міжнародне) та асоціативне.

Закон України «Про Національний банк України» визначає банківське регулювання як одну із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

О.С. Любунь та інші визначають банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких центральний банк забезпечує стабільне, безпечне функціонування

банків і запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

На думку В.І. Міщенко, регулювання банківської діяльності спрямоване, насамперед, на створення відповідної правової бази. По-перше, це розробка та ухвалення законів, що регламентують діяльність банків. По-друге, ухвалення відповідними установами, уповноваженими державою, положень, що регламентують функціонування банків у вигляді нормативних актів, інструкцій та директив.

О.П. Орлюк розглядає банківське регулювання як одну з форм державного управління, що становить систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, а також попереджає дестабілізуючі процеси в банківському секторі.

Досить схоже визначення надає В.В. Пасічник, який зазначає, що під банківським регулюванням мають на увазі розробку та видання уповноваженими органами на підставі законів та нормативно-правових актів, які регламентують види і способи банківської діяльності.

В.П. Поляков визначає банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк забезпечує стабільне й безпечне функціонування банківської системи.

На думку О. Хаб'юка, банківське регулювання – це формування та застосування державою заходів впливу на банківську сферу для досягнення державних цілей (забезпечення грошового обігу, стабільність банківської системи, уникнення монополізації, усунення недоліків міжнародної діяльності банків тощо).

Не зважаючи на значну кількість трактувань поняття «банківське регулювання» вони мають багато спільного:

- простежується наявність певного регулятора, яким є або окремий орган держави, або Національний банк;
- передбачається створення та впровадження певної системи норм та правил функціонування банківської системи;
- застосовуються певні заходи, як для профілактики дестабілізаційних процесів, так і їх усунення;
- банківське регулювання проводиться задля стабільності національної банківської системи і безпечного функціонування банківських установ.

Відповідно до законодавства України, мета банківського регулювання визначена як сукупність основних завдань Національного банку, що мають ієрархічну структуру (рис. 6.1). Кожна наступна мета має обмежуватися рівнем, що дозволяє значною мірою забезпечувати виконання попередньої. Таким чином, сприяння фінансовій стабільності банківської системи підпорядковується основному завданню – забезпеченню стабільності грошової одиниці. У той же час стабільність банківської системи має пріоритет над іншими урядовими програми економічного розвитку, зважаючи на функції, що виконує система.

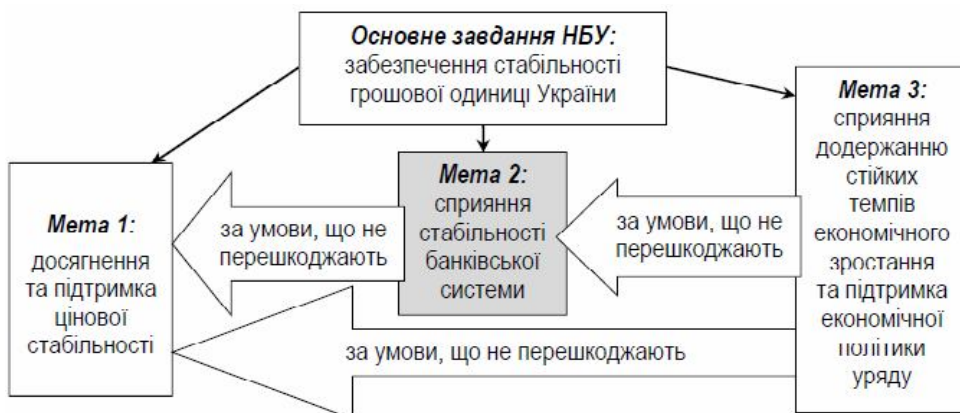

Рис. 6.1. Ієрархія цілей банківського регулювання за законодавством України

- ★ **Наддержавне (наднаціональне) банківське регулювання** – це регулювання, що здійснюється, по-перше, міжнародними організаціями світового та регіонального рівнів (МВФ, МБРР, ЄБРР, БМР та інші), а по-друге, інститутами окремих країн, у коло інтересів яких входить Україна (транснаціональні компанії).
- ★ **Асоціативне банківське регулювання** – це регулювання, що провадиться різноманітними асоціаціями (договірними об'єднаннями, створеними з метою координації діяльності господарюючих суб'єктів) юридичних та фізичних осіб на недержавному рівні. Такий вид регулювання може стати альтернативою державному регулюванню.

У процесуальному розумінні банківського регулювання слід визначити окремі стадії.

Концепція. Стадія концепції є нічим іншим як законодавчим процесом. На цій стадії проводяться консультації між політичними силами, які репрезентують різноманітні прошарки суспільства. Тут ведеться робота над новою нормативною базою або внесенням змін до вже існуючих нормативно-правових актів. Останнє є результатом закінченої стадії контролю, у рамках якої були виявлені недоліки в попередній концепції. Стадія концепції здійснюється органами, які мають нормотворчі повноваження.

Застосування. Після закінчення концептуальної стадії починається стадія застосування законодавства. Застосування здійснюється органами, які мають виконавчі функції.

Контроль за застосуванням. Увесь процес завершується контролем застосування заходів та виведенням висновків, які знову ж таки є складовою стадії концепції. Тут необхідна співпраця нормотворчих та виконавчих органів. Слід зазначити, що стадії усього процесу не є абсолютно відокремленими, а весь процес відбувається одночасно.

Державне регулювання діяльності банків здійснюється Національним банком України у таких **формах**:

I. Адміністративне регулювання:

- 1) реєстрація банків і ліцензування їх діяльності;
- 2) встановлення вимог та обмежень щодо діяльності банків;
- 3) застосування санкцій адміністративного чи фінансового характеру;
- 4) нагляд за діяльністю банків;
- 5) надання рекомендацій щодо діяльності банків.

II. Індикативне регулювання:

- 1) встановлення обов'язкових економічних нормативів;
- 2) визначення норм обов'язкових резервів для банків;
- 3) встановлення норм відрахувань до резервів на покриття ризиків від активних банківських операцій;
- 4) визначення процентної політики;
- 5) рефінансування банків;
- 6) кореспондентських відносин;
- 7) управління золотовалютними резервами, включаючи валютні інтервенції;
- 8) операцій з цінними паперами на відкритому ринку;
- 9) імпорту та експорту капіталу.

Методи банківського регулювання матеріалізуються через систему заходів, які умовно поділяють на превентивні, що застосовуються для уникнення можливих негативних наслідків за тієї чи іншої економічної ситуації, та протекційні, що вживаються для захисту від уже існуючої ситуації.

До **превентивних заходів**, зокрема, можна віднести:

- вимоги щодо розміру та структури власного капіталу банку;
- вимоги щодо ліквідності;
- диверсифікацію банківських ризиків;
- обмеження виконуваних операцій.

До **протекційних заходів** належать:

- створення системи гарантування вкладів;
- формування банками резервів на покриття кредитних та інших ризиків;
- рефінансування центральним банком комерційних банків;
- допомога інших державних органів.

Національний банк здійснює функції банківського регулювання на індивідуальній та консолідованій основі за діяльністю банків та банківських груп у межах та порядку, передбачених законодавством України.

6.2. Створення і державна реєстрація банків

Банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку.

Державний банк – це банк, 100% статутного капіталу якого належать державі. Державний банк створюється за рішенням Кабінету Міністрів України. При цьому в законі про Державний бюджет України на відповідний рік передбачаються витрати на формування статутного капіталу державного банку. Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приво-

ду наміру заснування державного банку. Отримання висновку Національного банку України є обов'язковим також у разі ліквідації (реорганізації) державного банку, за винятком його ліквідації внаслідок неплатоспроможності.

У разі створення державного банку видається постанова Кабінету Міністрів України про створення державного банку, що містить посилання на статтю витрат на створення цього банку в законі України про Державний бюджет України на відповідний рік.

Статут державного банку затверджується постановою Кабінету Міністрів України. Державна реєстрація державних банків здійснюється відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Держава здійснює і реалізує повноваження власника щодо акцій (паїв), які їй належать у статутному капіталі державного банку, через органи управління державного банку. Кабінет Міністрів України здійснює управління державним банком у випадках, встановлених законодавством України і статутом державного банку.

Органами управління державного банку є наглядова рада і правління банку. Органом контролю державного банку є ревізійна комісія, персональний та кількісний склад якої визначаються наглядовою радою державного банку.

Наглядова рада є вищим органом управління державного банку, що здійснює контроль за діяльністю правління банку з метою збереження залучених у вклади грошових коштів, забезпечення їх повернення вкладникам і захисту інтересів держави як акціонера державного банку, а також здійснює інші функції.

До складу наглядової ради державного банку входять члени наглядової ради банку, призначені Верховною Радою України, Президентом України і Кабінетом Міністрів України. З метою представництва інтересів держави до складу наглядової ради державного банку можуть входити представники органів виконавчої влади та інші особи, які відповідають вимогам, зазначеним у цій статті. Термін повноважень членів наглядової ради державного банку – п'ять років.

Президент України призначає п'ять членів наглядової ради державного банку відповідним Указом.

Верховна Рада України призначає п'ять членів наглядової ради державного банку прийняттям відповідної Постанови.

Кабінет Міністрів України призначає п'ять членів наглядової ради державного банку прийняттям відповідної Постанови.

Членом наглядової ради державного банку може бути громадянин України, який має вищу економічну або юридичну освіту, або науковий ступінь у галузі економіки, фінансів та/або права і при цьому має досвід роботи в органі законодавчої влади чи на керівних посадах центральних органів виконавчої влади України, які забезпечують формування та реалізують державну фінансову, економічну та правову політику, або в банківській установі, чи досвід наукової, практичної роботи у галузі економіки, фінансів, права. Особа, яка входить до складу наглядової ради чи іншого органу управління банку (крім державного) чи є членом сім'ї такої особи першого ступеня споріднення, або особа, яка була засуджена за зловживання у фінансовій сфері, судимість якої не погашена або не знята в установленому законом порядку, не може бути членом наглядової ради державного банку. Не допускається призначення особи на

посаду члена наглядової ради державного банку, якщо таке призначення може призвести до конфлікту інтересів.

Члени наглядової ради державного банку виконують свої функції без отримання будь-якої матеріальної винагороди. Наглядову раду державного банку очолює голова, який обирається наглядовою радою зі складу її членів. Засідання наглядової ради є правомочним за наявності не менше десяти його членів.

Рішення наглядової ради приймаються простою більшістю голосів від загальної кількості присутніх на засіданні членів наглядової ради державного банку. Статут і внутрішні положення державного банку можуть передбачати порядок скликання, голосування, прийняття і оформлення рішень наглядової ради.

Повноваження призначеного складу наглядової ради державного банку та/або кожного з його членів можуть припинятися відповідно за рішенням Верховної Ради України, Президента України і Кабінету Міністрів України щодо призначених ними осіб, але не раніше ніж через один рік з дня призначення. З дня призначення уповноваженої особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб повноваження наглядової ради державного банку призупиняються.

У своїй діяльності наглядова рада державного банку керується актами законодавства України і статутом державного банку. Наглядова рада не може втручатися в оперативну діяльність державного банку.

Рішення про зміну розміру статутного капіталу державного банку та припинення його діяльності приймається Кабінетом Міністрів України. При цьому Кабінет Міністрів України зобов'язаний отримати позитивний висновок Національного банку України з приводу наміру зміни розміру статутного фонду державного банку.

Повноваження виконавчого органу державного банку визначаються його статутом. Кандидатури голови та членів виконавчого органу узгоджуються з Національним банком України. Банк, створений у порядку, визначеному частиною другою цієї статті, має право додавати до свого найменування слово «державний», використовувати зображення Державного Герба України, Державного Прапора України.

У разі прийняття рішення про часткове або повне відчуження державою належних їй акцій (паїв) державного банку такий банк втрачає статус державного. Власники акцій зобов'язані привести статут та діяльність банку у відповідність з вимогами законодавства України та нормативно-правових актів Національного банку України.

Кооперативні банки створюються за принципом територіальності і поділяються на місцеві та центральні кооперативні банки. Мінімальна кількість учасників місцевого (у межах області) кооперативного банку має бути не менше 50 осіб. У разі зменшення кількості учасників і неспроможності кооперативного банку протягом одного року збільшити їх кількість до мінімальної необхідної кількості діяльність такого банку припиняється шляхом зміни організаційно-правової форми або ліквідації.

Учасниками центрального кооперативного банку є місцеві кооперативні банки. До функцій центрального кооперативного банку належать централізація та перерозподіл ресурсів, акумульованих місцевими кооперативними банками, а також здійснення контролю за діяльністю кооперативних банків регіонального рівня.

Органами управління кооперативних банків є загальні збори учасників (пайовиків), рада банку та правління банку. Органом контролю є ревізійна комісія банку. Ор-

гани управління та контролю кооперативного банку створюються та здійснюють свої повноваження.

Статутний капітал кооперативного банку поділяється на паї. Рівень мінімального розміру статутного капіталу кооперативного банку встановлюється Національним банком України.

Кожний учасник кооперативного банку незалежно від розміру своєї участі у капіталі банку (паю) має право одного голосу. Прибутки або збитки кооперативного банку за результатами фінансового року розподіляються між учасниками пропорційно розміру їх паю. Обмеження для операцій банку з пов'язаними особами, не поширюються на операції кооперативного банку.

Учасниками банку можуть бути юридичні і фізичні особи, резиденти та нерезиденти, а також держава в особі Кабінету Міністрів України або уповноважених ним органів. Власники істотної участі у банку повинні мати бездоганну ділову репутацію та задовільний фінансовий стан. Вимоги щодо ділової репутації та задовільності фінансового стану засновників та осіб, які набувають істотної участі у банку, встановлюються Національним банком України. Учасниками банку не можуть бути юридичні особи, в яких банк має істотну участь, об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації.

Перед проведенням державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність Національний банк погоджує статут.

Статут банку обов'язково має містити таку інформацію про банк:

- 1) найменування банку (повне та скорочене);
- 2) його місцезнаходження;
- 3) організаційно-правову форму;
- 4) види діяльності, які має намір здійснювати банк;
- 5) розмір та порядок формування статутного капіталу банку, види акцій банку, їх номінальну вартість, форми випуску акцій, кількість акцій, що купуються акціонерами;
- 6) структуру управління банком, органи управління, їх компетенцію та порядок прийняття рішень;
- 7) порядок реорганізації та ліквідації банку;
- 8) порядок внесення змін та доповнень до статуту банку;
- 9) розмір та порядок утворення резервів та інших загальних фондів банку;
- 10) порядок розподілу прибутків та покриття збитків;
- 11) положення про аудиторську перевірку банку;
- 12) положення про органи внутрішнього аудиту банку.

Особа, уповноважена засновником юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для погодження статуту цієї особи подає Національному банку України разом із заявою про погодження статуту такі документи:

- 1) протоколи зборів засновників та установчих зборів, договір про створення банку або рішення про створення державного банку;
- 2) статут банку;
- 3) копії документів, визначених Національним банком України, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю у банку;

4) документи, визначені Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

- ⇒ ділову репутацію самого засновника, а для засновника – юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність;
- ⇒ фінансовий стан засновника – юридичної особи, а також про майновий стан засновника – фізичної особи;
- ⇒ наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;

5) документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу;

6) відомості про структуру власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, що набуває істотної участі в ній, відповідно до вимог Національного банку України;

7) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про асоційованих осіб засновника – фізичної особи;

8) відомості за формою, встановленою Національним банком України, про юридичних осіб, у яких засновник – фізична особа є керівником та/або контролером;

9) копію тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) висновок Антимонопольного комітету України у випадках, передбачених законодавством України;

11) копію платіжного документа про внесення плати за погодження статуту банку, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Копії документів, засвідчених належним чином, необхідних для ідентифікації самого засновника та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в банку, подаються:

а) для юридичної особи у вигляді (крім банків, зареєстрованих в Україні):

- ⇒ виписки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців (далі – Єдиний державний реєстр) про проведення державної реєстрації юридичної особи відповідно до Закону про державну реєстрацію;
- ⇒ витягу із торговельного, банківського, судового реєстру або іншого офіційного документа, що підтверджує реєстрацію іноземної юридичної особи в країні, в якій зареєстровано її головний офіс;
- ⇒ установчих документів, засвідчених нотаріально;

б) для фізичної особи у вигляді:

- ⇒ ксерокопії сторінок паспорта, які містять фотографію, прізвище, ім'я, по батькові (у разі наявності), дату народження, серію і номер паспорта, дату видачі та найменування органу, що його видав, реєстрацію місця проживання, інформацію про громадянство, засвідчені підписом уповноваженої засновниками особи чи засвідчені нотаріально;
- ⇒ копії документа з реєстраційним номером облікової картки платника податків або серією та номером паспорта (для фізичних осіб, які через свої релігійні переконання відмовляються від прийняття реєстраційного номера облікової

картки платника податків та повідомили про це відповідний орган державної податкової служби і мають відмітку у паспорті), засвідченої підписом уповноваженої засновниками особи чи засвідченої нотаріально.

Документи, що дають змогу зробити висновок про ділову репутацію самого засновника, а для засновника – юридичної особи також і членів виконавчого органу та/або наглядової (спостережної) ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, подаються:

а) для юридичної особи у вигляді:

- ⇒ анкети юридичної особи, засвідченої підписом керівника та відбитком печатки юридичної особи;
- ⇒ анкети, заповненої членами виконавчого органу та наглядової (спостережної) ради юридичної особи;
- ⇒ анкети, заповненої фізичними особами, які є власниками істотної участі в цій юридичній особі;
- ⇒ довідок банків, що надали кредити юридичній особі (крім банків), про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення (у разі наявності кредитів);
- ⇒ інформації органу державної податкової служби про стан виконання зобов'язків юридичною особою як платника податків;

б) для фізичної особи у вигляді:

- ⇒ анкети за підписом фізичної особи, засвідченим нотаріально;
- ⇒ довідок банків, що надали кредити фізичній особі, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення (у разі наявності кредитів);
- ⇒ інформації органу державної податкової служби про стан виконання зобов'язків фізичною особою як платника податків.

Документи, що дають змогу зробити висновок про фінансовий стан засновника – юридичної особи, а також про майновий стан засновника – фізичної особи та наявність у засновника достатньої кількості власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу, подаються у вигляді:

а) фінансової звітності юридичних осіб з відміткою органів статистики про її прийняття, яка має бути засвідчена підписами керівника та головного бухгалтера (за наявності такої посади) і відбитком печатки юридичної особи за останніх чотири звітних періоди (для юридичних осіб України – квартали згідно з переліком форм фінансової звітності, для іноземних юридичних осіб – окремо за кожний з останніх чотирьох звітних періодів, встановлених законодавством країни походження іноземного інвестора. Фінансова звітність іноземної юридичної особи, що має довгостроковий кредитний рейтинг за міжнародною шкалою за зобов'язаннями в іноземній валюті не нижче, ніж інвестиційний рівень «BBB» за класифікацією рейтингових агентств «Standard & Poor's» або «Fitch Ratings», не нижче ніж рівень «Ваа3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service», подається за останній звітний період, встановлений законодавством країни походження цієї особи, що передуює періоду придбання акцій).

Фінансова звітність подається на індивідуальній основі, якщо юридична особа не

має дочірніх та асоційованих підприємств. Фінансова звітність подається на консолідованій основі, яка відображає фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів юридичної особи – учасника банку та його дочірніх підприємств як єдиної економічної одиниці, якщо юридична особа – учасник банку є материнським підприємством. Фінансова звітність банків України не подається. Національний банк користується наявними формами звітності банків України, що подаються банками до Національного банку відповідно до законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку;

б) висновків аудиторів/аудиторських фірм, що складені за підсумками проведеної перевірки фінансової звітності юридичних осіб (zareєстрованих в Україні – за станом на перше число першого місяця кожного кварталу, у якому здійснюється внесок до статутного капіталу банку; за іноземними юридичними особами – окремо за кожний з останніх звітних періодів, встановлених законодавством країни походження іноземного інвестора) незалежно від їх організаційно-правової форми та форми власності, з питань:

достовірності та повноти фінансової звітності, її відповідності вимогам положень (стандартів) бухгалтерського обліку держави місцезнаходження юридичної особи та/або міжнародним стандартам фінансової звітності;

наявності власних коштів/власного капіталу в розмірі, необхідному для забезпечення виконання ним зобов'язань щодо сплати акцій (паїв) банку, або їх (його) відсутності на підставі розрахунку розміру власних коштів/власного капіталу юридичних осіб – учасників банку;

оцінки фінансового стану та платоспроможності за останній рік і за станом на дату проведення аудиту на підставі розрахунку рекомендованих показників платоспроможності та фінансової стійкості (для іноземної юридичної особи зазначені показники розраховуються з врахуванням вимог, установлених законодавством країни її місцезнаходження. Для юридичної особи (крім банку), що має довгостроковий кредитний рейтинг за міжнародною шкалою за зобов'язаннями в іноземній валюті не нижче ніж інвестиційний рівень «BBB-» за класифікацією рейтингових агентств «Standard & Poor's» або «Fitch-Ratings», не нижче ніж рівень «Baa3» за класифікацією рейтингового агентства «Moody's Investors Service», зазначені показники не розраховуються, а зазначається відповідний рейтинг. Для банку замість зазначених показників здійснюється розрахунок економічних нормативів, встановлених законодавством країни місцезнаходження банку, та визначається їх відповідність установленим законодавством значенням).

Разом із зазначеним висновком подаються копії сертифіката аудитора України, який здійснив аудит/підтвердив аудиторський висновок. Аудитор/аудиторська фірма разом з аудиторським висновком надає інформацію щодо можливих фінансових наслідків придбання особою істотної участі в банку/власником істотної участі в банку акцій банку та ризиків погіршення фінансового стану такої особи, а саме:

- для юридичних осіб (крім банків) – про спроможність забезпечення виконання своїх зобов'язань та ведення прибуткової діяльності, у тому числі для юридичних осіб, які zareєстровані в Україні, – імовірності порушень економічних нормативів, визначених законодавством України (якщо такі нормативи встановлені), внаслідок здійснення внеску до статутного капіталу банку;

- для банків – про відповідність розміру регулятивного капіталу та показників економічних нормативів, як на індивідуальній, так і на консолідованій основі, нормам законодавства країни місцезнаходження банку.

Аудиторський висновок та інформація, що подається разом з ним, мають бути підписані аудитором або уповноваженою особою аудиторської фірми та засвідчені відбитком його/її печатки (у разі її наявності);

в) інформації про майновий стан фізичних осіб відповідно до податкового законодавства – довідки органу державної податкової служби про подану декларацію про майновий стан і доходи (податкову декларацію) за формою, встановленою центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики (довідка податкової служби). Фізична особа подає довідку податкової служби за період один-три роки, що підтверджує наявність достатньої кількості власних коштів для забезпечення виконання нею зобов'язань щодо формування статутного капіталу банку.

Майновий стан фізичних осіб – іноземців має бути підтверджений довідкою податкової служби (у разі наявності доходів, отриманих в Україні) та/або довідкою уповноваженого органу країни проживання фізичної особи-іноземця про його доходи і про належне виконання ним своїх обов'язків як платника податків та довідкою банку, у якому відкрито рахунок, про наявні кошти на рахунку іноземця на дату, що передує даті здійснення оплати за акції банку. Якщо законодавством країни проживання фізичної особи – іноземця не передбачено отримання довідки про його доходи, то подаються письмове заповнення про неможливість її подання та копія декларації про його доходи. Фізична особа – іноземець подає зазначену довідку/декларацію за один – три роки, що дає змогу підтвердити наявність достатності власних коштів для забезпечення виконання ним зобов'язань щодо формування статутного капіталу банку.

Документи, що засвідчують повну сплату засновниками внесків до статутного капіталу, подаються у вигляді копій платіжних документів про сплату юридичними та фізичними особами – учасниками банку внесків до статутного капіталу банку разом з інформацією про стан формування статутного капіталу банку.

Відомості про структуру власності юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та засновника, який набуває істотної участі в ній, про асоційованих осіб засновника – фізичної особи та про юридичних осіб, у яких засновник – фізична особа є керівником та/або контролером, подаються у вигляді, передбаченому нормативно-правовим актом Національного банку щодо структури власності банку.

Копія тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій, виданого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку, має бути засвідчена цією комісією або нотаріально.

Копії висновку та/або відповідного дозволу Антимонопольного комітету України подаються у випадках, передбачених законодавством України. Копія документа засвідчується Антимонопольним комітетом України або нотаріально.

Міжнародна фінансова установа, яка є засновником юридичної особи, що має намір здійснювати банківську діяльність, та з якою Уряд України уклав договір про співробітництво та для якої згідно із законами України встановлені привілеї та імунітети, подає лише копії платіжних документів про повну сплату внесків до статутного капіталу банку за акції банку.

Статут юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, подається до Національного банку в трьох примірниках.

Національний банк України приймає рішення про погодження статуту або про відмову в погодженні статуту не пізніше тримісячного строку з дня подання повного пакета документів. Національний банк України має право вимагати від заявника вправлення недоліків у поданих документах.

Зміни до статуту банку підлягають державній реєстрації відповідно до законодавства з питань державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб – підприємців.

Банк подає документи для проведення державної реєстрації змін до статуту банку після їх погодження Національним банком України. Банк подає документи для погодження змін до статуту банку, пов'язаних із збільшенням статутного капіталу, виключно після повної сплати учасниками внесків до статутного капіталу. Перелік документів та порядок погодження змін до статуту банку встановлюються Національним банком України. Національний банк України приймає рішення про погодження змін до статуту банку або про відмову в їх погодженні не пізніше місячного строку з дня подання повного пакета документів. В установленому ним порядку Національний банк України вносить відповідний запис до Державного реєстру банків після проведення державної реєстрації змін до установчих документів.

Засновнику юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, забороняється відчужувати та обтяжувати зобов'язаннями належні йому акції до отримання цією юридичною особою банківської ліцензії.

Юридична особа набуває статусу банку і право на здійснення банківської діяльності виключно після отримання банківської ліцензії та внесення відомостей про неї до Державного реєстру банків. Забороняється здійснювати банківську діяльність без отримання банківської ліцензії. Особи, винні у здійсненні банківської діяльності без отримання банківської ліцензії, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законом.

Національний банк України має право відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту, у разі якщо:

- 1) подано неповний пакет документів, необхідних для погодження статуту;
- 2) документи містять недостовірну інформацію;
- 3) документи не відповідають вимогам законів України чи нормативно-правових актів Національного банку України;
- 4) ділова репутація засновника, а для засновника – юридичної особи і членів її виконавчого органу та/або наглядової ради та всіх осіб, через яких здійснюватиметься опосередковане володіння істотною участю в банку, не відповідає вимогам, встановленим Національним банком України;
- 5) фінансовий стан засновника – юридичної особи та/або майновий стан засновника – фізичної особи не відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;
- 6) засновник не має власних коштів для здійснення заявленого внеску до статутного капіталу;
- 7) структура власності самої юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або засновника, що набуває істотної участі, не відповідає вимогам щодо її прозорості, встановленим Національним банком України;

8) не надано документи, що підтверджують наявність сплаченого статутного капіталу юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність.

Національний банк України не має права відмовити юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у погодженні статуту з інших підстав, крім зазначених вище.

6.3. Порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій

★ **Банківська ліцензія** – документ, який видається Національним банком України, на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Національний банк приймає рішення про надання банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність шляхом надання банківських послуг. Банки мають право надавати банківські та інші фінансові послуги в національній валюті на підставі банківської ліцензії, а також здійснювати іншу діяльність, визначену законодавством України.

Банк має право розпочати новий вид діяльності або надання нового виду фінансових послуг за умови дотримання вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, про надання відповідних послуг та їх обліку (у тому числі щодо наявності необхідного приміщення, спеціального обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, комунікаційних засобів, інших технічних умов, відповідних підрозділів, їх керівників, відповідних спеціалістів і внутрішніх положень, що регламентують порядок здійснення та обліку операцій/угод тощо) і в порядку, визначеному законодавчими та нормативно-правовими актами Національного банку, внутрішніми положеннями банку.

Банк повинен запровадити внутрішні положення про наглядову (спостережну) раду та правління банку, про політику управління активами і пасивами, кредитну, інвестиційну, облікову політику банку, положення, що регулюють здійснення банком діяльності, надання банківських та інших фінансових послуг, внутрішні положення з питань запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, про службу внутрішнього аудиту, кредитний комітет, комітет з питань управління активами та пасивами, тарифний комітет, підрозділ аналізу та управління ризиками.

Також банк має право здійснювати діяльність, надання банківських та інших фінансових послуг в іноземній валюті, які є валютними операціями, лише після отримання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій. Порядок надання генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій та індивідуальних ліцензій на здійснення разової валютної операції визначається нормативно-правовими актами Національного банку про надання ліцензій на здійснення валютних операцій.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії подає Національному банку України разом із заявою про видачу банківської ліцензії такі документи:

1) копію статуту з відміткою державного реєстратора про проведення державної

реєстрації юридичної особи;

2) копії зареєстрованого Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій та свідоцтва про реєстрацію випуску акцій (для банку, що створюється у формі публічного акціонерного товариства);

3) відомості про кількісний склад спостережної ради, правління, ревізійної комісії;

4) відомості за формою, визначеною Національним банком України, що дають змогу зробити висновок про:

– наявність як мінімум трьох осіб, призначених членами правління, у тому числі голови правління, їх професійну придатність та ділову репутацію;

– професійну придатність головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

– ділову репутацію членів спостережної ради, головного бухгалтера та керівника підрозділу внутрішнього аудиту;

– наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;

5) копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, визначають порядок здійснення внутрішнього контролю та процедуру управління ризиками;

6) бізнес-план на три роки, складений згідно з вимогами, встановленими Національним банком України;

7) копію платіжного документа про внесення плати за видачу банківської ліцензії, розмір якої встановлюється Національним банком України.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, для отримання банківської ліцензії має подати до Національного банку відповідні документи не пізніше ніж протягом одного року після її державної реєстрації як юридичної особи.

Клопотання юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, про надання банківської ліцензії та реєстрацію банку має бути підписане уповноваженою особою і подається за встановленою формою. Клопотання має містити заповнення про наявність приміщень, забезпеченість належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням та комунікаційними засобами, потрібними для надання банківських, фінансових послуг та здійснення іншої діяльності.

Бізнес-план і додатки до нього мають бути складені відповідно до встановлених вимог. Текст бізнес-плану з додатками має бути прошитий та підписаний на останній сторінці уповноваженою особою.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, підтверджує забезпеченість належним банківським обладнанням, комп'ютерною технікою, програмним забезпеченням, приміщенням шляхом подання:

а) відомостей про наявні банківське обладнання, комп'ютерну техніку, програмне забезпечення та комунікаційні засоби, потрібні для надання банківських та інших фінансових послуг, захисту інформації/документів від підроблення, викривлення та

знищення, ведення бухгалтерського обліку та складання щоденного балансу і відповідної статистичної звітності, проведення розрахунків та участі в системі електронних платежів Національного банку, що відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку, а також нормативно-правових актів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо порядку формування і ведення бази даних про вкладників – фізичних осіб і подання звітності;

б) інформації про наявність в юридичної особи необхідних для розміщення банку приміщень (у тому числі касового вузла), їх технічний стан та організацію охорони, які відповідають вимогам нормативно-правових актів Національного банку.

Національний банк (територіальне управління Національного банку) перевіряє відповідність банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення та приміщення юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, вимогам нормативно-правових актів Національного банку шляхом їх огляду.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, подає відомості про ділову репутацію голови наглядової (спостережної) ради, його заступників, членів наглядової (спостережної) ради, представників юридичної особи – члена наглядової (спостережної) ради разом з протоколом засідання уповноваженого органу про їх призначення у вигляді:

а) анкети;

б) копії диплома/дипломів про освіту (що засвідчується банком або нотаріально), який/які свідчить про наявність вищої економічної або юридичної освіти, або наукового ступеня в галузі економіки, фінансів та/або права – для члена наглядової ради державного банку;

в) копії трудової книжки або інший документ (для фізичних осіб – іноземців) (що засвідчується на останньому місці роботи або нотаріально), яка підтверджує:

⇒ відсутність фактів звільнення на вимогу Національного банку чи іншого державного органу;

⇒ відсутність фактів звільнення за статтями 40 (пункти 2-4, 7, 8), 41 Кодексу законів про працю України (протягом останніх п'яти років);

⇒ досвід роботи в органі законодавчої влади чи на керівних посадах центральних органів виконавчої влади України, які забезпечують проведення та реалізацію державної фінансової, економічної та правової політики, або в банківській установі, чи досвід наукової, практичної роботи в галузі економіки, фінансів, права – для членів наглядової ради державного банку;

г) ксерокопії сторінок паспорта, які містять фотографію, прізвище, ім'я, по батькові (у разі наявності), дату народження, серію і номер паспорта, дату видачі та найменування органу, що його видав, реєстрацію місця проживання, інформацію про громадянство, засвідчені підписом керівника кадрової служби юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та скріплені відбитком її печатки або засвідчені нотаріально;

г) довідок банків, що надали кредити фізичній особі, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення (у разі наявності кредитів);

д) інформації органу державної податкової служби про стан виконання обов'язків фізичною особою як платника податків.

Довідки органів податкової служби країни місцезнаходження фізичної особи – іноземця про належне виконання ним своїх обов'язків як платника податків, якщо законодавством країни його перебування передбачено надання такої довідки;

е) копії дозволу на працевлаштування, засвідченої нотаріально (для іноземних громадян) [вимога не поширюється на членів наглядової (спостережної) ради банку, які не перебувають у трудових відносинах з банком];

є) інформації органу банківського нагляду іноземної держави про те, що немає/є фактів/факти порушень банківського законодавства та професійної етики зазначеними особами, якщо вони працюють у банківській системі іншої держави, або довідки органів внутрішніх справ (іншого державного органу) іноземної держави, на території якої проживають ці особи, про те, що немає судимості чи є судимість.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, подає відомості про професійну придатність та ділову репутацію голови, його заступників та членів правління банку (ради директорів), головного бухгалтера та його заступника, керівника служби внутрішнього аудиту разом з протоколом засідання уповноваженого органу про призначення цих керівників у вигляді:

а) анкети;

б) копії диплома/дипломів про освіту (що засвідчується банком або нотаріально), який/які свідчить про наявність:

⇒ вищої економічної чи юридичної освіти, чи освіти у сфері управління (не нижче ступеня спеціаліста) – для голови правління (ради директорів), його заступників та членів правління (ради директорів);

⇒ вищої економічної освіти (не нижче ступеня спеціаліста) – для головного бухгалтера, його заступників та керівника служби внутрішнього аудиту.

Копія документа про освіту, виданого іноземним навчальним закладом, подається разом з копією рішення, виданого у порядку, визначеному законодавством України, щодо визнання цього іноземного документа про освіту;

в) копії трудової книжки або інший документ (для фізичних осіб – іноземців) (що засвідчується на останньому місці роботи або нотаріально), яка підтверджує стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше трьох років, у тому числі для голови правління (ради директорів) та головного бухгалтера банку на керівних посадах – не менше одного року.

Іноземці, громадяни України, які працювали в банківській системі іншої держави, надають інформацію, на підставі якої можна зробити висновок щодо наявності в особи належного стажу роботи в банківській системі за відповідним фахом та на керівних посадах (наприклад, резюме). Інформація підписується особою та має бути оформлена відповідно до вимог законодавства;

г) ксерокопії сторінок паспорта, які містять фотографію, прізвище, ім'я, по батькові (у разі наявності), дату народження, серію і номер паспорта, дату видачі та найменування органу, що його видав, реєстрацію місця проживання, інформацію про громадянство, засвідчені підписом керівника кадрової служби юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та скріплені відбитком її печатки або засвідчені нотаріально;

г) інформації територіального управління Національного банку та/або Національ-

ного банку, що здійснює нагляд за діяльністю банків (їх відокремлених підрозділів), у яких працювали зазначені особи, про те, що в їх роботі не було порушень банківського законодавства України, в тому числі нормативно-правових актів Національного банку, статуту банку і його внутрішніх положень;

д) інформації органу банківського нагляду відповідної іноземної держави про те, що немає фактів / є факти порушень банківського законодавства та професійної етики зазначеними особами, якщо вони працювали в банківській системі іншої держави, або інформації банків, у яких раніше працював іноземець, про те, що немає фактів/ є факти порушень банківського законодавства та професійної етики кандидатом на зазначену посаду, якщо між Національним банком та органом банківського нагляду держави проживання не укладено угоду про взаємодію у сфері банківського нагляду;

е) довідки органів податкової служби країни місцезнаходження фізичної особи-іноземця про належне виконання ним своїх обов'язків як платника податків, якщо законодавством країни його перебування передбачено надання такої довідки;

є) копії дозволу на працевлаштування, засвідченої нотаріально (для іноземних громадян);

ж) довідок банків, що надали кредити фізичній особі, про стан виконання зобов'язань щодо їх повернення (у разі наявності кредитів);

з) інформації органу державної податкової служби про стан виконання обов'язків фізичною особою як платника податків.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, подає відомості про організаційну структуру банку та відповідних спеціалістів, необхідних для забезпечення надання банківських та інших фінансових послуг, у вигляді:

- опису та даних про організаційну структуру банку (подається у вигляді схеми, що містить назви органів управління та структурних підрозділів банку, їх підпорядкованість);
- внутрішніх положень про наглядову (спостережну) раду та правління (раду директорів) банку, про службу внутрішнього аудиту, кредитний комітет, комітет з питань управління активами та пасивами, тарифний комітет, підрозділ аналізу та управління ризиками;
- документів, що підтверджують прийняття заліків щодо знання спеціалістами/працівниками банку вимог нормативно-правових актів Національного банку (для спеціалістів/працівників банку, стосовно яких у нормативно-правових актах Національного банку встановлена вимога щодо наявності таких знань);
- інформації про керівників підрозділів банку та окремих спеціалістів.

До керівників підрозділів банку, які відповідатимуть за надання банківських послуг, висуваються такі кваліфікаційні вимоги:

- наявність вищої профільної освіти, необхідної для виконання службових обов'язків;
- стаж роботи в банківській системі за відповідним фахом не менше одного року.

Юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, подає копії внутрішніх положень банку, що регламентують надання банківських та інших фінансових послуг, зазначених у статуті банку, зміст яких має визначати норми законо-

давства, що регулюють здійснення зазначених послуг, загальні вимоги щодо надання послуг, порядок надання послуг, порядок прийняття рішення, підрозділи/виконавці, відповідальні за надання послуг; положення, що встановлюють відповідальність за порушення порядку надання послуг.

Одночасно подаються копії внутрішніх положень банку, що регламентують політику управління активами і пасивами, кредитну, інвестиційну, облікову політику банку. Примірники копій внутрішніх положень банку, затверджених уповноваженим органом банку, мають бути пронумеровані, прошиті, засвідчені на зворотному боці відбитком печатки банку.

Національний банк України приймає рішення про надання банківської ліцензії чи про відмову в її наданні протягом двох місяців з дня отримання повного пакета документів. У разі реорганізації банку за результатами процедури тимчасової адміністрації рішення про надання банківської ліцензії приймається Національним банком України протягом трьох днів з дня отримання повного пакета документів. Вносить відомості про юридичну особу до Державного реєстру банків одночасно з прийняттям рішення про надання банківської ліцензії.

Національний банк у разі прийняття рішення про надання банківської ліцензії видає голові правління (ради директорів) банку або уповноваженій особі (на підставі належним чином оформленої довіреності) банківську ліцензію або надсилає (із супровідним листом) територіальному управлінню Національного банку за місцезнаходженням банку для видачі керівникові або уповноваженій особі.

Банківська ліцензія оформляється на спеціальному бланку і підписується заступником Голови Національного банку і засвідчується відбитком гербової печатки. Банківська ліцензія діє з дня прийняття Національним банком відповідного рішення і не може передаватися третім особам.

Банк зобов'язаний після отримання банківської ліцензії та початку надання ним банківських та інших фінансових послуг та здійснення іншої діяльності дотримуватися вимог, установлених Національним банком, щодо цих видів діяльності або послуг.

Національний банк України має право відмовити у видачі банківської ліцензії юридичній особі, яка має намір здійснювати банківську діяльність, у разі якщо:

- 1) подано неповний пакет документів, необхідних для видачі банківської ліцензії;
- 2) документи, подані для видачі банківської ліцензії, містять недостовірну інформацію;
- 3) документи, подані для видачі банківської ліцензії, не відповідають вимогам законів України та нормативно-правових актів Національного банку України;
- 4) юридична особа, яка має намір здійснювати банківську діяльність, звернулася із заявою про видачу банківської ліцензії після закінчення річного терміну з дня її державної реєстрації;
- 5) професійна придатність та/або ділова репутація хоча б одного з керівників юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, та/або керівника її підрозділу внутрішнього аудиту не відповідають вимогам, встановленим Національним банком України;
- 6) як мінімум три особи не призначені членами правління, у тому числі голова

правління;

7) відсутні банківське обладнання, комп'ютерна техніка, програмне забезпечення, приміщення, що відповідають вимогам, встановленим Національним банком України.

Також Національний банк України зобов'язаний звернутися до суду з позовом про припинення юридичної особи у разі невиконання юридичною особою, яка має намір здійснювати банківську діяльність, протягом року з дня державної реєстрації законодавчих вимог.

У разі втрати банківської ліцензії банк для одержання нової має подати такі документи:

- заяву про видачу нової банківської ліцензії;
- підтвердження опублікування в друкованих засобах масової інформації оголошення про визнання недійсною втраченої банківської ліцензії.

6.4. Економічні нормативи регулювання діяльності комерційних банків

Згідно із Законом України «Про банки і банківську діяльність» з метою захисту інтересів клієнтів і забезпечення фінансової надійності НБУ встановлює для всіх комерційних банків економічні нормативи. За допомогою економічних нормативів діяльності банків в Україні забезпечується стабільна діяльність банків та своєчасне виконання ними зобов'язань перед вкладниками, а також запобігає неправильному розподілу ресурсів і втраті капіталу через ризики, що притаманні банківській діяльності.

Економічні нормативи – показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків.

Національний банк України встановлює наступні економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками:

- група 1 – нормативи капіталу;
- група 2 – нормативи ліквідності;
- група 3 – нормативи кредитного ризику;
- група 4 – нормативи інвестування.

Нормативи капіталу характеризують фінансову стійкість банку, його можливість виконувати більшість економічних нормативів.

Норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (Н1) (не менше 120 млн. грн.). Регулятивний капітал банку, не відкоригований на суму перевищення нормативів Н7 та Н9, розраховується за такою формулою:

$$PK(H1) = OK + ДК - B, \quad (6.1)$$

де РК(Н1) – регулятивний капітал банку, не відкоригований на суму перевищення нормативів Н7 та Н9;

OK – основний капітал (капітал 1-го рівня) – це найбільш стабільна частина фінансового капіталу банку, яка не підлягає передаванню, перерозподілу;

ДК – додатковий капітал (капітал 2-го рівня) – це та частина фінансового капіталу банку, обсяг якої, навпаки, піддається змінам;

В – відвернення (акції та інші цінні папери з нефіксованим прибутком емітовані банками у торговому портфелі банку та портфелі на продаж; інвестиції в дочірні та асоційовані компанії; істотна участь у статутному капіталі інших установ; кошти, вкладені в інші банки на умовах субординованого боргу).

Норматив адекватності регулятивного капіталу/платоспроможність (H2) (не менше 10%) показує можливість банку вчасно розраховуватися за своїми зобов'язаннями. Чим вище значення показника H2, тим більше частина ризиків, які приймають на себе власники банку; чим нижче значення показника H2, тим більше частина ризиків, які приймають на себе кредитори/вкладники банку.

Норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу розраховується за такою формулою:

$$H2 = \frac{PK(H1)}{A_p + C_{\text{вн}}} * 100\% \quad (6.2)$$

де A_p – активи, зменшені на суму створених відповідних резервів за активними операціями, на суму забезпечення (але не більше ніж сума основного боргу за окремою операцією) кредиту (вкладень у боргові цінні папери) безумовним зобов'язанням або грошовим покриттям у вигляді застави майнових прав та зважені на відповідний коефіцієнт ризику залежно від групи ризику, до якої віднесено актив;

$C_{\text{вн}}$ – сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами.

$$A_p = A1 \times k1 + A2 \times k2 + A3 \times k3 + A4 \times k4 + A5 \times k5, \quad (6.3)$$

де A1, A2, A3, A4, A5 – вартість активів відповідно першої, другої, третьої та четвертої груп ризику;

k1, k2, k3, k4, k5 – відповідні коефіцієнти зважування вартості активів за ризиком.

Вартість зважених на ризик активів банку зменшується на величину фактично сформованих резервів на покриття можливих втрат за активними операціями, оскільки саме за рахунок цих резервів буде списана відповідна частина безнадійних щодо повернення активів. Розподіл активів комерційного банку на групи ризику наведено в табл. 6.1.

Таблиця 6.1.

Розподіл активів банку на групи ризику

Групи активів	Коефіцієнт ризику
1	2
1 група	
1.1. Банкноти, монети, дорожні чеки та банківські метали	0
1.2. Кошти до запитання в НБУ	0
1.3. Термінові депозити в НБУ	0
1.4. Боргові цінні папери, які рефінансуються в НБУ	0
1.5. Боргові цінні папери центральних органів державного управління	0
2 група	
2.1. Короткострокові кредити, надані центральним органам державного управління	10

<i>Продовження таблиці 6.1.</i>	
1	2
2.2. Довгострокові кредити, надані центральним органам державного управління	10
2.3. Прибутки, нараховані за кредитами, наданими центральним органам державного управління	10
2.4. Прострочені нараховані доходи за кредитами, наданими центральним органам державного управління	10
3 група	
3.1. Короткострокові кредити, надані місцевим органам державного управління	20
3.2. Довгострокові кредити, надані місцевим органам державного управління	20
3.3. Нараховані доходи за кредитами, наданими місцевим органам державного управління	20
3.4. Прострочені нараховані доходи за кредитами, наданими місцевим органам державного управління	20
3.5. Боргові цінні папери місцевих органів державного управління	20
4 група	
4.1. Кошти до запитання в інших банках	50
4.2. Термінові депозити, розміщені в інших банках (за винятком простроченої заборгованості)	50
4.3. Нараховані доходи за борговими цінними паперами у портфелі банку для продажу і на інвестиції	50
4.4. Прострочені нараховані доходи за борговими цінними паперами у портфелі банку для продажу і на інвестиції	50
5 група	
5.1. Кредити, надані іншим банкам	100
5.2. Сумнівна заборгованість інших банків	100
5.3. Дебіторська заборгованість за операціями з іншими банками	100
5.4. Кредити, надані суб'єктами господарської діяльності	100
5.5. Сумнівна заборгованість за кредитами, наданими суб'єктами господарської діяльності	100
5.6. Пролонгована та прострочена заборгованість за кредитами, наданими центральними органами державного управління	100
5.7. Пролонгована та прострочена заборгованість за кредитами, наданими місцевими органами державного управління	100
5.8. Сумнівна заборгованість за кредитами, наданими органам вищого державного управління	100
5.9. Кредити, надані фізичним особам та на поточні потреби і на інвестиційну діяльність	100
5.10. Сумнівна заборгованість за кредитами, наданими фізичним особам	100
5.11. Кредити, надані за рахунок бюджетних коштів та позабюджетних фондів	100
5.12. Дебіторська заборгованість за операціями з клієнтами	100
5.13. Сумнівна дебіторська заборгованість за операціями з клієнтами	100
5.14. Операції з цінними паперами	100
5.15. Основні кошти, капітальні вкладення і товарно-матеріальні цінності	100
5.15. Дебіторська заборгованість за господарською діяльністю банку	100
5.17. Дебіторська заборгованість за податками і обов'язковими платежами	100
5.18. Дебіторська заборгованість за операціями банку з фінансовими інструментами	100
5.19. Дебіторська заборгованість за розрахунками з працівниками банку	100

<i>Продовження таблиці 6.1.</i>	
1	2
5.20. Нараховані та прострочені інші нараховані доходи	100
5.21. Сумнівна дебіторська заборгованість	100
5.22. Дебіторські суми до з'ясування	100
Групи активів (позабалансові рахунки)	
1. Зобов'язання з кредитування, видані банкам і клієнтам	50
2. Валюта і банківські метали, куплені але не отримані	50
3. Активи до отримання	50
4. Гарантії, поручительства, акредитиви й акцепти, надані банком	100
5. Гарантії, надані клієнтам	100
6. Сумнівні гарантії і поручительства	100
7. Сумнівні вимоги за операціями з валютою і банківськими металами	100
8. Вимоги за андеррайтингом цінних паперів	100
9. Сумнівні вимоги за операціями з фінансовими інструментами, крім інструментів валютного обміну	100

Під час визначення відкритої валютної позиції банку за кожною іноземною валютою та банківським металом до розрахунку не включаються активи, на які зменшується регулятивний капітал банку (Н1) (розрахунок здійснюється за кожною іноземною валютою та банківським металом) у сумі відвернень.

Сукупна сума відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами розраховується на звітну дату в гривневому еквіваленті в такій послідовності: визначається відкрита валютна позиція банку (довга або коротка) за кожною іноземною валютою та банківським металом; визначаються окремо сума довгих валютних позицій банку в усіх іноземних валютах та сума коротких валютних позицій банку в усіх іноземних валютах; визначається сума відкритої валютної позиції в усіх банківських металах; визначається більша сума довгих або коротких відкритих валютних позицій банку в усіх іноземних валютах; до більшої суми відкритої валютної позиції банку (довгої або короткої) у всіх іноземних валютах додається сума відкритої валютної позиції банку в усіх банківських металах (без врахування знака). Отримане значення є сукупною сумою відкритої валютної позиції банку за всіма іноземними валютами та банківськими металами.

Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів розраховується за такою формулою (не менше 9%):

$$H3 = \frac{PK(H1)}{C_A} * 100\% \quad (6.4)$$

де C_A – сукупні активи.

Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до зобов'язань (H3-1) розраховується за такою формулою:

$$H3 - 1 = \frac{PK(H1)}{Z_B} * 100\% \quad (6.5)$$

де Z_B – зобов'язання банку.

Нормативи ліквідності. Під **ліквідністю банку** розуміють здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань. Банківська діяльність характеризується ризиком ліквідності – ризик недостатності надходжень коштів для покриття їхнього відтоку, тобто ризик того, що банк не може розрахуватися в строк по своїх грошових зобов'язаннях.

Норматив миттєвої ліквідності Н4 (не менше 20%) встановлюється для контролю за здатністю банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань за рахунок високоліквідних активів (засобу в касі й на кореспондентських рахунках):

$$H4 = \frac{K_{кр} + K_a}{P_n + C_k} * 100\% \quad (6.6)$$

де $K_{кр}$ – кошти на кореспондентському рахунку;

K_a – кошти в касі;

P_n – поточні рахунки для розрахунку нормативу миттєвої – ліквідності;

C_k – строкові кошти суб'єктів господарювання, фізичних осіб і небанківських фінансових установ.

Норматив поточної ліквідності Н5 (не менше 40%) встановлюється для визначення збалансованості строків і сум ліквідних активів і зобов'язань банку. Для розрахунку Н5 ураховуються вимоги й зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 30 днів (включно):

$$H5 = \frac{A_c}{Z_n} * 100\% \quad (6.7)$$

де A_c – активи банку з кінцевим строком погашення до 31 дня;

Z_n – зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до 31 дня.

Норматив короткострокової ліквідності Н6 (не менше 60%) встановлюється для контролю за здатністю банку виконувати прийняті їм короткострокові зобов'язання за рахунок ліквідних:

$$H6 = \frac{A_l}{Z_1} * 100\% \quad (6.8)$$

де A_l – ліквідні активи з кінцевим строком погашення до одного року;

Z_1 – зобов'язання банку з кінцевим строком погашення до одного року;

Для розрахунку Н6 використовуються ліквідні активи й короткострокові зобов'язання зі строком погашення до 1 року.

При розрахунку Н6 до ліквідних активів відносять: наявні засоби; банківські метали; засоби на кореспондентських рахунках у НБУ й інших банках; короткострокові депозити в НБУ й інших банках; короткострокові кредити, надані іншим банкам.

До короткострокових зобов'язань відносять: засоби до запитання; засоби бюджету України; короткострокові кредити, отримані від НБУ й інших банків; короткострокові депозити інших банків і клієнтів; короткострокові цінні папери власного боргу, емітовані банком; зобов'язання по всіх видах гарантій, поручительств, авалів; зобов'язання по кредитах наданих банкам і клієнтам.

Нормативи кредитного ризику. Кредитна діяльність пов'язана із кредитним ризиком або нездатністю контрагента виконувати частково або в повному обсязі свої зобов'язання відповідно до договору. Кредитний ризик концентрується при наданні кредитів значних обсягів одному контрагенту або групі контрагентів. З метою зменшення банківських ризиків НБУ встановлює нормативи кредитного ризику.

Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (або групи пов'язаних контрагентів) Н7 (не більше 25%) встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань:

$$H7 = \frac{Z_{ск}}{PK(H1)} * 100\% \quad (6.9)$$

де $Z_{ск}$ – сукупна заборгованість за строковими та простроченими депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, врахованими векселями, цінними паперами, простроченими нарахованими доходами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку щодо одного контрагента (або групи пов'язаних контрагентів).

Норматив великих кредитних ризиків (Н8) (не більше 800%, не більше 8-ми кратного розміру регулятивного капіталу) встановлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику по окремих контрагентах або групі контрагентів:

$$H8 = \frac{Z_в}{PK(H1)} * 100\% \quad (6.10)$$

де $Z_в$ – сукупна заборгованість за строковими та простроченими депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, дебіторською заборгованістю, простроченими нарахованими доходами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку за всіма великими кредитними ризиками, наданими банком щодо всіх контрагентів (або групи пов'язаних контрагентів).

Норматив максимального розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих одному інсайдеру (або групі пов'язаних інсайдерів) Н9 (не більше 5%) встановлюється для обмеження ризику при операціях з інсайдерами:

$$H9 = \frac{Z_{ин}}{C_к} * 100\% \quad (6.11)$$

де $Z_{ин}$ – сукупна заборгованість за строковими та простроченими депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, врахованими векселями, цінними паперами, простроченими нарахованими доходами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку щодо одного інсайдера (або групи пов'язаних інсайдерів);

$C_к$ – статутний капітал банку.

Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій і поручительств, наданих інсайдерам Н10 (не більше 30%) встановлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків по інсайдерах:

$$H10 = \frac{C_{3_{in}}}{C_k} * 100\% \quad (6.12)$$

де $C_{3_{in}}$ – сукупна заборгованість за строковими та простроченими депозитами, кредитами, факторингом, фінансовим лізингом, урахованими векселями, цінними паперами, простроченими нарахованими доходами, іншими активними банківськими операціями та фінансові зобов'язання банку щодо всіх інсайдерів.

Нормативи інвестування. З метою контролю за інвестиційною діяльністю банків, а саме прямими інвестиціями, НБУ встановив нормативи інвестування.

Норматив інвестування в цінні папери окремо по кожній установі Н11 (не більше 15%) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного із вкладеннями засобів у статутні фонди установ, що може призвести до втрати капіталу банку:

$$H11 = \frac{K_{in}}{C_k} * 100\% \quad (6.13)$$

де K_{in} – кошти банку, що інвестуються на придбання акцій (часток/паїв) окремо за кожною установою.

Норматив загальної суми інвестування Н12 (не більше 60%) встановлюється для обмеження ризику, пов'язаного з операціями вкладення (прямих або опосередкованого) засобів банку в статутні фонди юридичних осіб. Норматив Н12 характеризує використання капіталу банку для придбання акцій (паїв/частин) юридичної особи:

$$H12 = \frac{C_{kin}}{C_k} * 100\% \quad (6.14)$$

де C_{kin} – кошти банку, що інвестуються з метою придбання акцій (часток/паїв) будь-яких юридичних осіб.

6.5. Система гарантування вкладів фізичних осіб в Україні

У 1998 році Президентом України був підписаний Указ «Про заходи щодо захисту прав фізичних осіб – вкладників комерційних банків», яким було затверджене Положення про порядок створення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, формування та використання його коштів.

Фонд є юридичною особою публічного права, має відокремлене майно, яке є об'єктом права державної власності і перебуває у його господарському віданні. Фонд є суб'єктом управління майном, самостійно володіє, користується і розпоряджається належним майном, вчиняючи стосовно нього будь-які дії, що не суперечать законодавству та меті діяльності Фонду.

Основним завданням Фонду є забезпечення функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб та виведення неплатоспроможних банків з ринку. На виконання свого основного завдання Фонд здійснює такі **функції**:

- 1) веде реєстр учасників Фонду;
- 2) акумулює кошти, здійснює контроль за повнотою і своєчасністю перерахування зборів кожним учасником Фонду;
- 3) інвестує кошти Фонду в державні цінні папери України;
- 4) здійснює випуск облігацій у порядку та за напрямками розміщення, передбачених законодавством України і видачу фінансових векселів у випадках, передбачених законом про Державний бюджет України на відповідний рік;
- 5) здійснює заходи щодо організації виплат відшкодувань за вкладами в разі прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку;
- 6) здійснює регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;
- 7) бере участь в інспекційних перевірках проблемних банків за пропозицією Національного банку України;
- 8) застосовує до банків та їх керівників відповідно фінансові санкції і накладає адміністративні штрафи;
- 9) здійснює процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, організовує відчуження активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, продаж неплатоспроможного банку або створення та продаж перехідного банку;
- 10) здійснює перевірки банків;
- 11) надає фінансову підтримку банку;
- 12) здійснює аналіз фінансового стану банків з метою виявлення ризиків у їхній діяльності та прогнозування потенційних витрат Фонду на виведення неплатоспроможних банків з ринку та відшкодування коштів вкладникам;
- 13) надає цільову позику банку для виплат вкладникам банку, а також фінансування витрат для оплати роботи осіб, що здійснюються протягом дії тимчасової адміністрації;
- 14) здійснює заходи щодо інформування громадськості про функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, захисту прав та охоронюваних законом інтересів вкладників, підвищення рівня фінансової грамотності населення;
- 15) вивчає та аналізує тенденції розвитку ринку ресурсів, залучених від вкладників учасниками Фонду.

Джерелами формування коштів Фонду є:

- 1) початкові збори з учасників Фонду;
- 2) регулярні збори з учасників Фонду;
- 3) спеціальний збір до Фонду;
- 4) доходи, одержані від інвестування коштів Фонду в державні цінні папери України;
- 5) кошти (у тому числі облігації внутрішньої державної позики), залучені Фондом шляхом випуску облігацій та/або видачі фінансових векселів Фонду;
- 6) доходи, одержані у вигляді процентів, нарахованих Національним банком України за залишками коштів на рахунках Фонду, відкритих в Національному банку України;
- 7) кредити, залучені від Національного банку України;

- 8) неустойка (штрафи, пеня);
- 9) кошти, що були внесені Національним банком України в розмірі 20 мільйонів гривень на день створення Фонду;
- 10) кошти з Державного бюджету України;
- 11) доходи від цільової позики, наданої банку для виконання зобов'язань банку;
- 12) доходи від цільової позики, наданої банку для оплати витрат;
- 13) благодійні внески, гранти, технічна допомога у грошовій або не грошовій формі, у тому числі від іноземних осіб;
- 14) кредити, залучені від небанківських фінансових установ та іноземних кредиторів;
- 15) кошти, отримані від виконання заходів, передбачених планом врегулювання, зокрема від продажу неплатоспроможного банку або перехідного банку, ліквідації банку;
- 16) доходи, отримані від надання позики на умовах субординованого боргу приймаючому банку;
- 17) гарантійні внески, перераховані учасниками відкритого конкурсу.

Кошти Фонду можуть формуватися з інших джерел, не заборонених законодавством України.

Мінімальний обсяг коштів Фонду не може бути нижчим за 2,5% від суми гарантованих Фондом коштів вкладників у межах суми відшкодування з врахуванням суми зборів з учасників Фонду, які мають надійти протягом поточного кварталу. За умов досягнення мінімальної межі або ризику суттєвого зменшення обсягу коштів Фонду Фонд має право вжити заходів для поповнення коштів Фонду за рахунок джерел, визначених частиною першою цієї статті.

Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом. Фонд відшкодовує кошти в розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані на день початку процедури виведення Фондом банку з ринку, але не більше суми граничного розміру відшкодування коштів за вкладами, встановленого на дату прийняття такого рішення, незалежно від кількості вкладів в одному банку. Сума граничного розміру відшкодування коштів за вкладами не може бути меншою 200000 гривень. Адміністративна рада Фонду не має права приймати рішення про зменшення граничної суми відшкодування коштів за вкладами.

Виконання зобов'язань Фонду перед вкладниками здійснюється Фондом з дотриманням вимог щодо найменших витрат Фонду та збитків для вкладників у визначений спосіб, у тому числі шляхом передачі активів і зобов'язань банку приймаючому банку, продажу банку, створення перехідного банку протягом дії тимчасової адміністрації або виплати відшкодування вкладникам після ухвалення рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідації банку. Виплата відшкодування здійснюється з врахуванням сум, сплачених вкладнику протягом дії тимчасової адміністрації у банку.

Вкладник набуває право на одержання гарантованої суми відшкодування коштів за вкладами за рахунок коштів Фонду в межах граничного розміру відшкодування коштів за вкладами після прийняття рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку.

Фонд гарантує відшкодування коштів за вкладом, який вкладник має в банку, що

в подальшому реорганізувався шляхом перетворення, на тих самих умовах, що і до реорганізації.

Фонд не відшкодовує кошти:

1) передані банку в довірче управління;
2) за вкладом у розмірі менше 10 гривень;
3) за вкладом, підтвердженим ощадним (депозитним) сертифікатом на пред'явника;
4) розміщені на вклад у банку особою, яка була членом спостережної (наглядової) ради, правління (ради директорів), ревізійної комісії банку, якщо з дня її звільнення з посади до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних не минув один рік;

5) розміщені на вклад у банку особою, яка надавала банку професійні послуги як аудитор, юридичний радник, суб'єкт оціночної діяльності, якщо ці послуги мали безпосередній вплив на виникнення ознак неплатоспроможності банку і якщо з дня припинення надання послуг до дня прийняття Національним банком України рішення про віднесення такого банку до категорії неплатоспроможних не минув один рік;

6) розміщені на вклад власником істотної участі банку;

7) розміщені на вклад особою, яка на індивідуальній основі отримує від банку проценти за вкладом на більш сприятливих договірних умовах, ніж звичайні, або має інші фінансові привілеї від банку;

8) за вкладом у банку, якщо такий вклад використовується вкладником як засіб забезпечення виконання іншого зобов'язання перед цим банком, у повному обсязі вкладу до дня виконання зобов'язань;

9) за вкладами у філіях іноземних банків;

10) за вкладами у банківських металах.

Відшкодування коштів за вкладом в іноземній валюті відбувається в національній валюті України після перерахування суми вкладу за офіційним курсом гривні до іноземних валют, встановленим Національним банком України на день початку процедури виведення Фондом банку з ринку та здійснення тимчасової адміністрації.

Фонд завершує виплату гарантованих сум відшкодування коштів за вкладами в день внесення до Єдиного державного реєстру юридичних осіб запису про ліквідацію банку як юридичної особи.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. У чому полягає зміст банківського регулювання в Україні?
2. В яких формах здійснюється державне регулювання діяльності банків?
3. В яких випадках Національний банк може відмовити в державній реєстрації банку?
4. Охарактеризуйте порядок надання ліцензій на здійснення банківських операцій.
5. Яких обов'язкових умов має дотримуватися банк, щоби отримати банківську ліцензію?
6. Поясніть економічні показники кредитного ризику.
7. Поясніть розподіл активів банку за групами ризику.
8. Яким чином розраховуються економічні нормативи капіталу банку?

9. *За якими вкладами Фонд гарантування вкладів фізичних осіб не відшкодовує гарантованої суми за вкладами?*
10. *Які джерела формування коштів Фонду гарантування вкладів фізичних осіб?*

ГЛОСАРІЙ

Асоціативне банківське регулювання – регулювання, що провадиться різноманітними асоціаціями (договірними об'єднаннями, створеними з метою координації діяльності господарюючих суб'єктів) юридичних та фізичних осіб на недержавному рівні. Такий вид регулювання може стати альтернативою державному регулюванню.

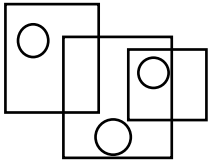
Банківська ліцензія – документ, який видається Національним банком України, на підставі якого банки та філії іноземних банків мають право здійснювати банківську діяльність.

Банківське регулювання – одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства.

Економічні нормативи – показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків.

Надержавне (наднаціональне) банківське регулювання – регулювання, що здійснюється, по-перше, міжнародними організаціями світового та регіонального рівнів (МВФ, МБРР, ЄБРР, БМР та інші), а по-друге, інститутами окремих країн, у коло інтересів яких входить Україна (транснаціональні компанії).

ТЕМА 7

БАНКІВСЬКИЙ НАГЛЯД

- 7.1. Сутність та функції банківського нагляду.*
- 7.2. Дистанційний моніторинг в системі банківського нагляду.*
- 7.3. Планування та порядок проведення інспекційних перевірок.*
- 7.4. Застосування заходів впливу за порушення банками вимог банківського законодавства.*

7.1. Сутність та функції банківського нагляду

Банківський нагляд у будь-якій країні має свої специфічні лише для неї властивості й формується під впливом різних факторів. У процесі історичного розвитку національної економіки, а відповідно і банківського сектору, розвитку банківських технологій і операцій перед державним регулюванням банківського сектору постають завдання щодо вдосконалення або визначення найоптимальнішої організаційної структури банківського нагляду та його складових.

Б.П. Адамик говорить, що «нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і неперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до діючого законодавства та інструкцій».

В енциклопедії банківської справи України зазначено що, банківський нагляд – це особливий вид відомчого контролю, система моніторингу та активних впорядкованих дій, здійснюваних державою (в особі центрального банку чи уповноважених наглядових органів), з метою забезпечення дотримання комерційними банками та іншими фінансово-кредитними установами законодавства та обов'язкових економічних нормативів.

Н.І. Версаль вважає, що банківський нагляд — це діяльність, спрямована на забезпечення банківської ліквідності та послаблення ризику банківських операцій, яка має на меті захист вкладників та посилення довіри суспільства до банківської системи і національної валюти. Аналогічної точки зору щодо визначення категорії «банківський нагляд» дотримується А.О.Єпіфанов.

Такі науковці, як В.І. Грушко, В.І. Міщенко та інші, під банківським наглядом розуміють «моніторинг процесів, що відбуваються у банківській сфері на різних стадіях функціонування банків, а саме: створення нових банків та їх установ, діяльності банків, реорганізації та ліквідації банків».

О.С. Любунь, К.Є. Расвський трактують банківський нагляд як моніторинг усіх видів ризиків, притаманних банківській діяльності, з метою зведення до мінімуму насамперед системного ризику, тобто запобігання ланцюговій реакції, за якої крах одного або кількох банків може спричинити кризу всієї банківської системи.

Закон України «Про Національний банк України» трактує банківський нагляд як систему контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Водночас, таке визначення не відповідає сучасним реаліям часу і є досить вузьким для розв'язання проблем, нагромаджених у банківському секторі. Так, В. Романишин та Ю. Уманців банківський нагляд розглядають у вузькому та широкому розуміннях. Причому за вузьким розумінням – це цілісний і неперервний моніторинг за діяльністю банків з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та банківської системи загалом, а в широкому – банківський нагляд є системою, яку використовує держава, щоб гарантувати стабільність фінансової системи країни, її безпеку і здоров'я.

Таким чином, розглядаючи поняття банківського нагляду можна зробити висновок, що:

1) нагляд за діяльністю банків здійснюється з метою забезпечення надійності та стійкості окремих банків та передбачає цілісний і безперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства та інструкцій;

2) нагляд являє собою моніторинг процесів, які відбуваються в банківських установах;

3) нагляд не може існувати окремо від контролю за виконанням тих чи інших нормативних документів, які регламентують банківську діяльність.

З теоретичної точки зору визначення головної мети банківського нагляду можна розглядати з наступних позицій:

1. В глобальному розумінні. Це зміцнення довіри до банківської системи з боку суспільства, підвищення надійності та стабільності банківської системи.

2. В локальному розумінні. Це забезпечення фінансової надійності комерційних банків та захисту інтересів їх клієнтів і вкладників. Головна причина необхідності захисту вкладників – те, що вони не мають необхідних навичок та вмінь для адекватної оцінки банківських ризиків.

3. В потенційному. Банківський нагляд має стимулювати побудову ефективної і конкурентної банківської системи, яка задовольняє потребу суспільства у якісних фінансових послугах. Підвищення конкуренції у банківському секторі економіки і, як наслідок, запобігання зосередженню економічної влади в одних руках.

Отже, основною метою банківського нагляду є своєчасне реагування на порушення та негативні тенденції у діяльності банків для нормалізації їх роботи, зміцнення

фінансового стану, підтримки стабільності та розвитку банківської системи в цілому.

Згідно з чинним законодавством банківський нагляд в Україні проводиться єдиним державним органом – Національним банком, який поряд зі своїм наглядом ставить перед банківськими установами вимоги щодо обов'язкового постійного внутрішнього контролю з боку наглядової ради, внутрішнього та зовнішнього аудиту. Банківський нагляд класифікується за такими характерними ознаками: етапами здійснення, формами реалізації, встановленими вимогами (рис. 7.1).

Рис. 7.1. Класифікація банківського нагляду за ознаками

Банківський нагляд складається з таких етапів:

- 1) реєстрація банку;
- 2) ліцензування банку;
- 3) здійснення моніторингу банку – безвізної інспекції, а також виїзної цільової або комплексної інспекції банку в законодавчо встановлені терміни або в разі виникнення необхідності;
- 4) визначення рейтингової оцінки банку;
- 5) вживання заходів щодо усунення недоліків роботи банку:
 - а) непримусових заходів (лист-попередження або лист із зобов'язаннями);
 - б) примусових заходів (підвищення норми резервів, штрафи, введення тимчасової адміністрації, реорганізація або ліквідація);
- 6) введення режиму фінансового оздоровлення, що є комплексом примусових і непримусових заходів;
- 7) проведення повторної цільової інспекції для з'ясування того, чи упорався банк з проблемами;
- 8) ліквідація банку в разі банкрутства або відкликання ліцензії.

За формами реалізації банківський нагляд поділяється на вступний, безвиїзний та виїзний. Вимоги вступного нагляду стосуються: вступних умов щодо обсягу капіталу, джерел внесків до статутних капіталів банків та складу їх учасників; кваліфікаційних та професійних якостей працівників вищої і середньої ланок управління банками; питань щодо іноземних акціонерів (учасників); відповідних технічних питань; умов, за яких НБУ відмовляє в наданні ліцензії на проведення банківських операцій; умов щодо виконання окремих банківських операцій.

Безвиїзний (документарний, попередній, дистанційний) нагляд застосовується для забезпечення дотримання банками встановлених вимог, пов'язаних із мінімізацією ризиків ведення ними власного бізнесу. Водночас при його проведенні реалізується заборона або обмеження НБУ щодо деяких видів банківської діяльності, здійснюється встановлення обсягів резервів для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків, які порушують економічні нормативи тощо. Безвиїзний нагляд використовується як система раннього попередження, що дає змогу наглядовим органам ухвалювати рішення про застосування до банків превентивних заходів до загострення ситуації або проведення інспекційної перевірки на місці.

Виїзний (інспекційний) нагляд здійснюється в результаті інспектування банків та їх установ, а також шляхом розробки і вжиття заходів щодо організаційного зміцнення та фінансового оздоровлення цих установ. Він дає змогу органам банківського нагляду перевіряти такі аспекти діяльності банків, як: достовірність звітності, дотримання законів і нормативних актів, надійність управління банком, стійкість фінансового стану банку.

Безвиїзний і виїзний нагляд є взаємодоповнюючими формами банківського нагляду й не можуть існувати окремо один від одного.

Банківський нагляд, що базується на якісних вимогах, спирається на оцінці факторів якісного характеру, до яких, наприклад, належать вимоги з затвердження політики банку; організації корпоративного управління банком та механізмів внутрішнього контролю, включаючи поділ обов'язків між різними підрозділами банку; встановлення вимог до системи внутрішнього контролю за діяльністю банку з боку ради директорів; забезпечення адекватності внутрішнього та зовнішнього аудиту, достовірності бухгалтерського обліку та звітності банківської установи; дотримання прозорості діяльності банку для громадськості; закріплення професійних навичок керівної ланки, персоналу банку; використання заходів постійного удосконалення фахового рівня працівників. Оцінка відповідності банківської діяльності якісним вимогам спирається на професійне судження нагляду, у зв'язку з чим надзвичайно важливо, щоб нагляд був незалежний від діяльності підконтрольного банку або третіх осіб, зацікавлених у викривленні справжнього стану справ у даному банку.

Певним недоліком нагляду за якісними вимогами є його суб'єктивний характер, коли наглядовий орган допускає їх різноманітну інтерпретацію. Нагляд при цьому зазнає деяких труднощів щодо забезпечення виконання норм регулювання якісного характеру і тому в розпорядженні наглядового органу має бути певний набір інструментів, які дозволяють йому переконати банківську установу в правильності наглядової оцінки або вимагати від банку поліпшення показників своєї діяльності щодо якісних вимог.

Ризик-орієнтований нагляд за своєю суттю належить до нагляду за дотриманням вимог якісного характеру з однією тільки відмінністю, що особливої уваги наглядо-

вим органом надається саме механізмам і способам управління ризиками в банку. Такий підхід у поєднанні з інформацією, яку одержує наглядовий орган щодо прийнятих банком великих ризиків, дозволяє оцінити, чи зможе банк і надалі відповідати висунилим перед ним вимогам, а також визначити, наскільки ефективну політику з управління діяльністю банку проводить його керівництво і чи забезпечить така політика стабільність банку в майбутньому. Крім цього, ризик-орієнтований нагляд дозволяє уникнути багаторівневих і всебічних перевірок здійснюваних банком операцій на предмет відповідності нормам і вимогам, концентруючись лише на перевірці операцій, що несуть у собі підвищений ризик.

Даючи оцінку якості управління ризиками в банку, банківський нагляд повинен переконатися, що банком виконуються процедури управління ризиками; порядок подання звітної інформації дозволяє охопити істотні ризики, прийняті банком; ключові підходи, джерела інформації та процедури, що були використані для виявлення, вимірювання, моніторингу і контролю ризиків, адекватні, задокументовані та регулярно тестуються на придатність і надійність, а також звіти банку послідовно відображають його діяльність і дозволяють здійснити моніторинг ризиків відповідно до встановлених лімітів, цілей та завдань банку.

Подальше використання банківського нагляду має виходити з позиції переходу від формального контролю за виконанням кількісних значень пруденційних нормативів до переважно якісної оцінки фінансового стану банків та впровадження ризик-орієнтованих вимог. Наглядовому органу важливо змінити напрям своєї діяльності з прямого нагляду за ризиками (виявлення відповідності встановленим нормативам) на оцінку якості методів і процедур, що застосовуються банками для управління ризиками, системи внутрішнього контролю і якості управління.

Банківський нагляд виконує функції, наведені на рис. 7.2.

Рис. 7.2. Функції банківського нагляду

Виконання функцій банківського нагляду ґрунтується на адекватній правовій інфраструктурі, що охоплює наступні три рівні:

- чинне законодавство – Закони України «Про банки і банківську діяльність» та «Про Національний банк України»;
- регулятивні правила – визначення органом банківського нагляду інтерпретуючих вимог або обмежень для банків відповідно до його повноважень, які затверджуються постановами Правління Національного банку України;
- тимчасові роз'яснення, які використовуються службою банківського нагляду стосовно деталізації своїх дій відповідно до чинного законодавства або регулятивних правил і мають вигляд листів, телеграм тощо.

Банківський нагляд зобов'язаний виходити з позиції більш активного використання всього діапазону своїх повноважень щодо виконання таких завдань:

- забезпечення належного рівня допуску в банківську систему;
- контроль за професіоналізмом і репутацією посадових осіб банківських установ;
- встановлення пруденційних обмежень ризиків банківської діяльності, вимог до структури активів та зобов'язань, достатності капіталу та резервів, виявлення банками ризиків власної діяльності та управління ними з метою недопущення банкрутств та банківських криз;
- підвищення рівня корпоративного управління в банках;
- здійснення оперативного нагляду на основі оцінки ризиків, використання системи раннього реагування шляхом аналізу звітності, інспекційних перевірок банківських установ;
- організація системи захисту інтересів кредиторів і вкладників, аналіз системи гарантій надійності депозитів і підтримання стабільності на грошово-кредитних ринках;
- недопущення відмивання коштів, одержаних злочинним шляхом;
- втручання в діяльність банків, які не забезпечують власної платоспроможності, ліквідності й надійності, недотримання всіх видів вимог нагляду;
- своєчасне виведення з ринку банків, стан яких не піддається виправленню, мінімізація наслідків банкрутств банків для вкладників, кредиторів і банківської системи загалом.

В умовах посилення економічної та фінансової інтеграції України до європейського співтовариства важливого значення набуває єдність правил ведення банківського бізнесу для всіх учасників, що ґрунтується на уніфікованих нормах державного регулювання та нагляду. Це стало можливим завдяки функціонуванню Базельського комітету з банківського нагляду та регулювання, метою діяльності якого насамперед є зближення принципів та підходів банківського нагляду і регулювання до банків як головних суб'єктів фінансово-кредитних відносин в умовах міжнародного руху капіталу.

Внаслідок цього методологічною базою реалізації функцій банківського нагляду слід вважати Базельські угоди, які виступають інструментом регламентації особливостей організації і загальних засад здійснення нагляду відповідними наглядовими органами різних країн світу. Слід зазначити, що з ускладненням зовнішнього фінан-

сового середовища відбувався і розвиток стандартів і принципів функціонування в ньому банків. Еволюцію та зміст основних Базельських угод узагальнено у табл. 7.1.

Таблиця 7.1.

Еволюція Базельських угод та їх основні положення

Назва, рік	Основний зміст	Особливості впровадження
«Міжнародне наближення розрахунку капіталу та стандартів капіталу» (1988)	містить три основні положення: 1) склад капіталу: основний (капітал першого рівня) та додатковий (капітал другого рівня); 2) врахування ризику: п'ять вагових коефіцієнтів ризику для зваження активів на розмір кредитного ризику; 3) коефіцієнт достатності капіталу має бути не менше 8%, розрахований як співвідношення капіталу та зважених за ступенем ризику активів	до 2004 року було запроваджено у майже 130 країнах, світу, в т.ч. Україні, внаслідок відносної простоти та доступності методичної бази
«Основні принципи ефективного банківського нагляду» (1999)	спрямованість на встановлення стандартів здійснення банківського нагляду у вигляді 25 основних принципів, які умовно можна об'єднати у вимоги, що стосуються: – умов ефективного банківського нагляду (принцип 1); – структури нагляду, офіційних повноважень (принцип 2-5, 22); – пруденційних правил та вимог (принципи 6-15); – методів банківського нагляду (принципи 16-20); – розкриття інформації (принцип 21); – транскордонних банківських операцій (принципи 23-25)	за результатами перевірки МФВ та Світового банку у 2007 р. Україною повністю або значною мірою виконуються всі 25 принципів
«Міжнародна конвергенція розрахунку власного капіталу і вимог до власного капіталу: доопрацьована рамкова угода» (2005)	містить три основні «компоненти-опори»: 1) мінімальні вимоги до капіталу: визначення величини капіталу з врахуванням кредитного, ринкового та операційного ризиків; 2) контроль з боку нагляду: посилення вимог до внутрішньобанківських систем контролю та управління ризиками; 3) ринкова дисципліна: досягнення публічності інформації щодо власників банку, стану систем ризик-менеджменту та достатності капіталу	за оцінками реалізація угоди є високвитратною, для європейського банку в середньому становить від 80-150 млн. євро
«Базель III: Загальні регуляторні підходи до підвищення стійкості банків і банківських систем» та «Базель III: міжнародні підходи до визначення ризику ліквідності, стандартів та моніторингу» (2010)	містять три напрямки реформ: 1) реформа капіталу: підвищення мінімальних вимог до основного капіталу (першого рівня), створення буферів капіталу на період фінансово-економічної нестабільності, в т.ч. контрциклічного буферу; 2) реформа ліквідності: введення короткострокових та довгострокових коефіцієнтів ліквідності; 3) інші елементи, спрямовані на зниження системних ризиків фінансової системи: встановлення співвідношення власних та залучених коштів (показника фінансового левериджу), посилення нагляду за системоутворюючими банками	вступає в дію з 2012 року, орієнтовна дата завершення впровадження нових стандартів – 2019 рік

Серед основних світових тенденцій розвитку банківського нагляду слід відмітити наступні концептуальні зрушення:

- по-перше, перехід на ризик-орієнтований підхід в банківському нагляду, де ризики виступають основним джерелом фінансової нестабільності країни та потребують створення відповідних систем моніторингу та управління;
- по-друге, забезпечення транспарентності функціонування основних учасників міжнародного руху капіталу, зокрема банків, шляхом підвищення рівня публічності розкриття інформації;
- по-третє, зміщення акцентів методичних засад банківського нагляду з надмірного державного регулювання та втручання у банківській бізнес на посилення самоорганізації та відповідальності банків в оцінюванні ризиків, що вимагає високого рівня ринкової дисципліни.

Аналізуючи вплив світових тенденцій на розвиток банківського нагляду в Україні, слід відмітити факт повного впровадження Базеля-I та поступової реалізації стандартів Базеля-II.

На сьогоднішній день серед конкретних заходів реалізації Базеля-II в Україні слід зазначити:

1. Підвищення участі банків у наглядовому процесі в частині формування власних систем ризик-менеджменту та встановлення принципів корпоративного управління в банках України.

2. Впровадження методичних засад здійснення ризик-орієнтованого банківського нагляду шляхом прийняття методичних вказівок з інспектування банків «Система оцінки ризиків». Водночас слід відмітити слабкий рівень практичних напрацювань у сфері оцінки рівня прийнятих банком ризиків та відсутність кількісних критеріїв їх оцінювання.

3. Забезпечення публічності фінансової звітності комерційних банків, а за допомогою приміток до звітності – також даних щодо таких ризиків як кредитний, ринковий та ризики ліквідності, і систем управління ризиками в банку.

В цілому можна зробити висновок, що найбільш проблемним залишається впровадження першої компоненти – опори «Мінімальні вимоги до капіталу», заснованої на оцінці кредитного, ринкового та операційного ризиків. З одного боку, використання найпростіших підходів, наприклад, для розрахунку операційного ризику, є високо витратним для банків України. З іншого боку, застосування більш складних методів оцінки ризиків обмежується відсутністю елементів ринкової інфраструктури (достатньо кількості рейтингових агентств), відповідних статистичних даних за багаторічний період, необхідних для оцінювання ризиків, та звісно необхідністю часових та матеріальних витрат.

7.2. Дистанційний моніторинг в системі банківського нагляду

Безвиїзний нагляд є невід'ємною складовою банківського нагляду, формою його здійснення, що являє собою опосередкований інструмент наглядового процесу та не передбачає безпосереднього втручання в операційну діяльність банку, на відміну, від інспекційних перевірок.

З економічної точки зору **безвиїзний нагляд** є системою заходів, заснованих на безперервному процесі спостереження (моніторингу) за діяльністю банків, його фінансовим станом з метою запобігання втрати надійності та стабільності банківської системи країни. Результативність безвиїзного нагляду можлива лише в результаті злагодженості та взаємодоповнення всіх її елементів, зв'язків та процесів. Система безвиїзного нагляду базується на дистанційному моніторингу, тому його доцільно розглядати з позиції системного підходу (рис. 7.3).

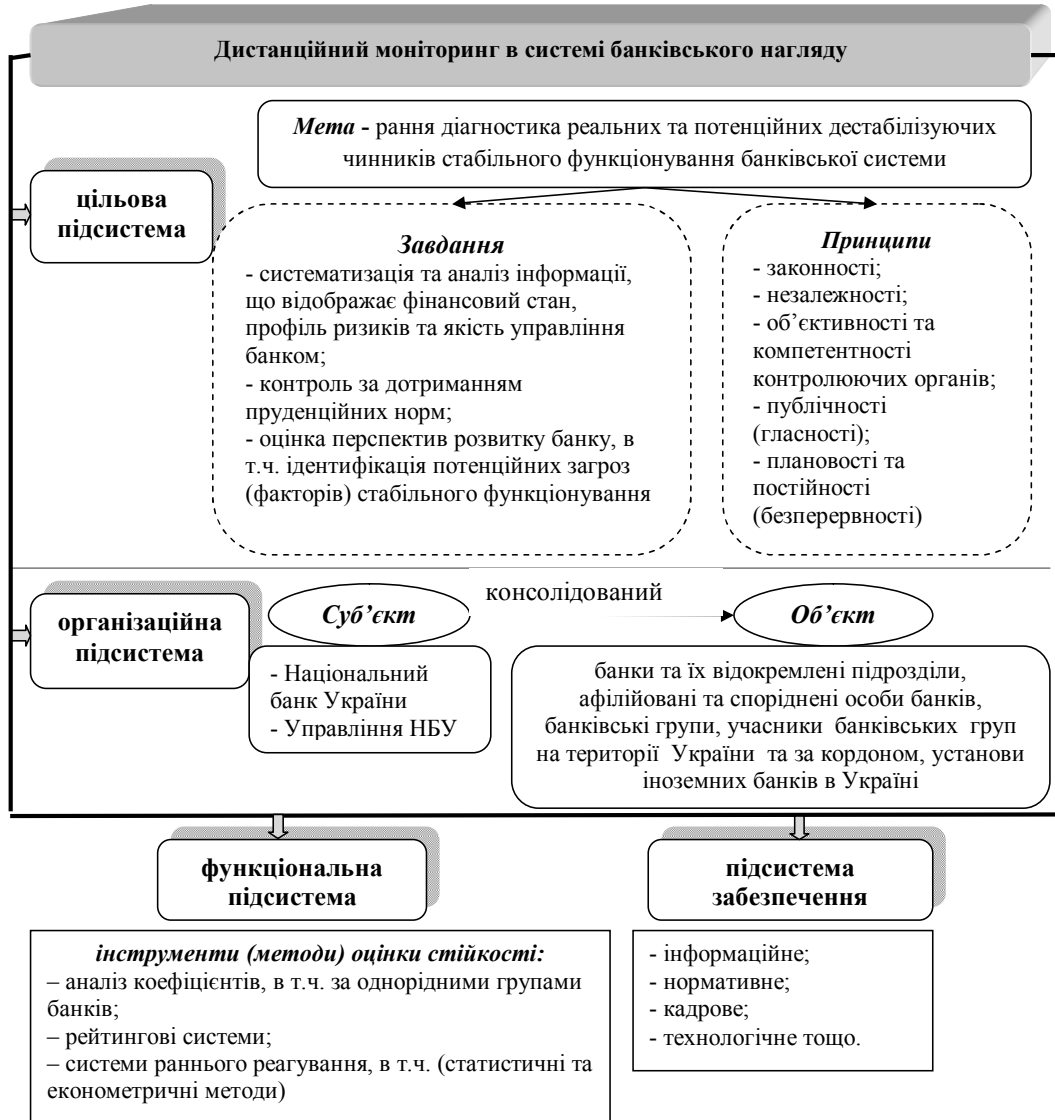

Рис. 7.3. Методичні засади реалізації дистанційного моніторингу в системі банківського нагляду

Дистанційний (або документарний) моніторинг спрямований на вирішення таких завдань:

- акумулювання, систематизація та аналіз інформації, що відображає фінансовий стан, профіль ризиків та якість управління банком як передумов стабільності банківської системи;
- контроль виконання банком пруденційних норм та обмежень;
- оцінка перспектив розвитку банку, в т.ч. ідентифікація потенційних загроз (факторів) стабільного функціонування;
- планування та вжиття подальших управлінських дій з боку наглядових органів, в т.ч. з метою сприяння ефективним інспекційним перевіркам як наступного етапу банківського нагляду.

Оскільки безвиїзний нагляд є конкретною формою реалізації банківського нагляду, то і принципи ефективного банківського нагляду є базовими для безвиїзного нагляду та такими, що визначають стандарти пруденційного нагляду та регулювання банківської діяльності. Це стосується, в першу чергу, принципу законності (наявність відповідної законодавчої бази для здійснення наглядового процесу); незалежності (чітке закріплення прав та обов'язків наглядового органу); об'єктивності та компетентності контролюючих органів з метою належного розуміння операцій, що охоплюються наглядовим процесом; публічності/гласності як для наглядового органу (оприлюднення основних нормативно-правових актів), так і для суб'єкта, що перевіряється (опублікування фінансової звітності банків), плановості та постійності (безперервності) нагляду.

Організаційна підсистема охоплює суб'єктно-об'єктні відносини, що виникають в процесі реалізації безвиїзного нагляду. Суб'єктом дистанційного моніторингу є наглядовий орган та його спеціалізовані структурні підрозділи – в Україні це Національний банк України, зокрема Генеральний департамент банківського нагляду, та управління НБУ. Крім того, реалізація безвиїзного нагляду розподілена між структурними одиницями Національного банку України за групами банків (відповідно до класифікації НБУ). Зокрема, моніторинг діяльності банків 1 та 2 групи здійснюється Генеральним департаментом банківського нагляду (м. Київ), а банків 3 та 4 груп – управліннями НБУ.

В якості об'єкта безвиїзного нагляду виступає діяльність банків (в т.ч. його структурних підрозділів) та банківських груп.

З позиції системного підходу в основі функціональної підсистеми безвиїзного нагляду лежить інструментарій його здійснення, застосування якого забезпечує реалізацію мети та основних завдань дистанційної форми банківського нагляду. В контексті інструментарію, що застосовується безвиїзним наглядом, слід відмітити, що в економічній літературі предметом досліджень виступають переважно методи оцінки стійкості банків та банківської системи.

Серед основних підходів, що використовуються Національним банком України при аналізі банків, виділяють дескриптивні (описові) та нормативні моделі, порівняльний аналіз, рейтингові системи та системи раннього реагування, стрес-тестування, методи імітаційного моделювання та вартісної оцінки ризиків. В українській наглядовій практиці не набули широкого застосування останні два підходи та дистанційні рейтингові системи. Так, рейтингова система оцінка CAMELS призначена для використання виключно в процесі інспекційних перевірок Національним банком України,

оскільки вимагає ретельного аналізу банку на місці.

Класифікація основних підходів до організації систем банківського моніторингу, розроблена фахівцями Банку міжнародних розрахунків, наведена в табл. 7.2.

Таблиця 7.2.

Підходи до організації системи банківського моніторингу

Підходи	Особливості аналізу					
	оцінка поточного фінансового стану	прогнозування майбутнього фінансового стану	оцінка з використанням кількісного аналізу та статистичних процедур	використання якісних оцінок	фокусування на категоріях ризику	зв'язок з нормальними заходами банківського нагляду
Рейтинги (дистанційні)	***	*	**	**	**	*
Коефіцієнтний аналіз та аналіз однорідних груп	***	*	***	*	**	*
Комплексні оцінки банківського ризику	***	**	**	**	***	***
Статистичні моделі	**	***	***	*	**	*

Примітка. * – низький; ** – середній; *** – високий рівні значущості

Коефіцієнтний аналіз є основним та найбільш поширеним інструментом безвиїзного банківського нагляду з огляду на простоту застосування, низький рівень витрат часових та матеріальних ресурсів тощо. Сутність методу полягає у детальному дослідженні фінансової звітності банків шляхом техніки вертикального та горизонтального економічного аналізу, побудови системи аналітичних коефіцієнтів, які дають змогу оцінити основні сфери діяльності банку як предмету нагляду.

Центральне місце при використанні коефіцієнтного підходу посідає відбір показників, що виражають фінансовий стан банку та єдиної системи, яких наразі не існує. Серед основних напрямків наглядової діяльності країн ЄС виділяють оцінку результатів діяльності банку (прибутковість, ефективність, структура доходів, маржа), ризиків, резервів та структури балансу (кредитний ризик, капітал) та оцінку загальної динаміки діяльності банку.

Загальна схема комплексного аналізу банківської діяльності, яка покладена в основу коефіцієнтного підходу в процесі здійснення дистанційного моніторингу наведена на рис. 7.4.

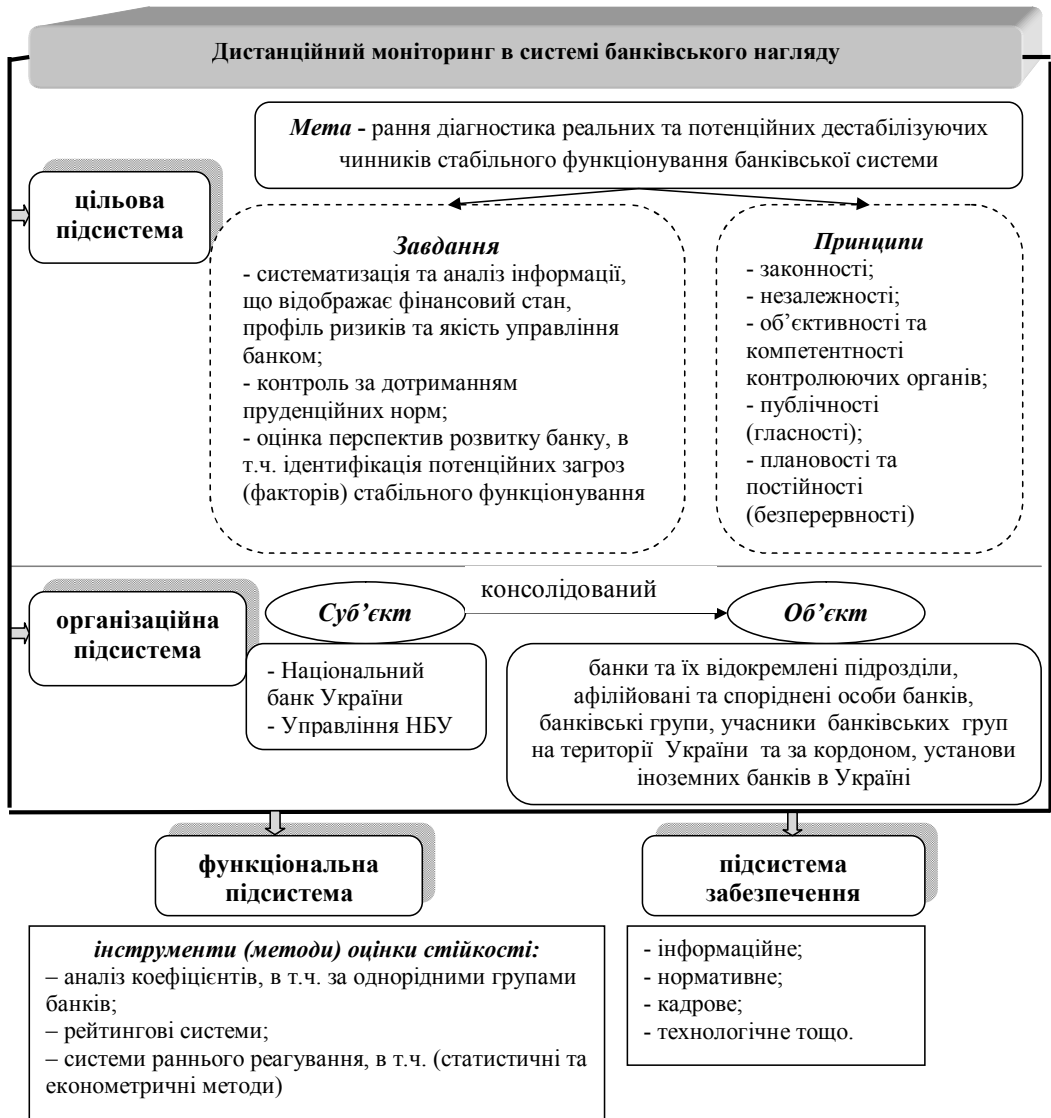

Рис. 7.4. Схема комплексного аналізу банківської діяльності, покладеної в основу коефіцієнтного підходу в системі безвізного банківського нагляду

Коефіцієнтний аналіз є мінімально необхідним інструментом безвізного банківського нагляду, слугуючи одночасно джерелом для застосування інших, більш складних інструментів. Серед проблемних аспектів застосування коефіцієнтного підходу доречно відмітити, по-перше, потребу у науковій обґрунтованості нормативних (граничних) значень коефіцієнтів з метою адекватного їх порівняння та постійному їх перегляді відповідно до умов зовнішнього середовища; по-друге, неможливість враховувати системні ризики, що особливо стає актуальним на сучасному етапі розвитку фінансових систем країн світу.

В умовах динамічного розвитку фінансового ринку та волатильності економічних процесів розрахунок багаточисельних коефіцієнтів, що відображають фінансовий

стан і стійкість банків, є достатньо трудомістким та тривалим процесом, що в результаті суттєво знижує актуальність та оперативність аналітичного інструментарію безвиїзного нагляду. З метою забезпечення ефективності наглядового процесу важливого значення набуває задача спрощення методології аналізу фінансового стану банку при одночасному збільшенні кола оціночних параметрів.

Подібна задача вирішується за допомогою рейтингової оцінки як комплексної характеристики стану банку. Крім того, потреба у здійсненні інтегральної оцінки виникає у зв'язку з труднощами окремих коефіцієнтів чи їх груп дати узагальнену оцінку стійкості окремого банку через суперечності отриманих значень.

Найбільш поширена рейтингова оцінка банку – CAMELS (Capital Adequacy – достатність капіталу, Asset Quality – якість активів, Management factors – фактори менеджменту (управління), Earnings – доходи, Liquidity – ліквідність, Sensitivity to market risk – чутливість до ринкового ризику) зазвичай використовується в наглядовій практиці на місцях, враховуючи неможливість оцінки певних компонентів дистанційним шляхом, наприклад, факторів банківського менеджменту.

Систематизація найпоширеніших дистанційних рейтингових систем, що використовуються в наглядовій практиці розвинутих країн, наведена у табл. 7.3.

Базовим методом побудови (агрегування) рейтингу (номерний, бальний чи індексний) та способом розрахунку показників, в основі рейтингові системи лежить інтегральна (узагальнююча) оцінка фінансового стану банку, яка забезпечує наглядові органи комплексним підходом до оцінки в контексті забезпечення стійкості банківської системи, та в подальшому яка може бути використана для групування банків за рівнем стійкості та виділення проблемних банків, прогнозування їх розвитку та застосування відповідних коригуючих заходів.

Однією з сучасних тенденцій розвитку дистанційних рейтингових систем розвинутих країн стає поступове запровадження статистичних моделей з метою прогнозування майбутнього фінансового стану банків. Використання коефіцієнтного аналізу та рейтингових оцінок в якості інструментів дистанційного нагляду має суттєвий недолік у вигляді значного часового лагу між виникненням проблем в діяльності банків та застосуванням відповідних заходів з боку наглядового органу. Це зумовлено ретроспективним характером зазначених інструментів, які ґрунтуються на звітних даних банків на відповідну дату та не враховують потенційні динамічні зміни, які не завжди передбачають стійкий розвиток банку.

Таблиця 7.3.

Дистанційні рейтингові системи розвинутих країн

Назва системи	Наглядовий орган	Рік розробки	Зміст
CAEL: Capital – капітал, Asset – активи, Earning – доходність, Liquidity – ліквідність	Федеральна корпорація страхування депозитів (США)	1999	Експертна рейтингова система, що ґрунтується на присвоєнні щоквартального рейтингу від 0,5 (найкращого) до 5,5 (найгіршого) за результатами аналізу чотирьох груп показників (в цілому яких 19). Замінена на систему SCOR

Продовження таблиці 7.3.

SCOR (Statistical CAMELS Off- site Rating)	Федеральна корпорація страхуван- ня депозитів (США)	2000	Оновлений варіант рейтингової системи CAEL (дистанційного варіанту CAMELS), що на підставі офіційної банківської звітності дозволяє оцінити ймовірність погіршення фінансового стану банку у найближчі 4-6 місяців. Має характер системи раннього реагування
PATROL Patrimonio – до- статність капі- талу, Redditivita – дохідність, Rischiosita – кре- дитний ризик, Organizzazione – організація, Liquidita – лік- відність	Банк Італії	1993	Розроблена на підставі системи CAMELS та базується на аналізі п'яти основних компонентів фінансового стану банку за допомогою 5-бальної шкали. Додатково використовується аналіз за однорідними групами банків за критерієм якості активів
ORAP Organization and Reinforcement of Preventive Action (органі- зація та поси- лення превен- тивних заходів)	Б а н к і в - ська комісія Франції	1997	Представляє собою багатофакторний програмний продукт, що ґрунтується на оцінці 14 компонентів – індикаторів за 5-бальною шкалою на основі внутрішніх та зовнішніх баз даних, в результаті чого виводиться загальний рейтинг
BAKIS B A K r e d I n f o r m a t i o n System	Федеральне відомство з контролю за банками	1997	Представляє собою програмний продукт, що ґрунтується на оцінці 47 показників на місячній, квартальній, піврічній та річній основах.
RATE Risk assessment – оцінка ризи- ків; Tools – інстру- менти нагляду; Evaluation – оцінка ефектив- ності інструмен- тів нагляду	Банк Англії	1997	Комплексна методика, що ґрунтується на аналізі оціночних критеріїв та побудові матриці ризиків, які дозволяють оцінити ризиковість банківського бізнесу та адекватність внутрішніх систем ризик-менеджменту.

В розвинутих країнах застосування систем раннього реагування та запобігання кризових явищ в діяльності банків є дієвим інструментом в системі дистанційного банківського нагляду, що базується на статистичному та економетричному апараті та дозволяє враховувати ймовірний характер сучасних фінансово-економічних процесів. Виникнення та розвиток подібних систем раннього діагностування набуло розвитку на базі антикризового менеджменту як невід'ємного атрибуту нестабільного фінансового середовища та високої ймовірності виникнення криз, у т.ч. і банківських.

Система раннього реагування – це специфічна інформаційно-аналітична система, спрямована на своєчасне виявлення ознак кризових явищ за допомогою розроблених індикаторів проблемності та заснована на статистичних прогнозних моделях і економіко-математичному моделюванні.

Характеристика моделей систем раннього реагування, заснованих на статистичному аналізі, наведена у табл. 7.4.

Таблиця 7.4.

Систематизація інструментарію систем раннього реагування

Мета	Загальна характеристика методики	Приклади методик / моделей	Особливості використання
Прогноз рейтингу та ймовірності його зміни	за рахунок кількісної оцінки впливу окремих факторів на фінансовий стан банку та постійного моніторингу їх динаміки стає можливим отримання динамічного рейтингу, тобто його значення через визначений проміжок часу	SCOR (Statistical CAMELS Off-site Rating), SEER (System for Estimating Examination Ratings)	як правило, в моделях не передбачено врахування якісних факторів (система внутрішнього контролю, якість менеджменту, ризики зловживань)
Прогноз дефолту банку та виявлення факторів його настання	1. Економетричні моделі бінарного і множинного вибору: засновані на оцінці регресійної моделі, де в якості залежної змінної виступає факт настання дефолту банку, а в якості незалежних змінних – кількісні та якісні фактори впливу	логіт-моделі (logit models) та пробіт-моделі (probit models); факторні моделі регресійного типу; багатфакторний дискримінантний аналіз	засновані на багаторічному досвіді банкрутств банків, що обмежує використання в країнах Східної Європи
	2. «Сигнальний» підхід: заснований на порівнянні динаміки факторів впливу на фінансовий стан та стійкість банку в передкризовий та кризовий періоди, та виявленні індикаторів – «передвісників» банківської кризи та їх критичних значень	моделі бінарного типу	аналіз може проводитися як на якісному рівні (графічний метод), так і на кількісному (статистичні моделі)
Оцінка потенційних втрат	засновані на оцінці стійкості банків та банківської системи до зовнішніх шоків, як правило, через потенційні втрати капіталу	стрес-тести, вартісна оцінка ризиків та методи імітаційного моделювання (VAR – Value at Risk)	доцільне поєднання як на рівні банків (мікрорівень), так і на рівні банківської системи (макрорівень)

В контексті поширення тенденції щодо запровадження концепції макропруденційного нагляду, заснованого на врахуванні та оцінці системних ризиків фінансової системи в цілому поряд з існуючими інструментами безвизного банківського нагляду слід також виокремлювати аналіз системних ризиків. Прикладом реалізації подібного

інструменту є індикатори фінансової стійкості, розроблені Міжнародним валютним фондом, що розраховуються Національним банком України на щоквартальній основі з метою аналізу фінансового стану основних учасників фінансової системи країни, а саме сектору депозитних корпорацій (25 індикаторів) та клієнтів сектору депозитних корпорацій– фінансових та нефінансових корпорацій, домашніх господарств, ліквідності ринку і ринку нерухомості (15 індикаторів).

7.3. Планування та порядок проведення інспекційних перевірок

Кожний банк є об'єктом інспекційної перевірки уповноваженими Національним банком України особами. Перевірки здійснюються з метою визначення рівня безпеки і стабільності операцій банку, достовірності звітності банку і дотримання банком законодавства України про банки і банківську діяльність, а також нормативно-правових актів Національного банку України.

★ Інспекційна перевірка (інспектування) – *перевірка інспекторами об'єкта перевірки за його місцезнаходженням (крім перевірок з питань фінансового моніторингу).*

Перевірка банків здійснюється відповідно до плану, затвердженого Національним банком України. Планова перевірка здійснюється не частіше одного разу на рік. Про проведення планової перевірки Національний банк України зобов'язаний повідомити банк не пізніше, ніж за 10 днів до його початку. Це повідомлення оформляється листом Національного банку/територіального управління, засвідчується підписом уповноваженої посадової особи Національного банку/територіального управління та надсилається засобами поштового зв'язку або електронного зв'язку Національного банку та містить таку інформацію:

- вид інспекційної перевірки;
- дати початку та закінчення інспекційної перевірки;
- період інспекційної перевірки;
- інформацію про керівника інспекційної групи та контактний телефон;
- пропозиції щодо попередньої зустрічі з керівниками об'єкта перевірки;
- іншу важливу інформацію.

Національний банк має право прийняти рішення про проведення позапланової інспекційної перевірки за наявності обґрунтованих підстав. Такими підставами, зокрема, є:

- виявлення під час здійснення беззвізного нагляду (у тому числі за результатами аналізу статистичної звітності) суттєвого погіршення фінансового стану банку/філії іноземного банку;
- наявність фактів, що можуть свідчити про здійснення об'єктом перевірки ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників або інших кредиторів;
- виявлення фактів подання Національному банку недостовірної інформації та/або звітності;

- зміна власника (власників) істотної участі в банку або голови ради та/або голови правління банку;
- набуття банком статусу спеціалізованого;
- надходження повідомлення від банку про відкриття відокремленого підрозділу або виявлення фактів початку діяльності відокремленого підрозділу банку без повідомлення про його відкриття;
- наявність фактів, що можуть свідчити про здійснення банком діяльності без відповідних ліцензій і дозволів та/або здійснення відокремленим підрозділом банку виду діяльності без надання банком права на його здійснення;
- надходження повідомлення від банку про початок нового виду діяльності або надання нового виду фінансових послуг (крім банківських) або виявлення фактів початку такої діяльності без повідомлення Національного банку;
- звернення банку щодо отримання ліцензії чи дозволів, передбачених законодавством України;
- ненадання інформації, документів або їх копій за письмовим запитом Національного банку в установлені строки;
- необхідність перевірки інформації, викладеної в запереченнях до довідки про перевірку/звіту про інспектування;
- віднесення банку до категорії проблемних;
- надходження інформації від Фонду гарантування вкладів фізичних осіб (ФГВФО) до Національного банку про виявлені ФГВФО порушення банками вимог законодавства України;
- надходження повідомлення від ФГВФО до Національного банку про необхідність проведення інспекційної перевірки неплатоспроможного / перехідного банку у зв'язку з необхідністю підтвердження приведення його діяльності у відповідність до вимог банківського законодавства України щодо дотримання нормативів капіталу та ліквідності.

Для складання планів інспекційних перевірок Національний банк аналізує:

- інформацію беззвітного нагляду;
- інформацію про результати попередніх інспекційних перевірок і результати проведеної роботи щодо усунення порушень;
- інформацію про виконання банками розроблених заходів фінансового оздоровлення;
- інформацію інших підрозділів Національного банку щодо діяльності банку/філії іноземного банку;
- результати перевірок діяльності об'єкта перевірки, які здійснювалися державними органами контролю та правоохоронними органами, ФГВФО, аудиторськими фірмами;
- звернення, скарги вкладників, кредиторів та інших юридичних і фізичних осіб;
- рішення Правління Національного банку, завдання та вказівки керівництва Національного банку;
- інформацію щодо діяльності об'єкта перевірки, яка розміщена в засобах масової інформації, інших джерелах.

Інспекційна перевірка складається з таких трьох етапів:

- підготовка до проведення інспекційної перевірки;
- процес інспекційної перевірки;
- оформлення результатів інспекційної перевірки.

Підготовка до проведення інспекційної перевірки здійснюється шляхом аналізу результатів безвиїзного нагляду, інформації від інших структурних підрозділів Національного банку про діяльність об'єкта перевірки, у тому числі інформації ФГВФО щодо діяльності банку, матеріалів об'єкта перевірки. Запит до об'єкта перевірки щодо подання необхідних для процесу підготовки до інспекційної перевірки матеріалів надсилається разом з офіційним повідомленням про проведення планової інспекційної перевірки.

Об'єкт перевірки зобов'язаний надати всю потрібну інформацію, у тому числі про розрахунок резерву для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями окремо щодо надходження грошових потоків за кредитними операціями від діяльності позичальника і від реалізації застави за відповідним кредитним договором, до початку інспекційної перевірки у строки, визначені в запиті про її надання.

Керівник інспекційної групи ініціює проведення попередньої зустрічі за участю керівників банку/філії іноземного банку, який/яка перевірятиметься, та керівників служби банківського нагляду Національного банку/територіального управління або їх заступників. На нараді обговорюються організаційні питання щодо майбутньої інспекційної перевірки, у тому числі обсяги та методи її проведення. На зустріч може бути запрошено голову ради банку, голову правління або інших керівників банку, а також представника ФГВФО (у разі включення працівників ФГВФО до складу інспекційної групи). Керівник інспекційної групи інформує керівників об'єкта перевірки про дату, час і місце проведення зустрічі та контактний номер телефону.

Склад інспекційної групи зазначається в посвідченні на право проведення перевірки або розпорядженні про перевірку. До складу інспекційної групи Національного банку, що перевірятиме проблемний банк, може бути включено працівників ФГВФО за клопотанням ФГВФО або за пропозицією Національного банку. Зазначені працівники під час інспекційної перевірки підпорядковуються керівнику інспекційної групи, виконують його завдання та вказівки з питань, визначених програмою інспекційної перевірки/розпорядженням про проведення позапланової інспекційної перевірки.

Уповноваженим Національним банком особам, яких включено до складу інспекційної групи та які здійснюють перевірку питань, що не належать до сфери банківського нагляду, може надаватись окреме завдання на перевірку питань, що належать до компетенції підрозділів, у яких вони працюють.

Планова інспекційна перевірка здійснюється згідно із затвердженою програмою інспекційної перевірки, яка може бути змінена в разі необхідності (у тому числі щодо продовження строків проведення перевірки та розширення переліку питань).

Позапланова інспекційна перевірка здійснюється з питань, визначених у розпорядженні, до якого за потреби можуть бути внесені зміни (у тому числі щодо продовження строків проведення перевірки та розширення переліку питань).

Довідка про перевірку окремого виду діяльності (операції) об'єкта перевірки складається інспектором і має бути передана керівникові інспекційної групи для форму-

вання звіту. Довідка має містити висновки, виявлені порушення та їх вплив на діяльність установи, супровідну інформацію та рекомендації об'єкту перевірки. Кожна довідка складається в двох примірниках та засвідчується підписом інспектора.

Перший примірник довідки передається керівникові банку, його відокремленого підрозділу/філії іноземного банку або іншого об'єкта перевірки, про що робиться відповідна відмітка із зазначенням дати отримання довідки на другому примірнику довідки, який зберігається у керівника інспекційної групи. Відмітка засвідчується підписом керівника об'єкта перевірки.

Керівник об'єкта перевірки зобов'язаний не пізніше третього робочого дня з дати отримання довідки повернути підписаний ним примірник керівникові інспекційної групи в обмін на другий примірник довідки.

У разі наявності заперечень (зауважень) щодо фактів та висновків, викладених у довідці, керівник об'єкта перевірки повертає підписаний примірник довідки з позначкою «із запереченнями» з одночасним наданням письмових заперечень з поясненнями та документальним підтвердженням, які є невід'ємною частиною довідки.

У разі необхідності перевірки інформації, викладеної в запереченнях до довідки, строк інспекційної перевірки може бути продовжений на 15 робочих днів.

У разі неповернення керівником об'єкта перевірки в установлений строк підписаного першого примірника довідки, наданого для ознайомлення та підписання, або відмови в його підписанні, довідка вважається такою, що до неї немає заперечень з боку об'єкта перевірки. У цьому разі керівник інспекційної групи використовує для подальшої роботи другий примірник довідки, який зберігається в Національному банку/територіальному управлінні.

Керівник інспекційної групи за результатами інспекційної перевірки з врахуванням довідок про перевірку та іншої інформації складає звіт про інспектування. Звіт про інспектування має визначену форму, яка затверджується уповноваженою посадовою особою Національного банку. Звіт про інспектування складається у двох примірниках і підписується керівником підрозділу інспектування (якщо керівником інспекційної групи був інспектор центрального апарату Національного банку) або керівником територіального управління (якщо керівником інспекційної групи був інспектор територіального управління).

Перший примірник звіту про інспектування надсилається до об'єкта перевірки з врахуванням вимог щодо пересилання документів з грифом конфіденційності, установлених Національним банком, із супровідним інформаційним листом, підписаним уповноваженою посадовою особою Національного банку/територіального управління, який містить загальний висновок про результати проведеної інспекційної перевірки.

Другий примірник звіту про інспектування залишається у відповідного структурного підрозділу центрального апарату/територіального управління Національного банку для зберігання згідно з встановленими вимогами.

Територіальне управління за результатами перевірки окремих видів діяльності (операцій) відокремленого підрозділу в межах проведення інспекційної перевірки об'єкта перевірки складає довідку про перевірку та погоджує її з дотриманням вимог законодавства.

Звіти про інспектування, довідки про перевірку та інші матеріали щодо інспекційної перевірки є конфіденційною інформацією та власністю Національного банку і не підлягають публічному розголошенню.

У разі встановлення за результатами інспекційної перевірки фактів порушення об'єктом перевірки вимог банківського законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, або здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів об'єкта перевірки, підрозділ Національного банку, службовець якого був керівником інспекційної групи, готує пропозиції про застосування до об'єкта перевірки адекватних заходів впливу.

Якщо під час інспекційної перевірки об'єкта перевірки встановлено факти подання Національному банку недостовірної звітності і під час інспекційної перевірки ця звітність не була виправлена, то пропозиції щодо застосування заходів впливу мають включати вимоги щодо проведення коригування звітності. Коригування звітності об'єкта перевірки проводиться в порядку, визначеному нормативно-правовим актом, який регулює порядок здійснення банками коригуючих проводок.

Інспектор під час проведення інспекційної перевірки має право:

- вільного доступу до всіх документів та інформації об'єкта перевірки, у тому числі до тих, що становлять банківську чи комерційну таємницю;
- вільного доступу в робочий час до всіх приміщень об'єкта перевірки;
- вимагати від об'єкта перевірки надання будь-якої інформації, необхідної для здійснення перевірки;
- безоплатно одержувати від об'єкта перевірки інформацію щодо його діяльності та пояснення (у тому числі письмові) з окремих питань діяльності;
- перевіряти будь-яку звітність афілійованих та/або споріднених осіб об'єкта перевірки щодо взаємовідносин з об'єктом перевірки з метою визначення впливу цих відносин на стан об'єкта перевірки;
- одержувати від об'єктів перевірки та виносити за їх межі інформацію у формі документів або їх копій (у тому числі електронних та виготовлених методом сканування або створення фотокопій), що можуть свідчити про факти порушення об'єктом перевірки законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, засвідчених у встановленому порядку.

Інспектор зобов'язаний:

- дотримуватися вимог законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку;
- сумлінно, вчасно та якісно виконувати свої службові обов'язки та доручення керівництва;
- не розголошувати інформацію, що становить банківську чи службову таємницю або має конфіденційний характер та стала відома йому під час виконання службових обов'язків.

Керівники та працівники банку зобов'язані безоплатно надавати уповноваженим Національним банком особам інформацію, документи та письмові пояснення з питань діяльності банку, а в разі виявлення порушень законодавства України про банки і банківську діяльність, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, також копії документів у встановленому порядку.

Керівники об'єкта перевірки зобов'язані:

а) забезпечити на період проведення інспекційної перевірки інспекторам, які здійснюють перевірку цього банку/філії іноземного банку, вільний доступ до всіх приміщень банку/філії іноземного банку протягом усього робочого дня;

б) виділити в день початку перевірки інспекторам, які здійснюють перевірку, службове приміщення, яке відповідає встановленим санітарно-гігієнічним нормам та обладнане необхідними меблями, вогнетривкими шафами для зберігання документів та комп'ютерами, забезпечити можливість користуватися телефонами, засобами копіювально-розмножувальної техніки.

На весь період перевірки вхід до зазначеного приміщення особам, які не є інспекторами, які здійснюють перевірку цього об'єкта перевірки, без дозволу керівника інспекційної групи забороняється.

Якщо немає змоги виділити інспекційній групі ізольоване від працівників об'єкта перевірки службове приміщення, то, враховуючи чисельність цієї групи та за згодою її керівника, мають бути виділені окремі робочі місця, обладнані згідно з вимогами абзацу першого цього підпункту таким чином, щоб забезпечити належні умови для роботи інспекторів;

в) організувати в день початку перевірки зустріч і забезпечити оперативний зв'язок інспекторів з керівниками об'єкта перевірки, визначеними керівником інспекційної групи;

г) забезпечити інспекторам вільний доступ до всіх документів та інформації про діяльність об'єкта перевірки;

г) забезпечити надання в установлені інспекторами терміни інформації, необхідної для здійснення перевірки, документів, що можуть свідчити про факти порушення об'єктом перевірки законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, пояснень (письмово і усно) щодо наданої інформації, документів, проведених операцій та з окремих питань діяльності об'єкта перевірки;

д) на вимогу інспекторів забезпечити надання копій документів чи можливість робити ці копії самостійно, у тому числі методом сканування, друку або створення фотокопій;

е) засвідчувати підписом та відбитком печатки об'єкта перевірки надані пояснення щодо отриманої інформації, документів, проведених операцій та з окремих питань діяльності об'єкта перевірки, а також копії наданих об'єктом перевірки чи зроблених інспекторами самостійно документів;

є) забезпечувати коректну поведінку своїх підлеглих під час проведення перевірки.

Керівники об'єкта перевірки не мають права чинити будь-який тиск на інспекторів, які здійснюють перевірку, та будь-яким чином обмежувати їх дії щодо здійснення інспекційної перевірки.

Керівники об'єкта перевірки мають право вимагати від інспекторів, які здійснюють перевірку, дотримання обов'язків, оскаржувати дії інспекторів перед керівником інспекційної групи, начальником відповідного структурного підрозділу Національного банку/територіального управління, уповноваженою посадовою особою Національного банку/територіального управління.

7.4. Застосування заходів впливу за порушення банками вимог банківського законодавства

У разі порушення банками або іншими особами, які можуть бути об'єктом перевірки Національного банку України відповідно до банківського законодавства, нормативно-правових актів Національного банку України, його вимог, або здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників чи інших кредиторів банку, застосування іноземними державами або міждержавними об'єднаннями або міжнародними організаціями санкцій до банків чи власників істотної участі у банках, що становлять загрозу інтересам вкладників чи інших кредиторів банку та/або стабільності банківської системи, Національний банк України адекватно вчиненому порушенню або рівню такої загрози має право застосувати заходи впливу, до яких належать:

- 1) письмове застереження;
- 2) скликання загальних зборів учасників, ради банку, правління банку;
- 3) укладення письмової угоди з банком, за якою банк чи визначена угодою особа зобов'язується вжити заходів для усунення порушень, поліпшення фінансового стану банку, підвищення ефективності функціонування та/або адекватності системи управління ризиками тощо;
- 4) зупинення виплати дивідендів чи розподілу капіталу в будь-якій іншій формі;
- 5) встановлення для банку підвищених економічних нормативів;
- 6) підвищення резервів на покриття можливих збитків за кредитами та іншими активами;
- 7) обмеження, зупинення чи припинення здійснення окремих видів здійснюваних банком операцій;
- 8) заборона надавати бланкові кредити;
- 9) накладення штрафів на:
 - ✓ керівника банку у розмірі до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - ✓ банк відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку України, але у розмірі не більш як 1% суми зареєстрованого статутного капіталу;
 - ✓ банк та/або керівника банку за невиконання вимог куратора банку у розмірі від двох тисяч до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - ✓ власників істотної участі у банку за невиконання прийнятих на себе зобов'язань про надання необхідної фінансової допомоги банку в рамках вжиття заходів з метою приведення діяльності проблемного банку у відповідність із вимогами законодавства у розмірі від п'яти тисяч до десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
 - ✓ власників істотної участі у банку в разі порушення ними вимог щодо порядку набуття або збільшення істотної участі в банку у розмірі до 10% придбаної (збільшеної) частки;
- 10) тимчасова, до усунення порушення або скасування заходів впливу, передбачених цією статтею, заборона використання власником істотної участі в банку права голосу придбаних акцій (паїв);

11) тимчасове, до усунення порушення, відсторонення посадової особи банку від посади;

12) позбавлення генеральної ліцензії на здійснення валютних операцій;

13) віднесення банку до категорії проблемного або неплатоспроможного;

14) відкликання банківської ліцензії та ліквідація банку.

Національний банк може призначити довірену особу, якій передається право голосу щодо цих акцій (паїв) і право будь-яким чином брати участь в управлінні банком. Не може бути призначено довіреною особою особу, яка є власником істотної участі в цьому банку. Довірена особа зобов'язана під час голосування діяти в інтересах кваліфікованого та зваженого управління банком.

Особу, яку на підставі розпорядження Національного банку України було відсторонено від посади або якій тимчасово заборонено користуватися правом голосу придбаних акцій (паїв), може бути поновлено на посаді або відновлено у використанні права голосу придбаних акцій (паїв) лише на підставі попереднього дозволу Національного банку України.

Національний банк України в разі порушення банківською групою, відповідальною особою банківської групи, іншими учасниками банківської групи вимог нормативно-правових актів Національного банку України, здійснення ризикової діяльності, яка загрожує інтересам вкладників банку, наявності структури банківської групи, що унеможлиблює здійснення нагляду на консолідованій основі, має право застосувати заходи впливу адекватно вчиненому порушенню та/або будь-які зазначені нижче:

1) встановлення для банківської групи підвищених економічних нормативів, лімітів та обмежень щодо здійснення окремих видів операцій;

2) заборона проведення операцій між банком та іншими учасниками банківської групи;

3) вимога до банку щодо відчуження часток участі в статутному капіталі дочірніх компаній, асоційованих компаній, які є членами банківської групи, розірвання угод, на підставі яких, за відсутності формального володіння, здійснюється вирішальний вплив на управління та/або діяльність цих осіб.

Національний банк України в разі порушення небанківськими фінансовими установами, що входять до складу банківської групи, вимог нормативно-правових актів Національного банку України має право звернутися до державних органів, що здійснюють нагляд за такими особами, щодо вжиття до цих осіб адекватних заходів впливу.

Штрафи на керівників та службових осіб банку, фізичних осіб – власників істотної участі накладаються в порядку, передбаченому Кодексом України про адміністративні правопорушення.

Порядок застосування заходів впливу (санкцій), передбачених законом, а також розмір фінансових санкцій, що застосовуються до банків та інших юридичних осіб, які охоплюються наглядовою діяльністю Національного банку України, встановлюються законами України та нормативно-правовими актами Національного банку України.

Національний банк має право встановити особливий режим контролю за діяльністю банку й усуненням ним допущених порушень, який передбачає обмеження щодо

діяльності банку шляхом призначення куратора банку. Особливий режим контролю застосовується в разі наявності хоча б однієї з таких ознак:

- невиконання керівниками банку вимог Національного банку щодо усунення виявлених порушень;
- відсторонення керівників банків від посади;
- виявлення за результатами безвиїзного нагляду або інспекційної перевірки фактів здійснення ризикової діяльності, що загрожує інтересам вкладників та кредиторів, порушень банківського законодавства, а також одержання доходів із порушенням законодавства України, навіть якщо ці порушення не призвели до погіршення фінансового стану банку;
- виникнення реальної загрози невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами і кредиторами;
- потреба в посиленому контролі за діяльністю банку з метою уникнення можливості невиконання банком своїх зобов'язань перед клієнтами та кредиторами;
- потреба в контролі за діяльністю банку протягом шести місяців із дня втрати ним статусу перехідного;
- наявність публічного конфлікту в керівництві банку.

Національний банк має право встановити такі особливі вимоги до розрахунків банку, у якому призначено куратора:

- заборонити використання для розрахунків прямих кореспондентських рахунків;
- перевести банк на модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕП, яка дає банку змогу здійснювати початкові платежі від імені відокремлених підрозділів або через внутрішньобанківську міжфілійну платіжну систему;
- встановити порядок здійснення банком та його відокремленими підрозділами початкових платежів з врахуванням наявності коштів на кореспондентському рахунку банку та змісту платежів.

Куратор банку здійснює посилений контроль за діяльністю банку шляхом проведення аналізу фінансової, статистичної звітності та іншої інформації, що надається банком до Національного банку, та/або перебуваючи безпосередньо в банку.

На куратора банку можуть покладатися такі повноваження:

- а) здійснювати постійний контроль за проведенням банком операцій;
- б) отримувати інформацію та ознайомлюватися з документами щодо проведення банком операцій і визначення рівня ризиків, на які він може наражатися;
- в) ініціювати встановлення порядку виконання банком та його відокремленими підрозділами початкових платежів з врахуванням наявності коштів на кореспондентському рахунку і змісту платежів, обрання способів організації управління черговістю початкових платежів (використовуючи засоби системи автоматизації банку, внутрішньобанківської міжфілійної платіжної системи банку, автоматизоване робоче місце «АРМ куратора банку», призначене для управління початковими платежами банку, що надсилаються до СЕП);
- г) ініціювати заборону на використання для розрахунків прямих кореспондентських рахунків;

г) ініціювати переведення банку на модель обслуговування консолідованого кореспондентського рахунку в СЕП, яка дає банку змогу здійснювати початкові платежі від імені відокремлених підрозділів або через внутрішньобанківську міжфілійну платіжну систему;

д) ініціювати проведення нарад з керівництвом банку для отримання пояснень та інформації про вжиття банком заходів щодо усунення порушень і недоліків та забезпечення його фінансової стабільності;

е) бути присутнім на:

- ✓ загальних зборах акціонерів, на засіданнях ради і правління банку з правом дорадчого голосу;
- ✓ засіданнях комітетів (в обов'язковому порядку кредитного комітету, комітету з питань управління активами та пасивами, тарифного комітету);
- ✓ нарадах керівництва, у тому числі щодо реструктуризації зовнішніх зобов'язань банку, та інших структурних підрозділів банку, у тому числі підрозділів внутрішнього контролю та аудиту банку;
- ✓ переговорах з інвесторами банку з питань продажу чи реорганізації банку, шляхів оздоровлення банку за рахунок коштів учасників;

є) здійснювати контроль за своєчасним виконанням банком вимог (заходів), висунутих (застосованих) Національним банком до банку за результатами його діяльності, у тому числі за виконанням банком плану заходів з фінансового оздоровлення та/або прийнятих у письмовій угоді зобов'язань перед Національним банком;

ж) інформувати керівництво служби банківського нагляду щодо результатів аналізу фінансового стану банку, а в разі виникнення негативних тенденцій і виявлення проблем у його діяльності, які можуть нести загрозу втрати ліквідності й платоспроможності та інтересам кредиторів і вкладників, оперативно готувати обґрунтовані пропозиції щодо подальших наглядових дій за цим банком;

з) виконувати функції, пов'язані зі здійсненням контролю за використанням коштів, отриманих від Національного банку;

и) звертатися до Національного банку з клопотанням про розгляд питання щодо застосування відповідного заходу впливу до посадових осіб або осіб, які діють за їх дорученням, якщо вони перешкоджають здійсненню функцій куратора банку, зокрема створюють умови, за яких куратор не може повністю або частково здійснювати повноваження, покладені на нього Національним банком;

і) виносити за межі банку копії документів, що можуть свідчити про факти порушення банком банківського законодавства, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку.

Керівництво банку спільно з куратором банку протягом 14 календарних днів із дня його призначення зобов'язані скласти комплексний план щодо вжиття заходів, спрямованих на:

- підвищення рівня капіталізації банку;
- підвищення рівня ліквідності та платоспроможності;
- зупинення відпливу коштів клієнтів та збільшення ресурсної бази банку;
- погашення наданих кредитів та нарахованих несплачених відсотків за ними, заборгованості за іншими активами, активізацію претензійно-позовної роботи;

- погашення простроченої заборгованості банку, реструктуризацію зобов'язань банку;
- погашення заборгованості перед Національним банком;
- зменшення витрат (зокрема адміністративних, процентних та інших операційних) та збільшення доходів.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. *Що таке банківський нагляд та які його функції?*
2. *Дайте характеристику основних положень Базельських угод.*
3. *Що таке безвиїзний нагляд та які його основні завдання?*
4. *Назвіть і охарактеризуйте дистанційні рейтингові системи розвинутих країн.*
5. *Дайте характеристику інструментарію систем раннього реагування.*
6. *Що є об'єктами інспекційних перевірок, здійснюваних Національним банком України?*
7. *Розкрийте порядок проведення планових комплексних інспекційних перевірок банків.*
8. *Розкрийте зміст і послідовність етапів виїзної інспекційної перевірки.*
9. *Якими є права та обов'язки інспекторів Національного банку під час проведення перевірок?*
10. *Розкрийте зміст і порядок застосування Національним банком України заходів впливу до банків.*

ГЛОСАРІЙ

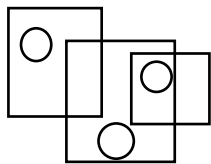
Банківський нагляд – система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення дотримання банками та іншими особами, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність законодавства України і встановлених нормативів, з метою забезпечення стабільності банківської системи та захисту інтересів вкладників та кредиторів банку.

Безвиїзний нагляд – система заходів, заснованих на безперервному процесі спостереження (моніторингу) за діяльністю банків, його фінансовим станом з метою профілактики втрати надійності та стабільності банківської системи країни.

Інспекційна перевірка (інспектування) – перевірка інспекторами об'єкта перевірки за його місцезнаходженням (крім перевірок з питань фінансового моніторингу).

Система раннього реагування – специфічна інформаційно-аналітична система, спрямована на своєчасне виявлення ознак кризових явищ за допомогою розроблених індикаторів проблемності та заснована на статистичних прогнозах моделей і економіко-математичному моделюванні.

ТЕМА 8

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК – БАНКІР І ФІНАНСОВИЙ АГЕНТ УРЯДУ

8.1. Нормативно-правове регулювання функцій і повноважень НБУ як фінансового агента уряду.

8.2. Обслуговування внутрішнього боргу.

8.3. Обслуговування зовнішнього боргу.

8.4. Порядок здійснення платежів з погашення та обслуговування державного боргу.

8.1. Нормативно-правове регулювання функцій і повноважень НБУ як фінансового агента уряду

Центральний банк як особливий центральний орган державного управління здійснює тісну співпрацю з органами державної влади і управління і виступає банкіром і фінансовим агентом уряду. Правові основи взаємовідносин між центральним банком та органами державної влади в Україні закріплені в Законі України «Про Національний банк України» (розділ IX, ст.51-54).

Центральний банк співпрацює з органами влади як при вирішенні загальних питань грошово-кредитної, валютної і фінансово-бюджетної політики, так і під час повсякденного виконання фінансових операцій. Загалом повноваження центрального банку як банкіра і фінансового агента уряду в тій чи іншій країні визначаються розподілом повноважень між центральними органами державного управління, обраною системою касового виконання державного бюджету, особливостями банківського законодавства, рівнем державного боргу, традиціями, що склалися історично.

В різних країнах взаємовідносини центральних банків з органами державної влади характеризуються певними відмінностями. Так, у країнах з розвинутою ринковою економікою, як правило, передбачається підзвітність центральних банків законодавчим органам державної влади. У більшості таких країн центральні банки мають певну незалежність від виконавчих органів державної влади. Так, статут Європейського центрального банку (ЄЦБ) передбачає, що Банк не може отримувати ніяких інструк-

цій від політичних органів Європейського Союзу (ЄС) і національних урядів, а останні зобов'язані не порушувати принципу незалежності ЄЦБ. Такі самі вимоги щодо взаємовідносин центральних банків і виконавчих органів державної влади були внесені в закони, що регламентують діяльність центральних банків країн ЄС.

Національний банк України вступає у фінансові відносини з вищими органами державної влади і управління в Україні. Відповідно до ст.51 Закону «Про Національний банк України», Національний банк підзвітний Президенту України та Верховній Раді України в межах їх конституційних повноважень.

Підзвітність означає:

- 1) призначення на посаду та звільнення з посади Голови Національного банку Верховною Радою України за поданням Президента України;
- 2) призначення та звільнення Президентом України половини складу Ради Національного банку;
- 3) призначення та звільнення Верховною Радою України половини складу Ради Національного банку;
- 4) доповідь Голови Національного банку Верховній Раді України про діяльність Національного банку;
- 5) надання Президенту України та Верховній Раді України двічі на рік інформації про стан грошово-кредитного ринку в державі.

Крім того, Національний банк України щоквартально надає інформацію Президенту України, Кабінету Міністрів України та Комітету Верховної Ради України з питань фінансів і банківської діяльності щодо безготівкової емісії у відповідному періоді, а саме:

- проведення операцій з рефінансування банків;
- проведення інтервенцій на міжбанківському валютному ринку;
- проведення операцій на фондовому ринку.

Важливим повноваженням НБУ є його участь у законотворчих ініціативах щодо регулювання його функцій. Так, Національний банк України має право подавати Президенту України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Також НБУ щорічно подає Президенту України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України наступну інформацію:

- до 15 березня – прогнозні монетарні показники на наступний рік;
- до 1 квітня – інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу поточного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України;
- до 1 вересня – інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку до розподілу наступного року, яка підлягатиме перерахуванню до Державного бюджету України.

Подання цієї інформації відображає значиму роль НБУ у бюджетному процесі України стосовно забезпечення дохідної його частини за рахунок власного прибутку, та стосовно забезпечення достовірних прогнозів і планів бюджетних показників.

Значну кількість повноважень має НБУ у взаємовідносинах з Урядом України. Так, відповідно до ст. 52 Закону України «Про Національний банк України» НБУ та Ка-

бінет Міністрів України проводять взаємні консультації з питань грошово-кредитної політики, розробки і здійснення загальнодержавної програми економічного та соціального розвитку.

Національний банк на запит Кабінету Міністрів України надає інформацію щодо монетарних процесів та грошово-кредитного ринку.

Кабінет Міністрів України, міністерства та інші центральні органи виконавчої влади на запит Національного банку надають інформацію, що має вплив на стан платіжного балансу, на монетарні процеси, грошово-кредитний ринок, включаючи щомісячну інформацію про показники доходів, видатків і дефіциту державного та зведеного бюджетів, стан державного боргу та графік платежів за ним.

Національний банк підтримує економічну політику Кабінету Міністрів України, якщо вона не суперечить забезпеченню стабільності грошової одиниці України.

Голова Національного банку або за його дорученням один із його заступників можуть брати участь у засіданнях Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

У засіданнях Правління Національного банку можуть брати участь члени Кабінету Міністрів України з правом дорадчого голосу.

Національний банк України має право подавати Кабінету Міністрів України у встановленому порядку пропозиції щодо законодавчого врегулювання питань, спрямованих на виконання функцій Національного банку України.

Незалежність центрального банку як обов'язкового елемента передбачає його самостійність у визначенні та реалізації грошово-кредитної політики. При цьому незалежність центрального банку розглядається як гарантія його ефективної діяльності, тобто як гарантія проведення банком виваженої грошово-кредитної політики, спрямованої на забезпечення стабільності національної грошової одиниці і зорієнтованої на перспективу.

Так, в ст.4 Закону України «Про Національний банк України» зазначено, що Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених Законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України.

Національний банк не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання.

Незалежність Національного банку України підкріплено також і гарантіями невтручання органів державної влади у його діяльність (ст. 53 Закону України «Про Національний банк України»). Так, в Законі передбачено недопущення втручання органів державної влади та інших державних органів чи їх посадових та службових осіб, будь-яких юридичних чи фізичних осіб у виконання функцій і повноважень Національного банку, Ради Національного банку, Правління Національного банку чи службовців Національного банку інакше, як в межах, визначених Конституцією України та цим Законом.

Проте слід відзначити, що незалежність центрального банку має відносний характер, тобто вона не є абсолютною. Центральний банк не може проводити грошово-кредитну політику ізольовано від уряду, адже вона є лише однією зі складових загаль-

нодержавної економічної політики, і для того, щоб грошово-кредитна політика була успішною, центральний банк повинен взаємодіяти з урядом, який визначає фіскальну, бюджетну, цінову, інвестиційну політику тощо.

Функції Національного банку як фінансового агента органів виконавчої влади закріплені ст. 31 Закону України «Про національний банк України», згідно з якою Кабінет Міністрів України, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, виконавчі органи відповідних місцевих рад зобов'язані зберігати бюджетні кошти у Національному банку на рахунок, відкритому центральному органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, якщо інше не передбачено Бюджетним кодексом України.

Умови та порядок обслуговування бюджетних коштів визначаються договором між Національним банком та центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, при цьому послуги для центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері казначейського обслуговування бюджетних коштів, надаються Національним банком безоплатно.

Важливим аспектом, що характеризує взаємовідносини центрального банку і уряду, є фінансові відносини з приводу фінансування дефіциту державного бюджету. Для того щоб запобігти можливому тиску уряду на центральний банк щодо додаткової емісії грошей з метою розв'язання проблеми дефіциту бюджету, у переважній більшості країн з розвинутою ринковою економікою на законодавчому рівні передбачається розмежування державних фінансів і коштів центрального банку. Це розмежування набуває форми заборони центральному банку надавати уряду прями кредити на фінансування дефіциту державного бюджету, а також купувати державні цінні папери на первинному ринку.

В Україні також на законодавчому рівні закріплено заборону надання кредитів державі (ст.54 Закону України «Про Національний банк України»). Так, Національний банк не має права надавати кредити в національній та іноземній валюті, як прямо, так і опосередковано через державну установу, іншу юридичну особу, майно якої перебуває у державній власності, на фінансування витрат Державного бюджету України.

Також Національний банк не має права купувати на первинному ринку цінні папери, емітовані Кабінетом Міністрів України, державною установою, іншою юридичною особою, майно якої перебуває у державній власності.

Отже, НБУ не виступає безпосереднім кредитором Уряду України, але має повноваження і виконує операції у сфері обслуговування державного боргу, пов'язані із розміщенням державних цінних паперів, їх погашенням і виплатою доходу за ними (ст. 42 ЗУ «Про Національний банк України»). Відповідно до п.18 ст. 42 Закону, НБУ встановлює прями кореспондентські відносини з міжнародними депозитаріями з метою здійснення функцій грошово-кредитної політики та управління державним боргом з метою депонування облігацій зовнішньої державної позики в іноземних депозитаріях.

★ **Державний борг** – це сукупність фінансових зобов'язань центрального уряду, місцевих органів влади, державних підприємств і організацій, що підлягає погашенню в обумовлені терміни.

Згідно з Бюджетним кодексом України право здійснювати державні внутрішні та зовнішні запозичення, надані Міністерству фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України в межах і на умовах, передбачених законом про Державний бюджет України.

Використовувати емісійні кошти НБУ для фінансування бюджетного дефіциту, а також позики для фінансування поточних видатків держави забороняється.

★ **Сума основного боргу (принципал)** – *первісна сума позики, на яку нараховуються проценти.*

★ **Процентні платежі за державним боргом** – *це платежі, які здійснюються за рахунок коштів державного бюджету за користування позиченими коштами. Їхні розміри визначаються на момент платежу.*

Поточна заборгованість за неоплаченими зобов'язаннями не враховується у складі державного боргу доти, доки ці зобов'язання не будуть визнані як борг із фіксованим терміном погашення.

★ **Розмір непогашеного боргу** – *це сума, яку необхідно сплатити при погашенні, а не сума, що визначена на момент виникнення боргового зобов'язання.*

Залежно від ступеня охоплення державних боргових зобов'язань державний борг поділяється на капітальний і поточний.

★ **Капітальний державний борг** – *це сукупність усіх раніше випущених і непогашених на цей момент боргових зобов'язань, у тому числі відсотків, які мають бути сплачені.*

★ **Поточний державний борг** – *це сума витрат поточного періоду (як правило, фінансового року), спрямованих на погашення частини державного боргу, строк сплати якого настав, і на сплату щорічних відсотків для обслуговування капітального боргу, який переходить у майбутні періоди.*

★ **Чистий державний борг** – *це сума зобов'язань без урахування відсотків за користування позиками.*

Залежно від позиції уряду держави щодо накопичення державного боргу його поділяють на активний і пасивний.

Активний державний борг виникає внаслідок дискретних заходів уряду щодо залучення додаткових ресурсів. Він пов'язаний з формуванням активної форми бюджетного дефіциту. Активний дефіцит створюється внаслідок державного втручання у подолання кризи.

Пасивний державний борг створюється автоматично з виникненням пасивного бюджетного дефіциту. Пасивний бюджетний дефіцит виникає тому, що в умовах економічної кризи зменшуються доходи економічних суб'єктів, а тому й податкові надходження до бюджету.

Залежно від отримувача кредитних ресурсів державний борг може формуватися як прямий та умовний.

Прямий державний борг відображає обсяги залучених кредитних ресурсів, що надійшли в розпорядження уряду країни.

★ **Умовний державний борг** – це борг, сформований залученням кредитних ресурсів у розпорядження суб'єктів господарювання під гарантію уряду, коли виникають зобов'язання у держави як гаранта повернення ресурсів кредиторів у випадках неплатоспроможності позичальника.

Залежно від джерел залучення коштів державний борг поділяється на внутрішній і зовнішній.

★ **Внутрішній державний борг** – це сукупність усіх отриманих і невиконаних зобов'язань країни на користь резидентів щодо сплати основної суми боргу та процентів за ним.

★ **Зовнішній державний борг** – це сукупність усіх отриманих і невиконаних зобов'язань на користь нерезидентів щодо сплати основної суми боргу та процентів за ним.

Управління державним боргом є вагомою складовою управління державними фінансами, фінансової і економічної політики уряду, оскільки воно передбачає взаємодію і співпрацю кількох центральних органів державного управління, які відповідають за розроблення та реалізацію боргової політики держави.

★ **Управління державним боргом** – це сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу, інших правочинів з державним боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження.

Метою управління державним боргом є отримати максимального ефекту від внутрішніх та зовнішніх державних запозичень за умови уникнення макроекономічних труднощів і проблем з державним бюджетом, платіжним балансом і економічною самостійністю держави в майбутньому.

8.2. Обслуговування внутрішнього боргу

Згідно з Бюджетним кодексом України, **обслуговування державного боргу** – це операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним боргом. До таких операцій не належить погашення державного боргу.

Основними методами фінансування внутрішнього державного боргу за участю центрального банку, які можуть використовуватися в різних країнах, є:

- здійснення емісії грошей;
- надання прямих кредитів центрального банку уряду;
- залучення внутрішніх позик.

Перші два методи фінансування внутрішнього державного боргу заборонені законодавством України. Тому єдиним джерелом фінансування внутрішнього державного

боргу є внутрішні державні запозичення, що мобілізуються акумулюванням тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб (підприємств і населення) на певний термін на умовах виплати доходу та оформлюються борговими зобов'язаннями держави у безготівковій чи готівковій формі. Важливе значення при цьому має вид джерела коштів – чи цінні папери уряду розміщуються серед приватних суб'єктів, чи їх купує центральний банк.

У разі первинного розміщення державних цінних паперів у центральному банку, останній випускає в обіг додатковий обсяг незабезпечених засобів платежу, що призводить до інфляції. Така операція центрального банку є лише прихованою емісією і має ті ж негативні наслідки, що й попередні методи, тому в Україні її використання заборонено законодавством.

З одного боку внутрішні запозичення є менш небезпечними ніж зовнішні, адже вони не спонукають до вивезення матеріальних цінностей з країни, а до перерозподілу доходів всередині країни, з іншого – вони стимулюють інфляцію та знижують інвестиційну активність. Вагомою складовою зростання внутрішнього боргу є заборгованість уряду в секторі господарських відносин з реальним (виробничим) сектором економіки.

Внутрішній державний борг України складається з:

- емітованих державою цінних паперів у вигляді облігацій внутрішньої державної позики (ОВДП);
- запозичень (кредитів), здійснених Урядом України у резидентів України.
- інших зобов'язань у грошовій формі, гарантованих Урядом України;
- казначейських зобов'язань України.

Відповідно до чинного законодавства України боргові зобов'язання уряду, що оформлені державними цінними паперами, виступають у вигляді облігацій і казначейських зобов'язань України.

До **державних (боргових) цінних паперів** належать:

- облігації внутрішньої державної позики (ОВДП);
- облігації зовнішньої державної позики (ОЗДП);
- облігації внутрішньої місцевої позики (ОВМП);
- казначейські зобов'язання України.

Державні облігації України можуть бути:

- довгострокові – понад п'ять років;
- середньострокові – від одного до п'яти років;
- короткострокові – до одного року.

★ **Облігації внутрішніх державних позик України** – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Номінальна вартість облігацій внутрішніх державних позик України може бути визначена в іноземній валюті.

★ **Цільові облігації внутрішніх державних позик України** – облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту

державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу.

Основним реквізитом цільових облігацій внутрішніх державних позик України є зазначення передбаченого законом про Державний бюджет України на відповідний рік напряму використання залучених від розміщення таких облігацій коштів.

Кошти, залучені до Державного бюджету України від розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України, використовуються виключно для фінансування державних або регіональних програм і проєктів на умовах їх повернення в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік. Фінансування здійснюється відповідно до кредитних договорів, що укладаються між державою в особі Міністерства фінансів України та отримувачем коштів. Умови кредитних договорів мають відповідати умовам розміщення цільових облігацій внутрішніх державних позик України з обов'язковим установленням дати обслуговування та погашення кредиту за п'ять днів до дати обслуговування та погашення цільових облігацій внутрішніх державних позик України.

Облігації внутрішньої державної позики випускаються від імені держави і відповідно до рішення Кабінету Міністрів України.

Кабінет Міністрів України визначає обсяг випуску, час погашення, величину номінального доходу, форму й частоту виплат доходу, суму боргу.

Суб'єктами ринку облігацій є НБУ; комерційні банки; юридичні та фізичні особи, що є клієнтами комерційних банків; організаційно оформлені торговельні системи – фондові біржі та позабіржові фондові торговельні системи.

Відповідно до п.9 ст. 10 Закону України «Про цінні папери та фондовий ринок», Національний банк України виконує операції з обслуговування державного боргу, пов'язані з розміщенням облігацій внутрішніх державних позик та цільових облігацій внутрішніх державних позик України, їх погашенням і виплатою доходів за ними, а також провадить депозитарну діяльність щодо цих цінних паперів. Порядок проведення операцій, пов'язаних з розміщенням цих облігацій, встановлюється Національним банком України за погодженням з Міністерством фінансів України. Особливості провадження депозитарної діяльності з державними облігаціями України визначаються Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку разом з Національним банком України.

Таким чином, функціями НБУ в обслуговуванні внутрішнього державного боргу є:

- розміщення державних цінних паперів на первинному ринку через механізм закритого аукціону;
- облік державних цінних паперів через депо-рахунки (НБУ виступає в ролі депозитарію державних цінних паперів);
- платіжний агент за державними цінними паперами від імені Державного казначейства і Міністерства фінансів – погашення цінних паперів та виплата доходу за ними;
- оператор на вторинному (позабіржовому) ринку, що здійснює операції РЕПО з державними цінними паперами.

Обов'язки НБУ як суб'єкта ринку облігацій полягають в тому, що він виступає як:

- генеральний агент Міністерства фінансів України з обслуговування, розміщення облігацій та проведення платежів за ними;
- депозитарій за облігаціями, випущеними у вигляді записів на рахунках у системі електронного обігу цінних паперів;
- контролюючий орган;
- дилер на вторинному ринку.

Відповідно до процедури розміщення ОВДП власниками облігацій можуть бути юридичні та фізичні особи – як резиденти, так і нерезиденти.

Оплата придбаних облігацій здійснюється в національній валюті України в безготівковій формі. Функції генерального агента з обслуговування випуску облігацій та проведення платежів за ними виконуються Національним банком на підставі угоди з Міністерством фінансів.

До складу безпосередніх учасників аукціонів входять:

- ⇒ **Міністерство фінансів України**, яке за дорученням Уряду України здійснює розміщення облігацій, а також виконує обов'язки гаранта своєчасності сплати доходу та погашення облігацій;
- ⇒ **НБУ**, який виконує обов'язки генерального агента з обслуговування випусків облігацій та проведення платежів за ними;
- ⇒ **комерційні банки**, що виступають покупцями облігацій або на договірних засадах виконують роль фінансових посередників у придбанні цінних паперів фізичними та юридичними особами – резидентами і нерезидентами.

У процедурі первинного розміщення ОВДП можна виділити три етапи:

- підготовчий (формування інформаційної бази щодо проведення торгів та її розповсюдження серед учасників ринку);
- проведення торгів;
- підсумковий (проведення платежів за результатами розміщення облігацій).

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України. Номінальна вартість казначейських зобов'язань України може бути визначена у національній або іноземній валюті.

Казначейські зобов'язання України випускаються державою в особі Міністерства фінансів України за дорученням Кабінету Міністрів України і розміщуються через Державний акціонерний банк ПАТ «Ощадбанк» серед населення.

8.3. Обслуговування зовнішнього боргу

Державний зовнішній борг складається з:

- позик на фінансування державного бюджету та погашення зовнішнього державного боргу;
- позик на підтримку національної валюти;

- позик на фінансування інвестиційних та інституціональних проектів;
- гарантій іноземним контрагентам щодо виконання контрактних зобов'язань у зв'язку з некомерційними ризиками;
- державних гарантій, що надаються Кабінетом Міністрів України для кредитування проектів, фінансування яких передбачено державним бюджетом України.

Відповідно до Закону України про Державний бюджет на відповідний рік, визначається граничний розмір дефіциту бюджету та джерела його покриття за рахунок внутрішнього та зовнішнього фінансування, а також встановлюється граничний розмір державного внутрішнього та зовнішнього боргу України на 1 січня наступного за бюджетним роком з визначенням напрямів використання фінансових ресурсів.

Розміщення коштів, акумульованих за рахунок іноземних кредитів здійснює Міністерство фінансів України згідно з Державною програмою запозичень.

Зовнішній державний борг має дві складові:

- борг органів державної влади і управління, який виникає в результаті залучення державою іноземних кредитів та випуску державних цінних паперів, які розміщуються на міжнародних ринках капіталів. Ця частина державного зовнішнього боргу погашається та обслуговується за рахунок коштів державного бюджету та коштів Національного банку України в частині кредитів, отриманих з метою підтримки платіжного балансу;
- борг підприємств, гарантований урядом (гарантований борг). Погашає та обслуговує такий борг підприємство-позичальник. Але у разі невиконання боргових зобов'язань підприємством перед іноземним кредитором, набирає чинності державна гарантія, і погашення та обслуговування таких кредитів здійснюється Державним казначейством за рахунок коштів Державного бюджету.

Валовий зовнішній борг за станом на певну дату – це загальний обсяг заборгованості за всіма існуючими, але в жодному разі не умовними, зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржником у вигляді основної суми та/або відсотків у будь-який час у майбутньому, і які є зобов'язаннями резидентів цієї економіки перед нерезидентами.

Валовий зовнішній борг країни включає всі види заборгованості резидентів України перед нерезидентами, які класифікуються:

- за чотирма основними секторами економіки – сектор державного управління, органи грошово-кредитного регулювання, банки, інші сектори;
- у розрізі початкових термінів погашення – коротко- та довгострокові;
- у розрізі фінансових інструментів – боргові цінні папери, торгові кредити, кредити, валюта і депозити, інші боргові зобов'язання та зобов'язання за кредитами підприємств прямого інвестування (міжфірмовий борг).

Міжфірмовий борг не розподіляється ні за секторами економіки, ні за початковим терміном погашення.

Валовий зовнішній борг розраховується в доларах США.

Розраховані показники валового зовнішнього боргу України за станом на кінець звітного періоду включають:

- прямий державний та гарантований державою борг, у тому числі кредити, отримані Національним банком України від Міжнародного валютного фонду та міжнародних фінансових організацій;

- зобов'язання банків за борговими цінними паперами, залученими кредитами та депозитами;
- зобов'язання реального сектору економіки України за борговими цінними паперами, залученими кредитами та кредиторською заборгованістю (торгові довго- та короткострокові кредити та прострочена заборгованість за ними).

Мета управління зовнішнім боргом – за рахунок зовнішніх позик забезпечити економічний розвиток країни й уникнути при цьому макроекономічних труднощів і проблем платіжного балансу у майбутньому. Для країн, що проводять програму радикальних економічних реформ, зовнішня фінансова підтримка необхідна як для фінансування структурних перетворень платіжного балансу країни, так і для прискорення стабілізації економіки, досягнення економічного зростання.

Проте механізм впливу зовнішніх позик на макроекономічну ситуацію неоднозначний і має розглядатися у контексті взаємовпливу інвестицій, економічного зростання і зовнішніх позик, оскільки наслідком нераціональних та зайвих зовнішніх запозичень можуть бути такі боргові зобов'язання перед нерезидентами, які в майбутньому значно обмежать свободу проведення економічної політики. Тягар зовнішнього боргу країни може справити депресивний вплив на розвиток економіки через неплатоспроможність країни-боржника, втрату довіри кредиторів та обмеження доступу до зовнішніх джерел фінансування.

Згідно з чинним законодавством України управління зовнішнім державним боргом та його обслуговування здійснює Міністерство фінансів України, у складі якого спеціально сформовано Департамент боргової та міжнародної фінансової політики. У межах покладених на нього повноважень Міністерство фінансів виступає фінансовим агентом держави під час виконання всіх фінансових операцій, пов'язаних із цим завданням.

Міністерство фінансів України реєструє всі іноземні кредити, залучені як від імені держави, так і під державні гарантії українськими юридичними особами. На підставі цієї інформації здійснюється статистичний облік усіх державних зовнішніх зобов'язань, ведеться моніторинг державного зовнішнього боргу, готується детальний графік платежів з його обслуговування, згідно з яким Державне казначейство забезпечує своєчасне фінансування витрат на обслуговування державного зовнішнього боргу в межах наявних фінансових ресурсів, передбачених Державним бюджетом України на вказані цілі.

Борговими цінними паперами, які розміщуються державою в особі Міністерства фінансів на зовнішніх ринках є облігації зовнішніх державних позик.

Облігації зовнішніх державних позик України – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Законодавством України не передбачено виключну роль Національного банку в розміщенні, обслуговуванні та погашенні облігацій зовнішніх державних позик. Ці повноваження віднесені до компетенції Міністерства фінансів України яке може залучати для цього банки, інвестиційні компанії тощо. Відносини між Міністерством фінансів України і цими організаціями регулюються відповідними договорами.

Звичайно, центральний банк держави відносно центрального уряду виступає у ролі обслуговуючого банку, в якому зберігаються кошти державного бюджету на єдиному казначейському рахунку. Але роль Національного банку України у процесі обслуговування державного зовнішнього боргу не обмежується лише виконанням функції платіжного агента уряду України.

Участь у процесі обслуговування зовнішнього боргу країни, зокрема державного зовнішнього боргу, є однією з додаткових функцій, яку, поряд з основними, виконує центральний банк держави.

З метою задоволення поточних потреб в іноземній валюті для виконання зовнішніх фінансових зобов'язань Національний банк України організовує на території України купівлю-продаж конвертованих валют за гривню. При цьому Національний банк України використовує золотовалютний резерв, здійснюючи валютні інтервенції з метою впливу на курс національної валюти відносно іноземних валют. Це дає можливість резидентам – позичальникам іноземних кредитів отримувати іноземну валюту, необхідну для виконання платежів з обслуговування зовнішнього боргу. Забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності національної валюти дає змогу резидентам України – позичальникам іноземних кредитів знизити ризики, пов'язані із коливаннями курсу національної валюти відносно іноземних валют, і з більшою вірогідністю спрогнозувати потреби у національній валюті для забезпечення планових платежів у іноземній валюті в рахунок обслуговування цих кредитів.

НБУ спільно з урядом співпрацює з міжнародними фінансовими організаціями щодо отримання кредитів, зокрема кредитів, за якими НБУ виступає позичальником і розпорядником. Це кредити макроекономічної стабілізації, які надає МВФ, і кредити для забезпечення фінансування малого і середнього бізнесу, які надає Європейський банк реконструкції та розвитку.

Національний банк України виступає розпорядником кредитів, отриманих від Міжнародного валютного фонду. Обслуговування державного зовнішнього боргу в частині зобов'язань щодо повернення валютних коштів, отриманих від Міжнародного валютного фонду, здійснюється за рахунок коштів Національного банку України.

Також Національний банк України виступає безпосереднім позичальником кредиту від Європейського банку реконструкції та розвитку, залученого під державні гарантії для фінансування малого та середнього бізнесу.

Інформація стосовно майбутніх платежів з обслуговування зовнішнього боргу країни є необхідною для прогнозування стану платіжного балансу. Крім того, наявність повної інформації про зовнішню заборгованість країни є однією з обов'язкових умов отримання країною кредитів від міжнародних фінансових організацій. Зокрема, Світовий банк з метою оцінки платоспроможності країни й ефективності її макроекономічного курсу вимагає від країн-членів звітність стосовно зовнішнього довгострокового боргу країни. Країна має надавати Світовому банку детальну інформацію про стан зовнішньої заборгованості згідно з вимогами «Системи звітності боржників» Світового банку, яка ґрунтується на міжнародних стандартах звітності про зовнішній борг. Оскільки ця звітність стосується загального зовнішнього боргу країни, тобто вміщує дані як про державний зовнішній борг, так і про приватний негарантований борг, в Україні відповідальність за моніторинг стану загальної зовнішньої довгостро-

кової заборгованості країни та за подання звітності щодо цього Світовому банку покладено на Національний банк України як центральний банк держави. Такий самий порядок існує в багатьох країнах світу, оскільки моніторинг недержавного боргу не є складовою процесу державного управління, а банківська система має у своєму розпорядженні багато початкових даних про стан заборгованості за іноземними кредитами. Крім того, у багатьох країнах світу існують обмеження на проведення операцій, пов'язаних з рухом капіталу, внаслідок чого центральний банк та уповноважені банки здійснюють контроль за валютними операціями резидентів за іноземними кредитами.

Національний банк України щоквартально одержує дані про стан заборгованості за іноземними кредитами з трьох джерел:

- у частині прямого державного боргу за іноземними кредитами, залученими безпосередньо урядом України, – від Міністерства фінансів України;
- у частині державного боргу за іноземними кредитами, залученими резидентами України під державні гарантії,
- від Укрексімбанку та кількох уповноважених банків, які виконують функції банків-агентів щодо обслуговування гарантованих державою іноземних кредитів;
- у частині приватного негарантованого державою боргу за іноземними кредитами, залученими без урядових гарантій, – від уповноважених банків України, які обслуговують позичальників.

Інформація про кожний довгостроковий іноземний кредит (тобто зі строком погашення більше одного року), що залучається в Україну, відображається у щоквартальній банківській статистичній звітності, яка подається резидентами України – позичальниками іноземних кредитів уповноваженим банкам України, що їх обслуговують.

Крім цього, на Національний банк покладено функції контролю за дотриманням ліміту державного зовнішнього боргу України, який за поданням Кабінету Міністрів України має затверджуватися Верховною Радою України.

8.4. Порядок здійснення платежів з погашення та обслуговування державного боргу

Процес обслуговування державного боргу є складовою частиною бюджетного процесу. Під час складання проекту державного бюджету на наступний рік Міністерство фінансів враховує планові розрахунки департаменту державного боргу щодо обсягів платежів за державним боргом у наступному бюджетному році. Зазначені розрахунки виконуються у валютах кредитів і національній валюті. Перерахунок на національну валюту проводиться за прогнозним курсом валют до гривні з врахуванням оплати за конверсію. В умовах нестабільності міжнародних фінансових ринків це досить складний процес.

★ Погашення державного боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів.

Специфічність обслуговування державного боргу України полягає у внесенні до планових витрат держави з обслуговування державного боргу витрат, пов'язаних з обслуговуванням іноземних гарантованих урядом кредитів.

Витрати державного бюджету на кожний наступний рік з погашення та обслуговування державного боргу плануються відповідно до:

- графіків платежів за вже існуючим державним боргом на момент складання проекту Державного бюджету на наступний рік;
- планових обсягів запозичень на наступний рік на фінансування державного бюджету;
- прогнозних відсоткових ставок та курсів валют;
- прогнозу обсягів витрат на управління державним боргом.

Крім того, характер розрахунків платежів за позиками залежить як від інструменту запозичення (облігація державної позики, кредитна угода), так і від кредитора (Європейський банк реконструкції та розвитку, Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Міжнародний валютний фонд та ін.), кожен з яких застосовує власну методику розрахунку платежів за позикою.

Погашення та обслуговування державного боргу здійснюються шляхом проведення платежів з виконання боргових зобов'язань держави перед кредитором щодо погашення основної суми боргу, сплати відсотків за ним та оплати супутніх витрат, передбачених умовами випуску державних цінних паперів, угодами про позику, державними гарантіями та іншими документами.

Сума коштів, необхідна для здійснення платежів з погашення та обслуговування державного боргу за рік, а також сума витрат, необхідна для виконання державою гарантійних зобов'язань, затверджується Законом України про Державний бюджет України на відповідний рік.

Головним розпорядником бюджетних коштів, передбачених в Законі України про Державний бюджет України на погашення та обслуговування державного боргу, є Міністерство фінансів України.

Основними джерелами для здійснення операцій з погашення та обслуговування державного боргу можуть бути:

- кошти передбачені в законі про Державний бюджет України на обслуговування державного боргу;
- кошти, які надійшли до бюджету від приватизації державного майна;
- внутрішні та зовнішні запозичення.

Основним документом, який визначає загальний обсяг, цільовий напрямок, поквартальний та помісячний обсяг асигнувань на погашення та обслуговування державного боргу є **розпис фінансування державного бюджету та розпис видатків державного бюджету**.

В Україні діє казначейська система виконання бюджету, отже всі платежі за погашенням і обслуговуванням державного боргу проходять через органи Державної казначейської служби України (ДКСУ).

Єдиний казначейський рахунок (ЄКР) є основним рахунком держави для проведення фінансових операцій та ефективного управління коштами державного та місцевих бюджетів.

★ **Єдиний казначейський рахунок** – це рахунок, відкритий Державному казначейству в НБУ для обліку коштів та здійснення розрахунків у СЕП НБУ.

Оскільки лише Державне казначейство України має повноцінний ЄКР, він і є безпосереднім учасником СЕП НБУ. Територіальним управлінням рахунки у НБУ не відкриваються.

Функціонування єдиного казначейського рахунку забезпечує:

- можливість швидкої мобілізації коштів, які протягом дня надходять на рахунки, відкриті в органах Державного казначейства, та використання їх для проведення бюджетних видатків і здійснення інших операцій, що не суперечать законодавству України;
- надання оперативної інформації органам законодавчої та виконавчої влади про операції, здійснені за ЄКР;
- оптимальні можливості для прийняття представниками законодавчої та виконавчої влади оперативних рішень щодо забезпечення ефективного використання коштів бюджетів.

Для відображення операцій, проведених через СЕП протягом банківського дня, Державне казначейство та його територіальним управлінням у регіональних розрахункових палатах НБУ відкриваються технічні рахунки, а на балансі Державного казначейства – відповідні субрахунки територіальних управлінь.

Операції, проведені через СЕП, відображаються як на технічних рахунках Державного казначейства і територіальних управлінь, так і на відповідному ЄКР Казначейства і субрахунках територіальних управлінь.

Державна казначейська служба України щомісячно (із щотижневим уточненням) отримує від Мінфіну графіки витрат за державним боргом, на підставі яких складаються графіки проведення платежів за державним боргом.

На підставі графіків витрат за державним боргом, отриманих від Мінфіну, Державним казначейством відкриваються асигнування (виділяються кошти) із загального фонду державного бюджету для здійснення операцій із погашення та обслуговування зовнішнього та внутрішнього державного боргу.

Підставою для проведення Казначейством видатків з обслуговування та погашення державного боргу є розпорядження Міністерства фінансів.

До розпоряджень додаються копії завірених в установленому порядку кредитних договорів, укладених між Кабінетом Міністрів (в особі Міністерства фінансів) та іноземними кредиторами, банками-агентами; платіжних інструкцій іноземних кредиторів; рахунків-фактур; договорів про придбання товарів, виконання робіт, надання послуг; актів виконаних робіт; документів стосовно державних закупівель та інших документів, які є підставою для здійснення платежів згідно з законодавством.

Платежі з погашення та обслуговування державного боргу проводяться шляхом перерахування коштів з відповідних рахунків в національній валюті, відкритих в Державному казначействі, або валютних рахунків Державного казначейства, відкритих в установах банків, на рахунки кредиторів у порядку визначеному законодавством.

До платежів з обслуговування державного боргу належить:

- плата за користування кредитом (позикою) (виплата відсотків (доходу) за державними борговими зобов'язаннями);
- сплата комісій, штрафів за державними борговими зобов'язаннями;

- оплата послуг, пов'язаних з управлінням державним боргом (агентських, консультаційних, рейтингових, юридичних, інформаційних, дорадчих, перекладацьких, управлінських та інших).

Платежі з обслуговування державного боргу здійснюються ДКСУ в національній та іноземній валютах у такому порядку:

- плата за користування кредитом (позикою) (виплата відсотків (доходу) за борговими зобов'язаннями) та сплата комісій, штрафів здійснюються безпосередньо на рахунки кредиторів або банків-агентів відповідно до договорів, укладених Міністерством фінансів з кредиторами та банками-агентами як в національній, так і в іноземній валютах. Операції в іноземній валюті здійснюються з валютних рахунків Державного казначейства;
- інші платежі з обслуговування державного боргу здійснюються в національній валюті через реєстраційні рахунки, відкриті на ім'я Міністерства фінансів в Державному казначействі; в іноземній валюті – з валютних рахунків Казначейства України на рахунки виконавців послуг згідно з підтверджуючими документами.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Назвіть основні види взаємодії центрального банку і органів державної влади.
2. Що означає підзвітність Національного банку Президенту та Верховній Раді України?
3. У чому полягає сутність кредитних відносин НБУ та уряду?
4. У чому проявляється незалежність і економічна самостійність НБУ?
5. Сутність і мета управління державним боргом.
6. Види державних цінних паперів та повноваження НБУ щодо їх розміщення і обслуговування.
7. Які функції і повноваження має НБУ в сфері обслуговування внутрішнього боргу?
8. Які функції і повноваження має НБУ в сфері обслуговування зовнішнього боргу?
9. Порядок здійснення платежів з обслуговування державного боргу.
10. Сутність казначейського обслуговування платежів за борговими зобов'язаннями держави.

ГЛОСАРІЙ

Валовий зовнішній борг за станом на певну дату – це загальний обсяг заборгованості за всіма існуючими, але в жодному разі не умовними, зобов'язаннями, що мають бути сплачені боржником у вигляді основної суми та/або відсотків у будь-який час у майбутньому, і які є зобов'язаннями резидентів цієї економіки перед нерезидентами.

Внутрішній державний борг – це сукупність усіх отриманих і невиконаних зобов'язань країни на користь резидентів щодо сплати основної суми боргу та процентів за ним.

Державний борг – це сукупність фінансових зобов'язань центрального уряду, місцевих органів влади, державних підприємств і організацій, що підлягає погашенню в

обумовлені терміни.

Єдиний казначейський рахунок – це рахунок, відкритий Державному казначейству в НБУ для обліку коштів та здійснення розрахунків у СЕП НБУ.

Зовнішній державний борг – це сукупність усіх отриманих і невиконаних зобов'язань на користь нерезидентів щодо сплати основної суми боргу та процентів за ним.

Казначейське зобов'язання України – державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.

Капітальний державний борг – це сукупність усіх раніше випущених і непогашених на цей момент боргових зобов'язань, у тому числі відсотків, які мають бути сплачені.

Облігації внутрішніх державних позик України – державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій. Номінальна вартість облігацій внутрішніх державних позик України може бути визначена в іноземній валюті.

Облігації зовнішніх державних позик України – державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

Обслуговування державного боргу – це операції щодо здійснення плати за користування кредитом (позикою), сплати комісій, штрафів та інших платежів, пов'язаних з управлінням державним боргом. До таких операцій не належить погашення державного боргу.

Погашення державного боргу - операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів та/або випуску боргових цінних паперів.

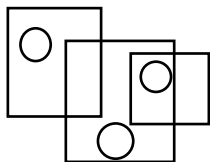
Поточний державний борг – це сума витрат поточного періоду (як правило, фінансового року), спрямованих на погашення частини державного боргу, строк сплати якого настав, і на сплату щорічних відсотків для обслуговування капітального боргу, який переходить у майбутні періоди.

Управління державним боргом – це сукупність дій, пов'язаних із здійсненням запозичень, обслуговуванням і погашенням державного боргу, інших правочинів з державним боргом, що спрямовані на досягнення збалансованості бюджету та оптимізацію боргового навантаження.

Цільові облігації внутрішніх державних позик України – облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу.

Чистий державний борг – це сума зобов'язань без врахування відсотків за користування позиками.

ТЕМА 9

ВАЛЮТНА ПОЛІТИКА. ВАЛЮТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ І КОНТРОЛЬ

9.1. Суть і значення валютної політики.

9.2. Завдання та повноваження центрального банку у сфері валютного регулювання та валютного контролю.

9.3. Валютне курсоутворення.

9.4. Діяльність центрального банку з управління золотовалютними резервами.

9.5. Економічний зміст і значення платіжного балансу в механізмі валютного регулювання.

9.1. Суть і значення валютної політики

Глобалізація економічних процесів, поглиблення міжнародного розподілу праці, формування світових товарних і фінансових ринків, інтегрування національних господарств у світову економічну систему зумовлюють суттєве зростання ролі валютних відносин, а відтак підвищують значення властивих державі функцій з їх регулювання. Реалізація завдання щодо оптимального регулювання державою економічних процесів має застосовуватися передусім на засобах і методах валютної політики, яка на сьогодні є однією з головних складових економічної політики.

Валютна політика – складне економічне поняття. У вітчизняних законодавчих та нормативних актах не подається окреме визначення поняття «валютна політика». В економічній і фінансовій літературі складно знайти два однакових визначення валютної політики. Отже, кращому розумінню сутності валютної політики сприятиме наведення різних визначень, що акцентують увагу на її певних аспектах (табл. 9.1).

В цілому, погоджуючись з тлумаченнями категорії «валютна політика» авторів О.М. Горбунової, Л.М. Красавіної, А.М. Мороза зазначимо, що вони не містять інституційного аспекту. Крім того, визначення валютної політики як сукупності заходів не відображає такої її якості, як динамічність, тобто в залежності від розвитку економічних процесів відбуваються постійні зміни валютної політики.

Отже, **валютна політика** – це комплекс економічних, організаційних, правових, адміністративних та інших заходів, методів, форм, інструментів і механізмів, які здійснюються державою у сфері валютно-фінансових і кредитних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей загальної економічної політики держави, передусім з метою забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти та збалансованості платіжного балансу країни.

Економічні заходи полягають у використанні тих чи інших інструментів і важелів впливу, які визначають економічну мотивацію поведінки суб'єктів валютних відносин.

Таблиця 9.1.

Підходи щодо визначення сутності поняття «валютна політика»

Автор	Визначення
Арбузов С.Г., Колобов Ю.В., Мищенко В.І., Науменкова С.В.	Валютна політика – сукупність економічних, правових та організаційних заходів, що здійснюються центральним банком та іншими фінансовими органами державного регулювання щодо діючих у державі валютних взаємовідносин між суб'єктами господарювання, домашніми господарствами та органами державного управління
Балабанов І.Т., Белінська Я.	Валютна політика являє собою сукупність економічних, юридичних і організаційних форм і методів у сфері валютних відносин, що здійснюються державою та міжнародними валютно-фінансовими організаціями
Бункіна М.К.	Валютна політика – це сукупність нормативних і монетарних дій центрального банку, міністерства фінансів та інших державних органів у сфері валютних відносин
Горбунова О.М.	Валютна політика – це сукупність заходів, що здійснюються у сфері міжнародних економічних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей економічної політики країни
Дзюблюк О.В.	Валютна політика – це розробка й практична реалізація державою засобів впливу на ті економічні відносини суб'єктів ринку, які стосуються їхніх операцій з валютою
Красавіна Л.М.	Валютна політика – це сукупність заходів, що здійснюються у сфері міжнародних та інших економічних відносин у відповідності з поточними та стратегічними цілями країни
Мороз А.М.	Валютна політика – це сукупність заходів, які здійснюються державою у сфері міжнародних валютних відносин відповідно до поточних (тактичних) та довгострокових (стратегічних) цілей країни
Наговіцин А.Г.	Валютна політика – це сукупність усіх заходів, що здійснюються державою і центральним банком у сфері валютних відносин та грошового обігу

Правові заходи охоплюють юридичне оформлення валютної політики у вигляді відповідного валютного законодавства країни, а також укладених міждержавних угод, предметом яких є регулювання валютних відносин.

Організаційні заходи передбачають конкретну діяльність відповідних державних інституцій із реалізації валютної політики у вигляді підготовки, прийняття і контролю за реалізацією певних рішень з валютних відносин.

Основною метою валютної політики як складової монетарної політики є стабілізація курсу національної грошової одиниці та збалансованість платіжного балансу країни.

Довгострокова валютна політика передбачає заходи, спрямовані на забезпечення макроекономічної стабільності та створення умов довіри внутрішньої економіки й іноземного бізнесу до національної валюти, стимулювання розвитку експорту, повернення в країну заробленої іноземної валюти тощо.

Завданням **короткострокової валютної політики** є забезпечення стабільного функціонування національної валютної системи, сприяння збалансованості платіжного балансу, гармонізації інтересів експортерів та імпортерів. Вона також передбачає:

- поточне регулювання системи валютних обмежень та системи економічних нормативів (зокрема, допуск нерезидентів на ринок державних цінних паперів);
- створення сприятливих умов для інвестицій у національну економіку;
- оперативне регулювання валютно-ринкової кон'юнктури за допомогою валютних інтервенцій для зменшення спекулятивного тиску на валютний курс;
- удосконалення правової та організаційної структури валютного ринку;
- здійснення жорсткого контролю за капітальними операціями резидентів та нерезидентів на валютному ринку України;
- удосконалення контролю за експортно-імпортними операціями через налагодження тіснішої взаємодії всіх органів валютного контролю;
- удосконалення міждержавних розрахунків та опрацювання можливостей різноманітних форм інтеграції (зокрема створення платіжних та валютних союзів);
- проведення курсової політики, яка базується на цільових показниках грошово-кредитної сфери;
- удосконалення механізму курсоутворення відповідно до структурних змін в економіці тощо.

Валютна політика будь-якої країни проводиться у сфері валютних відносин з метою реалізації стратегічних і тактичних цілей країни як суб'єкта світової економіки. Система цих цілей має давати відповідь на головне питання: для чого власне проводиться валютна політика.

Стратегічні цілі валютної політики спрямовані на вирішення основних завдань державної економічної політики з регулювання економічних процесів (рис. 9.1).

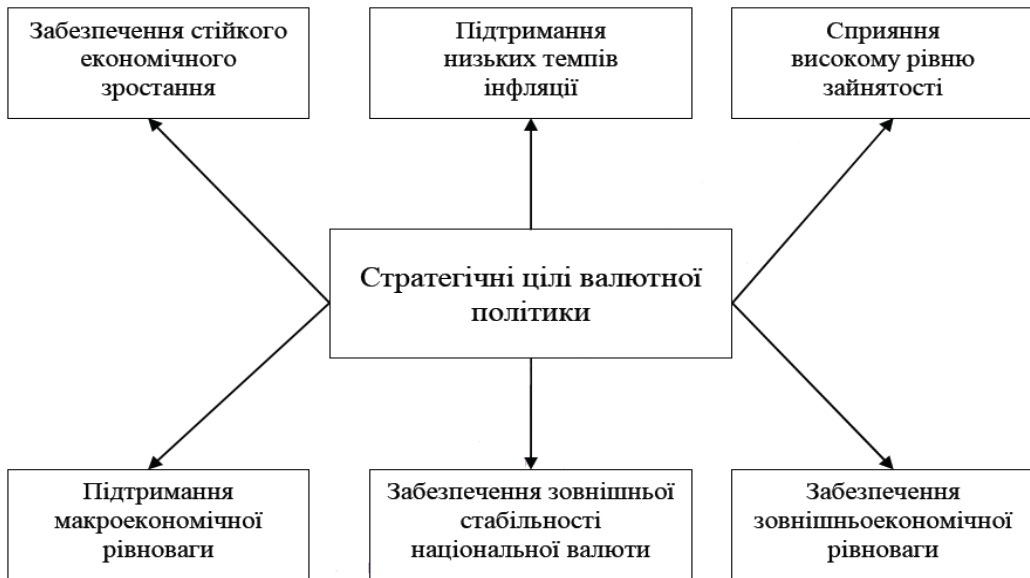

Рис. 9.1. Система стратегічних цілей валютної політики країни

Розглянемо основні стратегічні цілі валютної політики держави.

1. Забезпечення стійкого економічного зростання, тобто збільшення обсягів виробництва товарів і надання послуг, що є головним завданням регулятивних заходів, які мають забезпечити неперервність відтворювального процесу і стабільний приріст не тільки абсолютної величини валового внутрішнього продукту, а й у розрахунку на душу населення країни.
2. Підтримання низьких темпів інфляції, тобто забезпечення порівняно стабільного рівня цін, що є необхідною умовою підтримання макроекономічної рівноваги у господарстві і стану визначеності для всіх економічних агентів, оскільки стійкість грошової одиниці забезпечує можливості для довгострокових заощаджень та інвестицій.
3. Сприяння високому рівню зайнятості, що передбачає стримування зростання безробіття серед працездатного населення і за умов досягнення рівноваги на ринку праці при забезпеченні економічного зростання визначає зростання його доходів і добробуту.
4. Забезпечення зовнішньоекономічної рівноваги, що передбачає підтримання рівноваги платіжного балансу, оскільки діяльність суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках є важливою складовою економічних відносин, а відтак збалансування грошових і товарних потоків країни є необхідною умовою її нормального економічного розвитку.
5. Забезпечення зовнішньої стабільності національної валюти, що є необхідною умовою підтримання довіри до неї з боку національного та іноземного бізнесу, а також полегшення умов роботи суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, що визначається можливостями її кращого планування на тривалу перспективу та укладення довгострокових контрактів.

6. Підтримання макроекономічної рівноваги через досягнення фінансової стабільності та оптимальної галузевої й регіональної структури господарства, що забезпечується участю країни у світовій економіці та міжнародному поділі праці з погляду на національні інтереси.

Таким чином, зміст стратегічних завдань, які стоять перед валютною політикою, визначає її як невід'ємну органічну складову державної економічної політики загалом, у якій втілюється проваджуваний урядом країни курс, покликаний виражати інтереси усього суспільства.

На різних етапах суспільного розвитку стратегічні цілі валютної політики залежать від особливостей економічної і політичної ситуації в країні, стану її платіжного балансу і грошового обігу, а також зовнішніх зобов'язань, пов'язаних з участю країни у міжнародних організаціях. У зв'язку з цим валютна політика має підпорядковуватися загальній системі стратегічних цілей держави щодо регулювання ринкових відносин, що у кінцевому підсумку і визначає стратегію економічного розвитку країни.

Водночас потрібно розуміти, що валютна політика як одна зі складових економічної політики держави повинна мати і свої власні, конкретні завдання, які визначають її наповнення та відрізняють від інших напрямів державної економічної політики, тобто тактичні цілі (рис. 9.2).

Рис. 9.2. Система тактичних цілей валютної політики

Тактичні цілі валютної політики безпосередньо пов'язані з реалізацією регулятивних функцій держави щодо впливу на валютні відносини. До них належать:

1. Створення механізму оптимального управління обмінним курсом відповідно до цільових орієнтирів грошово-кредитної політики з метою підтримання стабільності внутрішнього грошового обігу та узгодження інтересів експортерів та імпортерів.
2. Оперативне регулювання валютного ринку країни для підтримання стабільності валютних відносин і недопущення спекулятивного тиску та фінансових криз.
3. Сприяння нормальній організації грошового обігу в країні для забезпечення ефективних товарообмінних операцій у зовнішньоекономічній сфері.
4. Оперативне регулювання сальдо платіжного балансу для своєчасного погашення зовнішньої заборгованості та контролю за потенціалом розвитку економіки, незалежного від іноземних кредиторів.
5. Лібералізація або обмеження можливостей суб'єктів господарювання у здійсненні валютних операцій залежно від загальних цілей економічної політики держави, що визначає можливості ширшого або більш обмеженого доступу резидентів і нерезидентів на внутрішній валютний ринок країни.
6. Створення умов для економічного стимулювання зовнішньоторгових операцій, що є основним джерелом надходження валютної виручки і формування національного доходу держави.
7. Регламентація порядку та умов здійснення міжнародних розрахунків і кредитування зовнішньоекономічної діяльності відповідно до міжнародної практики кредитно-розрахункових операцій з метою інтегрування національної економіки у світову фінансову систему.
8. Організація контролю за здійсненням резидентами і нерезидентами поточних валютних операцій і операцій, пов'язаних із рухом капіталу.
9. Забезпечення адекватних правових умов організації валютних відносин для розвитку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання і припливу іноземних інвестицій.

Таким чином, хоч валютна політика і є невід'ємною складовою загальної макроекономічної політики держави, вона має цілу низку специфічних завдань, які визначають її роль саме у системі регулювання валютної сфери економічних відносин. Чим вагомішою є ця роль, чим активніше втручається держава у функціонування валютного ринку, тим більш регламентованою та регульованою буде діяльність суб'єктів господарювання, пов'язана з валютною сферою. І навпаки, за ліберальніших умов організації ринкової системи перелік тактичних цілей, які ставить перед собою держава щодо регулювання валютних відносин, буде вужчим.

Підготовка, прийняття та виконання тих чи інших рішень щодо валютного регулювання уповноваженими державними органами має базуватися на певному механізмі реалізації валютної політики. Такий механізм визначає відповідну систему підходів, котрі знаходять безпосереднє практичне втілення у діяльності тих органів, на які покладено обов'язки щодо реалізації валютної політики (рис. 9.3).

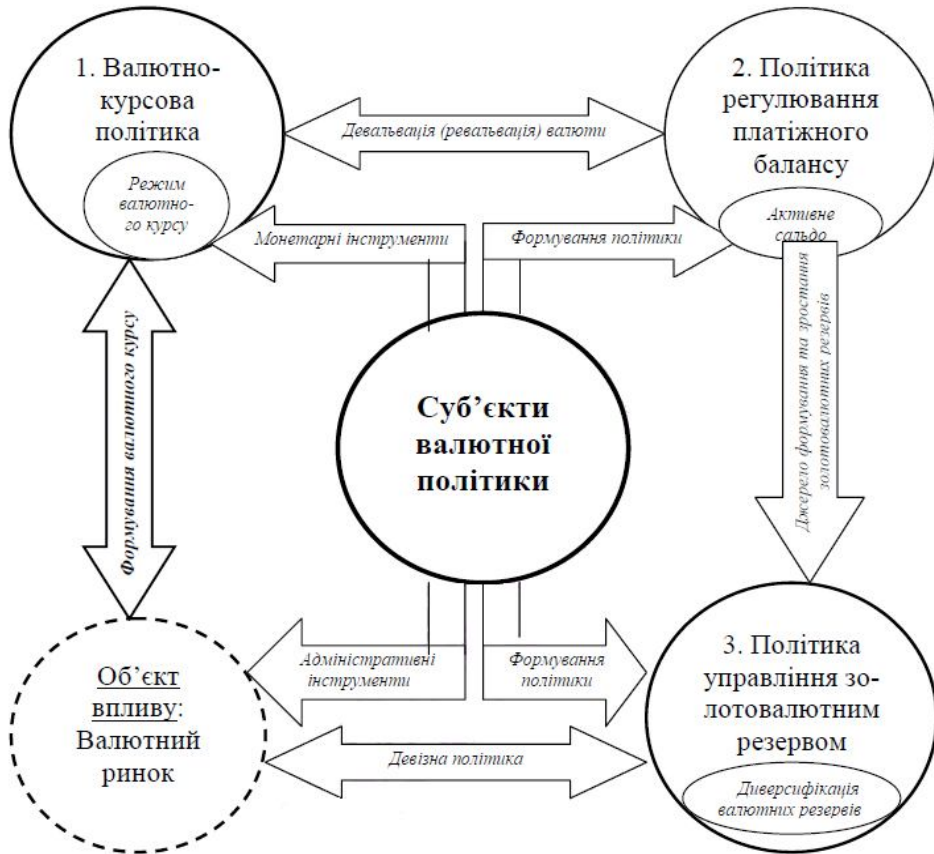

Рис. 9.3. Структурна схема механізму реалізації валютної політики

Обґрунтовано структурну побудову механізму реалізації валютної політики, яка має наступний вигляд:

- суб'єкти валютної політики, зокрема центральний банк країни;
- спеціальні елементи:
 - 1) валютно-курсдова політика (основна мета – регулювання валютного курсу, тобто вироблення механізму його встановлення та підтримання на певному рівні);
 - 2) політика управління золотовалютними резервами (основна мета – забезпечення міжнародної валютної ліквідності та стабільності на валютному ринку);
- загальні елементи:
 - 1) політика регулювання платіжного балансу (мета – підтримання рівноваги або активного сальдо);
- об'єкт впливу – валютний ринок;
- рушійна сила – сукупність загальних і спеціальних інструментів валютної політики.

З практичної точки зору **реалізація валютної політики** – це комплекс заходів нормативного і регулятивного характеру, що здійснюється державними органами з метою впливу на суб'єктів валютних відносин.

Нормативні заходи передбачають реалізацію валютної політики через сукупність законодавчих і нормативних актів, які регламентують порядок і принципи здійснення валютних операцій на території країни, валютних операцій резидентів з нерезидентами, порядок ввезення, вивезення, пересилання і переказу валютних цінностей, а також повноваження і функції органів валютного регулювання і валютного контролю та санкції за порушення валютного законодавства.

Нормативні заходи утворюють те правове поле, в межах якого уповноваженими державними органами проводиться валютна політика. Тому головним засобом реалізації нормативних заходів валютної політики є формування відповідного валютного законодавства.

★ **Регулятивні заходи валютної політики** – це система адміністративних та економічних важелів впливу на господарську діяльність суб'єктів валютних відносин. Регулятивні заходи є більш гнучкою складовою механізму реалізації валютної політики, дають змогу оперативніше впливати на стан валютного ринку та його учасників.

★ **Адміністративні важелі** – це практичні дії державних органів, які проводять валютну політику, спрямовані на забезпечення дотримання всіма економічними агентами чинних нормативно-правових актів із регламентації діяльності у валютній сфері. Ці важелі можуть передбачати:

- ⇒ надання дозволів (ліцензій), введення обмежень чи заборон на діяльність суб'єктів ринку у валютній сфері (це, як правило, компетенція центрального банку);
- ⇒ контроль за дотриманням законів, процедур, нормативних актів та застосування санкцій за їх порушення (окрім центрального банку, такі функції можуть покладатися ще й на митну службу та податкові органи).

До основних адміністративних важелів реалізації валютної політики належать передусім валютний контроль, тобто діяльність, спрямована на забезпечення дотримання валютного законодавства при здійсненні операцій із валютними цінностями на території країни, а також система валютних обмежень, котрі визначають механізм заборони чи лімітування прав резидентів і нерезидентів на здійснення операцій з валютою.

Однак попри важливість адміністративних важелів основу реалізації валютної політики в ринкових умовах господарювання становлять передусім економічні важелі.

★ **Економічні важелі** – це сукупність валютно-кредитних засобів впливу центральних банків країн та міжнародних фінансових організацій на поведінку економічних агентів і кон'юнктуру національних і світових валютних ринків.

Безпосереднім виявом впливу економічних важелів на валютний ринок є діяльність центрального банку із застосування відповідних інструментів валютної політики, здатних формувати економічну зацікавленість суб'єктів валютних відносин здійснювати ті чи інші операції з валютними цінностями. Це забезпечується впливом на динаміку грошової маси та обсяги кредитування, рівень процентних ставок і валютного курсу, а також інші макроекономічні параметри, котрі визначають зміст діяльності на валютному ринку.

Таким чином, реалізація валютної політики утворює цілісну систему дій із регуля-

тивного впливу на валютні відносини, яку можна представити у вигляді послідовних етапів: від визначення цілей і завдань валютної політики до її поточного коригування відповідно до отриманих результатів (рис. 9.4).

Рис. 9.4. Основні етапи механізму реалізації валютної політики

Сукупність нормативних і регулятивних заходів валютної політики, які утворюють відповідний механізм її реалізації, водночас визначає і зміст діяльності органів, які проводять валютну політику на національному та міждержавному рівнях (рис. 9.5).

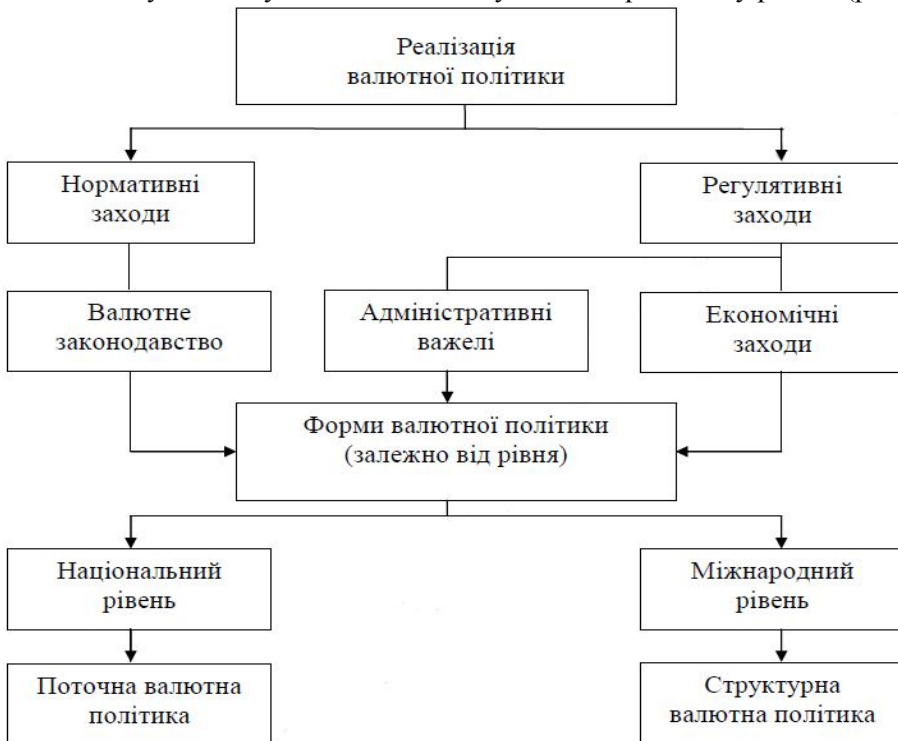

Рис. 9.5. Форми та напрямки реалізації валютної політики

Залежно від рівня, на якому здійснюється валютна політика, – національного чи міжнародного – вона поділяється на дві основні форми:

- поточну (короткострокову);
- структурну (довгострокову).

★ **Поточна валютна політика** – це сукупність заходів із повсякденного, оперативного регулювання валютного ринку. Вона передбачає вплив на динаміку обмінного курсу, кон'юнктуру валютного ринку, обсяги валютних операцій у країні тощо.

Основними цілями поточної валютної політики є:

- підтримання рівноваги платіжного балансу країни;
- забезпечення стабільності валютного курсу;
- створення сприятливих умов для здійснення зовнішньоекономічної діяльності;
- посилення позицій країни у конкурентній боротьбі за ринки збуту та джерела сировини й енергії, а також сфери застосування капіталів.

Щодо стратегічних завдань у сфері валютних відносин, то на їх вирішення значно більшою мірою спрямована структурна валютна політика.

★ **Структурна валютна політика** – це сукупність заходів міждержавного регулювання валютних відносин, спрямованих на забезпечення довгострокових структурних змін у світовій валютній системі.

Основними цілями структурної валютної політики є:

- розширення і поглиблення міжнародного економічного співробітництва, що визначається все більшою взаємозалежністю національних господарств;
- уникнення валютних криз чи ефективного подолання їх наслідків;
- забезпечення стабільного функціонування світових фінансових ринків.

9.2. Завдання та повноваження центрального банку у сфері валютного регулювання та валютного контролю

Важливим елементом валютної політики є **валютне регулювання** – це діяльність держави та уповноважених нею органів, спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення операцій з валютними цінностями.

Валютні операції за участю резидентів і нерезидентів підлягають валютному контролю. Валютному контролю підлягають також зобов'язання щодо декларування валютних цінностей та іншого майна.

★ **Валютний контроль** – це забезпечення дотримання резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

Метою валютного контролю є дотримання чинного валютного законодавства при здійсненні операцій з валютними цінностями, а саме: перевірка наявності необхідних ліцензій та дозволів, правил декларування валютних цінностей, дотримання банками нормативів валютної позиції, виконання зобов'язань щодо продажу валюти, обґрунтованості платежів, повноти обліку та звітності за валютними операціями, правил вивезення та ввезення валютних цінностей, переказів валюти тощо.

Органи, що здійснюють валютний контроль, мають право вимагати і одержувати від резидентів і нерезидентів повну інформацію про здійснення ними валютних операцій, стан банківських рахунків в іноземній валюті у межах визначених повноважень, а також про майно, що підлягає декларуванню.

Національний банк України є головним органом валютного контролю, що:

- здійснює контроль за виконанням правил регулювання валютних операцій на території України з усіх питань, не віднесених до компетенції інших державних органів;
- забезпечує виконання уповноваженими банками функцій щодо здійснення валютного контролю згідно з валютним законодавством України.

Уповноважені банки, фінансові установи та національний оператор поштового зв'язку, які отримали від Національного банку України генеральні ліцензії на здійснення валютних операцій, здійснюють контроль за валютними операціями, що проводяться резидентами і нерезидентами через ці установи.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну податкову і митну політику, здійснює фінансовий контроль за валютними операціями, що провадяться резидентами і нерезидентами на території України.

Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері надання послуг поштового зв'язку, здійснює контроль за додержанням правил поштових переказів та пересилання валютних цінностей через митний кордон України.

Центральний орган виконавчої влади, що забезпечує реалізацію державної політики у сфері державної митної справи, здійснює контроль за додержанням правил переміщення валютних цінностей через митний кордон України.

Основними **завданнями** здійснення валютного регулювання та контролю є:

- організація системи курсоутворення, захист та забезпечення необхідного ступеня конвертованості національної грошової одиниці;
- регулювання платіжної функції іноземної валюти та інших іноземних інструментів, регламентація поточних операцій платіжного балансу;
- організація внутрішнього валютного ринку;
- регламентація та регулювання банківської діяльності з валютними цінностями;
- регулювання процесів утворення та руху валютного капіталу, захист іноземних інвестицій;
- встановлення режиму та обмежень на вивезення і ввезення через кордон валютних цінностей;
- забезпечення стабільних джерел надходження іноземної валюти на національний валютний ринок.

До компетенції Національного банку у сфері валютного регулювання та контролю належать:

- 1) видання нормативно-правових актів щодо ведення валютних операцій;
- 2) видача та відкликання ліцензій, здійснення контролю, у тому числі шляхом здійснення планових і позапланових перевірок, за діяльністю банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів), які отримали ліцензію Національного банку на здійснення валютних операцій, в частині дотримання ними валютного законодавства;
- 3) встановлення лімітів відкритої валютної позиції для банків та інших установ, що купують та продають іноземну валюту;

- 4) встановлення порядку проведення обов'язкового продажу та розміру надходжень в іноземній валюті, що підлягають обов'язковому продажу;
- 5) зміна строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів;
- 6) застосовування мір відповідальності до банків, юридичних та фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) за порушення правил валютного регулювання і валютного контролю.

Повноваження Національного банку України у сфері валютного регулювання:

- здійснює валютну політику виходячи з принципів загальної економічної політики України;
- складає разом з Кабінетом Міністрів України платіжний баланс України;
- контролює дотримання затвердженого Верховною Радою України ліміту зовнішнього державного боргу України;
- визначає при необхідності ліміти заборгованості в іноземній валюті уповноважених банків нерезидентам;
- видає у встановлених межах обов'язкові для виконання нормативні акти щодо здійснення операцій на валютному ринку України;
- нагромаджує, зберігає і використовує резерви валютних цінностей для здійснення державної валютної політики;
- видає ліцензії на здійснення валютних операцій та приймає рішення про їх скасування;
- установлює способи визначення і використання валютних (обмінних) курсів іноземних валют, виражених у валюті України, курсів валютних цінностей, виражених у іноземній валюті або розрахункових (клірингових) одиницях;
- установлює за погодженням з центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері статистики, єдині форми обліку, звітності та документації про валютні операції, порядок контролю за їх достовірністю та своєчасним поданням;
- забезпечує публікацію банківських звітів про власні операції та операції уповноважених банків.

Основними **формами** здійснення валютного регулювання та контролю є проведення:

- 1) дисконтної політики, тобто управління обліковою ставкою Національного банку, яка поряд з іншими інструментами має регулювати обсяг грошової маси, обсяг сукупного попиту, рівень цін, а також приплив із-за кордону та відтік короткострокових капіталів;
- 2) девізної політики у вигляді валютних інтервенцій шляхом купівлі-продажу центральним банком іноземної валюти, що впливає на курс національної грошової одиниці;
- 3) диверсифікації валютних резервів, що дає змогу зменшити збитки від відносно-го знецінення тих або інших валют, і забезпечення найвигіднішої структури резервних активів;
- 4) отримання або надання кредитів та субсидій, які використовуються для компенсації розривів, що виникають у міждержавних платежах;
- 5) низки адміністративних заходів.

★ **Дисконтна валютна політика** – зниження або підвищення Національним

банком України процентних ставок з метою регулювання попиту та пропозиції на позиковий капітал.

Національний банк здійснює дисконтну валютну політику, змінюючи облікову ставку для регулювання руху капіталу та балансування платіжних зобов'язань, а також коригування курсу грошової одиниці України до іноземних валют. Суть дисконтної валютної політики полягає у регулюванні валютного курсу та потоків іноземного капіталу на основі зміни Національним банком облікової ставки з метою оптимізації потоків валютних коштів і збалансування структури платіжного балансу. Основний вплив інструментів дисконтної валютної політики, спрямований на врегулювання попиту та пропозиції грошових ресурсів, що можуть бути спрямовані на валютний ринок, досягається за допомогою проведення операцій на відкритому ринку як з державними, так і власними цінними паперами, а також зміни основних процентних ставок Національного банку.

★ **Девізна валютна політика** – політика регулювання валютного курсу шляхом купівлі та продажу іноземної валюти.

Національний банк здійснює девізну валютну політику на підставі регулювання курсу грошової одиниці України до іноземних валют шляхом купівлі та продажу іноземної валюти на фінансових ринках.

★ **Девальвація** – офіційне зниження курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют або міжнародних розрахункових одиниць. За умов золотого стандарту, коли законодавчо фіксувався золотий вміст валют та був прямий чи опосередкований їх обмін на золото, девальвація виявлялася в зменшенні їхнього золотого вмісту та зростанні ціни на золото.

Девальвація може відбуватися стихійно або проводитися цілеспрямовано як елемент валютної політики держави з метою впливу на розвиток економіки, передусім на розвиток зовнішньоекономічних відносин через підвищення конкурентоспроможності експорту та поліпшення стану платіжного балансу.

★ **Ревальвація** – офіційне підвищення курсу національної грошової одиниці відносно іноземних валют та міжнародних розрахункових одиниць. В умовах золотого стандарту ревальвація виявлялася в збільшенні офіційного золотого вмісту грошової одиниці. З відмовою від золотого стандарту ревальвація стала виявлятися в підвищенні курсу національної грошової одиниці відносно іноземних чи міжнародних валют.

Головною метою девізної валютної політики є забезпечення стабільності курсу гривні щодо іноземних валют, під яким, перш за все, розуміють передбачуваність динаміки обмінного курсу гривні до іноземних валют, що досягається завдяки прозорості та передбачуваності дій Національного банку. Для досягнення цієї мети Національний банк використовує такі механізми регулювання:

- а) встановлення значення офіційного обмінного курсу гривні до іноземних валют;
- б) врегулювання попиту та пропозиції валюти на міжбанківському валютному ринку за допомогою купівлі-продажу іноземної валюти (проведення валютних інтервенцій);
- в) запровадження окремих обмежень на здійснення валютних операцій.

★ **Валютна інтервенція** – це пряме втручання Національного банку України у функціонування валютного ринку за допомогою купівлі-продажу іноземної валюти з метою впливу на курс національної грошової одиниці.

Основними **видами** проведення валютних інтервенцій є:

а) пропорційне задоволення заявленої суб'єктами ринку суми за єдиним визначеним курсом валютної інтервенції. У разі прийняття рішення про здійснення валютної інтервенції шляхом пропорційного задоволення потреб суб'єктів ринку за єдиним визначеним курсом валютної інтервенції Національний банк доводить до відома суб'єктів ринку в день проведення валютної інтервенції курс, за яким він передбачає здійснення валютної інтервенції;

б) валютний аукціон;

в) цільові валютні інтервенції з продажу іноземної валюти для забезпечення виконання суб'єктами ринку визначених Національним банком зобов'язань в іноземній валюті. Суб'єкт ринку має право купувати у Національного банку під час цільової валютної інтервенції іноземну валюту виключно для забезпечення виконання зобов'язань в іноземній валюті, визначених Національним банком.

★ **Валютні обмеження** – це система спланованих державних заходів, спрямованих на регулювання (обмеження) валютних операцій, встановлення контролю і впливу на курс валют, концентрацію валютних ресурсів у руках держави з метою утримання стабільності курсу.

Валютні обмеження передбачають:

- регулювання міжнародних платежів і переказів капіталів, репатріації прибутків, руху золота, грошових знаків і цінних паперів;
- заборону вільної купівлі-продажу іноземної валюти;
- концентрацію в руках держави іноземної валюти та інших валютних цінностей.

Принципи валютних обмежень:

- централізація валютних операцій у центральному та уповноважених комерційних банках;
- ліцензування валютних операцій (надання дозволу), при цьому має бути доведена необхідність виконання валютної операції; існує навіть повна заборона певних валютних операцій;
- обмеження конвертованості валют – відповідно до цього вводяться різні категорії валютних рахунків;
- обов'язкове декларування зарубіжних авуарів;
- контроль за валютними позиціями комерційних банків;
- ізоляція внутрішнього ринку національної валюти від зовнішнього;
- контроль за грою термінів операції на валютному ринку;
- видача банкам ліцензії на здійснення валютних операцій лише за наявності певних обсягів статутного капіталу.

Відповідно до платіжного балансу потрібно виділити дві основні сфери валютних обмежень:

- поточні операції;

- фінансові операції (рух капіталів, інвестицій тощо).

Форми валютних обмежень відображають їх зміст і структуру відповідно до сфер застосування цих обмежень.

За поточними операціями використовуються такі форми обмежень:

- блокування виручки іноземних експортерів від продажу товару в даній країні, обмеження їх можливостей розпоряджатися цими коштами;
- обов'язкові повернення та продаж валютної виручки чи її частини експортерами-резидентами через центральний чи уповноважений банк, який має валютну ліцензію; обмеження щодо термінів цього продажу;
- обмеження на продаж іноземної валюти імпортерам; у деяких країнах імпортер зобов'язаний внести на депозит певну суму національної валюти для одержання валютної ліцензії;
- обмеження на форвардну купівлю імпортерами іноземної валюти;
- заборона продажу товарів за кордоном за національну валюту;
- заборона оплати імпорту деяких товарів іноземною валютою;
- регулювання строків платежів за експортом та імпортом товарів і строків надходження імпортних товарів у разі здійснення попередньої оплати;
- наявність кількох валютних курсів – диференційовані курсові співвідношення по різних видах операцій, товарних групах і регіонах.

За фінансовими операціями платіжного балансу валютні обмеження бувають у формах, які перераховані нижче:

1. При пасивному платіжному балансі застосовують такі заходи з обмеження вивозу капіталу і стимулювання приймання капіталу для підтримання курсу валюти: лімітування вивезення національної і іноземної валюти, золота, цінних паперів, надання кредитів; контроль за діяльністю ринку позичкових капіталів: операції здійснюються тільки з дозволу Міністерства фінансів і за представлення інформації про розмір кредитів, які надають, і прямих інвестицій за кордоном та залучення іноземних інвестицій за умови попереднього дозволу органів валютного контролю; повне чи часткове припинення погашення зовнішньої заборгованості або дозвіл оплати її національною валютою без права переказу її за кордон.

2. При активному платіжному балансі з метою стримування припливу капіталів і підвищення курсів національної валюти застосовують такі форми валютного контролю з фінансових операцій: депонування на безпроцентному рахунку в центральному банку нових закордонних зобов'язань банків; заборона на інвестиції нерезидентів, продаж національних цінних паперів іноземцям.

Однією із форм валютних обмежень виступає **валютна блокада** – припинення або обмеження валютно-фінансових відносин з заблокованою країною аж до заморожування в банках валютних цінностей держави та валюти приватних осіб з метою здійснення на неї економічного і політичного тиску.

Розрізняють односторонню, коли одна країна блокує іншу, та багатосторонню, коли вона здійснюється рядом держав, валютні блокади. Валютна блокада буває повна – при використанні всіх методів валютно-фінансового впливу аж до заморожування валюти країни, що піддається валютній блокаді, та часткова, коли використовуються лише окремі методи валютної блокади. Багатостороння валютна блокада часто здійснюється через міжнародні валютно-фінансові організації – Міжнародний валютний фонд, Світовий банк та ін.

★ **Диверсифікація валютних резервів** – це інструмент валютної політики центрального банку, який передбачає регулювання структури офіційних валютних резервів шляхом включення до їхнього складу іноземних валют різних країн.

Під валютними резервами розуміють належні державі офіційні запаси іноземної валюти, що перебувають у центральному банку, в банківських установах інших країн та міжнародних валютно-кредитних організаціях. Безпосередньою формою розміщення валютних резервів можуть бути: а) готівка (банкноти і монети); б) залишки на депозитних рахунках у зарубіжних банках; в) цінні папери, номіновані в іноземній валюті.

Основними цілями диверсифікації валютних резервів є:

- захист від валютного ризику, тобто ризику втрат коштів унаслідок коливання обмінних курсів різних валют;
- забезпечення міжнародних розрахунків, у тому числі і розрахунків за зовнішньою заборгованістю країни;
- проведення валютних інтервенцій на ринку, для чого у складі резервів мають бути відповідні обсяги необхідних видів іноземних валют.

Вибір стратегічних напрямів управління валютними резервами залежить від конкретної економічної ситуації та цілого ряду факторів: напрямів грошово-кредитної політики, рівня інфляції, стану державної заборгованості тощо.

9.3. Валютне курсоутворення

Основою валютної політики центрального банку країни є політика обмінного курсу або валютно-курсова політика. Її головною метою є встановлення порядку визначення та регулювання валютного курсу на території даної країни.

★ **Валютний курс** – це вартість грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн або міжнародних платіжних засобах.

Валютний курс, встановлення якого в переважній більшості країн відноситься до прерогативи центрального банку, виконує певні функції, головними серед яких є:

- сприяння інтернаціоналізації грошових відносин;
- перерозподіл національного продукту між окремими країнами;
- зіставлення рівнів та структури цін, а також результатів виробничої діяльності в окремих країнах;
- сприяння об'єднанню та стабільному розвитку валютних ринків;
- зіставлення національної та інтернаціональної вартості на національних та світових ринках;
- інтернаціоналізація господарських зв'язків тощо.

В економічній теорії та практиці використовують велику кількість різних видів валютних курсів. Їхню детальну класифікацію наведено в табл. 9.2.

Національний банк України у межах своїх повноважень щодо забезпечення стабільності гривні може впливати на формування офіційного валютного курсу в результаті купівлі-продажу іноземної валюти на міжбанківському валютному ринку України. НБУ встановлює офіційний курс гривні до іноземних валют без зобов'язання здійснювати за ним операції з купівлі-продажу.

Таблиця 9.2.

Класифікація валютних курсів

Вид валютного курсу	Характеристика
Офіційний	курс, який встановлюється державою (найчастіше центральним банком)
Номінальний	валютний курс, що діє (діяв) протягом певного періоду часу на валютному ринку країни
Реальний	номінальний валютний курс з врахуванням показника інфляції
Номінальний ефективний	зміна курсу національної валюти визначається як середня величина щодо валют країн – головних торгових партнерів
Реальний ефективний	індекс валютного курсу, розрахований як середньозважена арифметична величина на базі кошिका валют країн – торгових партнерів та їх частки в загальному обсязі товарообігу з врахуванням динаміки внутрішніх цін країни та її головних зовнішньоекономічних партнерів за відповідний період
Поточний (спот-курс)	курс, що діє на поточний момент часу (розрахунки за угодами на придбання валюти за спот-курсом здійснюється на другий робочий (банківський) день після укладання угоди)
Форвардний («аутрайт»)	курс, за яким валюта однієї країни продається чи купується за валюту іншої країни на певну дату в майбутньому
Крос-курс	співвідношення між двома валютами, яке визначається на основі курсу цих валют по відношенню до третьої валюти
Курс покупця	ціна (курс), за яким учасник ринку (банк) купує іноземну валюту
Курс продавця	ціна (курс), за яким учасник ринку (банк) продає іноземну валюту
Фактичний ринковий	курс, що розраховується як середнє арифметичне курсів покупця і продавця
Очікуваний	обмінний курс на певну дату в майбутньому, який прогнозує більшість учасників ринку
Рівноважний	курс, при якому попит і пропозиція валюти врівноважуються
Центральний	офіційно зафіксоване співвідношення між валютами, навколо якого в узгоджених межах коливаються ринкові валютні курси
Гарантований	курс, що був зафіксований при укладанні угоди
Підсумковий	обмінний курс на момент складання балансового звіту (курс закриття балансу)
Тимчасовий	обмінний курс на момент укладання угоди, який є одним із варіантів трансляції валют

Продовження таблиці 9.2.

Плаваючий	курс, рівень якого визначається на валютному ринку під впливом попиту та пропозиції
Примусовий (фіксований)	офіційний фіксований курс, який вводять державні органи (центральні банки) в умовах валютних обмежень для обміну національної валюти на іноземну
Регульований	валютний курс, що при встановленні на валютному ринку регулюється центральним банком країни
Готівковий	курс, за яким учасник валютного ринку (обмінний пункт) купує або продає готівкову іноземну валюту
Безготівковий	курс, за яким учасник валютного ринку (банк) купує або продає безготівкову іноземну валюту
Ринковий	валютний курс, що встановлюється, діє та використовується на валютному ринку
Середньоарифметичний	валютний курс, що розраховується як середньоарифметичне значення
Середньозважений	валютний курс, що встановлюється як середньозважене значення
Біржовий	курс, що встановлюється і діє на біржовому ринку
Міжбанкківський	курс, що встановлюється і діє на міжбанкківському ринку
Множинний	валютний курс, що використовується центральним банком для різних трансакцій, наприклад, для купівлі валюти у експортерів та її продажу для імпортерів
Подвійний	полягає в подвійному котируванні курсу національної грошової одиниці: окремо за комерційними та фінансовими операціями

Значний вплив валютного курсу на економіку зумовлює об'єктивну необхідність вибору адекватного для певної країни режиму обмінного курсу, що визначається відповідною формою реалізації валютної політики центрального банку.

Режим валютного курсу полягає у запровадженні порядку визначення курсу національної валюти, його зміни та використання для здійснення розрахунків у міжнародних економічних відносинах. Всі форми реалізації валютно-курсової політики найдоцільніше класифікувати за двома основними режимами валютних курсів, які мають чітко виражені ознаки, а вже всі інші види можуть бути віднесені до однієї з цих двох груп. Основними режимами валютних курсів, а відтак і формами реалізації валютно-курсової політики, є фіксований і плаваючий. Детальна класифікація та характеристика основних режимів валютних курсів наведена в табл. 9.3.

Таблиця 9.3.

Класифікація режимів валютних курсів

Вид режиму валютного курсу	Характеристика
1	2
1. Фіксований, у т.ч.:	- офіційний фіксований курс, який вводять державні органи (центрального банку країни) в умовах валютних обмежень для обміну національної валюти на іноземну; - є обов'язковим для всіх (або тільки для певної частини) валютних операцій; - його введення призводить до виникнення «чорного ринку»;
1.1. Фіксований курс у рамках механізму ЕРМ-II	- механізм ЕРМ-II зобов'язує країни впродовж двох років утримувати курси національних валют у межах 15% від оголошеного Європейським центробанком; - приєднання до ЕРМ-II є необхідною умовою для подальшого входження до євросони;
1.2. Валютне бюро (валютна рада)	- курс національної валюти до валюти-лідера фіксується назавжди у законодавчому порядку; - грошова база повинна мати 100% покриття чистими міжнародними активами центрального банку; - центральний банк відмовляється від будь-яких активних операцій з внутрішніми активами (стерилізації); - зміни в грошовій базі відбуваються винятково в результаті змін у міжнародних активах;
1.3. Доларизація (євроізація)	- повна заміна національної валюти іноземною, наприклад доларом США або євро;
2. Вільно плаваючий	- рівень офіційного валютного курсу визначається виключно на валютному ринку під впливом попиту та пропозиції, які, залежать від стану платіжного балансу країни, співвідношення відсоткових ставок і темпів інфляції, очікувань учасників ринку, офіційних валютних інтервенцій тощо; - центральний банк не втручається в процес курсоутворення;
3. Змішаний, у т.ч.:	- проміжний між фіксованим та гнучким режимами валютного курсу;
3.1. Фіксована валютна прив'язка	- «прив'язка» до сильної валюти (валюти-лідера) або кошика валют (наприклад СПЗ) з коридором $\pm 1\%$;

Продовження таблиці 9.3.

1	2
3.2. Горизонтальна валютна прив'язка	- «прив'язка» із коридором більш ніж $\pm 1\%$;
3.3. Повзуча прив'язка	- «прив'язка» із паритетом, що періодично коригується у фіксованому обсязі за фіксованими, раніше оголошеними ставками, або у відповідь на зміни в обраних кількісних показниках;
3.4. Фіксований валютний коридор	- встановлені державою на певний період часу максимальна та мінімальна межі коливання офіційного валютного курсу;
3.5. Повзучий валютний коридор	- повзучі «прив'язки» у поєднанні з валютними коридорами більш ніж $\pm 1\%$;
3.6. Кероване плавання	- плавання без наперед оголошеного руху валютного курсу: активні інтервенції центрального банку без готовності слідувати наперед визначеній цілі або руху валютного курсу.

Режим фіксованого валютного курсу є найсприятливішим за умови внутрішніх кризових ситуацій у нестабільній економіці. Він забезпечує нижчі темпи інфляції та досить стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, бо створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Режими фіксованих валютних курсів означають зобов'язання постійної підтримки конкретного курсу національної валюти відносно іноземної незалежно від попиту та пропозиції на валютному ринку. При цьому коливання валютного курсу взагалі відсутні або можуть допускатися у межах до $+ 1\%$.

До переваг використання режиму фіксованого валютного курсу можна віднести:

1. Режим фіксованого курсу, якщо він стабільний, забезпечує надійну основу для ефективного планування та ціноутворення, допомагаючи, тим самим, розвитку інвестиційної діяльності та міжнародної торгівлі.

2. Режим фіксованого валютного курсу обмежує внутрішню грошово-кредитну політику: даний стримуючий фактор у сфері грошово-кредитної політики часто розглядається як дисциплінуючий захід проти прийняття економічної політики, яка суттєво відрізняється від політики країни, до валюти якої прив'язана національна валюта.

3. Фіксований режим є оптимальним, якщо правильно визначити рівноважний валютний курс та підтримувати його на певному рівні.

4. Режим фіксованого курсу, який дисциплінує грошово-кредитну політику, може застосовуватись у випадках, коли фінансові інструменти та фінансові ринки є недостатньо розвинутими для проведення ринкової грошово-кредитної політики.

Серед недоліків використання режиму фіксованого валютного курсу можна виділити:

1. Якщо даному режиму не повністю довіряють, то він може піддатися спекулятивним атакам. Це матиме негативні наслідки для монетарної стабільності економіки країни в цілому та її валютних резервів, зокрема. В кінцевому результаті арбітражні операції можуть зумовити відмову від фіксованого курсу.

2. Не існує надійного способу, щоб визначити, чи є вибраний курс оптимальним та стабільним. Ні уряд, ні центральний банк не можуть з впевненістю стверджувати, що вони краще за ринок знають, в якій точці знаходиться курс рівноваги.

3. Хоча фіксований валютний курс є важливим для монетарних цілей, він дуже

часто не відповідає реальному (реальному ефективному) курсу, який в більшості випадків є більш об'єктивним ринковим індикатором.

4. Фіксований режим вимагає, щоб центральний банк був завжди готовий до проведення інтервенцій на валютному ринку з метою його підтримки. Після цього необхідно прийняти рішення про те, що робити з внутрішніми наслідками інтервенцій (наприклад, чи потрібно робити «валютну стерилізацію»).

5. Центральному банку необхідно мати достатню кількість валютних резервів.

6. Орієнтація на грошово-кредитну політику іншої країни не завжди буває вигідною.

Іншим визначальним валютно-курсовим режимом є плаваючий. **Плаваючий валютний курс** – це співвідношення між валютами різних країн, що складається на ринку під впливом зміни попиту та пропозиції на національну й іноземну валюту.

Окремі різновиди плаваючого валютного курсу можуть передбачати встановлення центральним банком таких основних режимів:

1. Вільне плавання, за якого на зміну валютного курсу впливає лише ринкова кон'юнктура.

2. Обмежене плавання, за якого центральним банком задаються граничні норми коливання обмінного курсу національної валюти. Реалізація цього режиму може здійснюватись у таких формах:

Валютний коридор – режим, за якого центральний банк встановлює максимальний і мінімальний рівень відхилення обмінного курсу.

Обмежено гнучкий курс, за якого центральний банк проводить операції на валютному ринку з метою згладжування курсових коливань.

3. Кероване плавання – це режим управління валютним курсом, який полягає у цілеспрямованій зміні вартості національної валюти, як правило, у бік девальвації. Основними варіантами такого режиму валютно-курсової політики є:

«Повзуча прив'язка», коли відбувається періодична зміна валютного курсу (як правило, девальвація) на заздалегідь заплановану і оголошену величину.

«Брудне плавання», за якого обмінний курс змінюється на величину, заздалегідь не оголошену, з невизначеною періодичністю.

«Похилий коридор», який об'єднує механізми власне валютного коридору і «повзучої прив'язки».

У разі, якщо в країні використовується не один режим валютного курсу, а декілька, такий механізм курсоутворення називається режимом множинних валютних курсів.

★ **Режим множинних валютних курсів** – це форма реалізації валютно-курсової політики, за якої в країні застосовуються диференційовані курси національної валюти залежно від видів валютних операцій, учасників цих операцій та різновидів валют.

Як правило, такий режим передбачає наявність двох або більше валютних курсів, що застосовуються для різних типів операцій. Основні недоліки режиму множинних валютних курсів:

- спотворення відносних цін у зовнішній торгівлі;
- негативний вплив на ефективність виробництва і розподіл ресурсів;

- сприяння отриманню прибутків не в реальному секторі, а на різницях між курсами валют;
- створення сприятливих умов діяльності для одних суб'єктів ринку і дискримінація інших, які не мають можливості користуватися сприятливим курсом.

Оптимальний вибір режиму валютного курсу для національної економіки є одним із головних завдань валютної політики і має спиратися на ґрунтовний аналіз переваг і недоліків кожного з можливих варіантів реалізації валютно-курсової політики. Вибір режиму валютного курсу визначається станом економіки, грошового обігу і платіжного балансу країни, її участю у міжнародному поділі праці та світовій торгівлі, динамікою імпорту й експорту, масштабами зовнішніх інвестицій і величиною зовнішнього боргу, наявністю належних запасів золотовалютних резервів, співвідношенням темпів інфляції в країні й за кордоном, відхиленням внутрішніх процентних ставок від ставок на світових фінансових ринках.

9.4. Діяльність центрального банку з управління золотовалютними резервами

- ★ **Золотовалютні резерви** – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.
- ★ **Структура офіційних золотовалютних резервів** – це сукупність підібраних у певній пропорції валютних активів, використання яких дає змогу центральному банку забезпечувати регулятивний вплив на валютні відносини й організацію зовнішньоекономічної діяльності в країні.

Для забезпечення внутрішньої і зовнішньої стабільності грошової одиниці України Національний банк має золотовалютний резерв, що складається з таких активів:

- монетарне золото – це золото у формі монет, зливків або брусків, не нижче 995 проби, що перебуває у власності або під контролем центрального банку чи органів державного управління;
- спеціальні права запозичення (СПЗ) – це резервний та платіжний засіб, що емітується Міжнародним Валютним Фондом (МВФ). Існує лише у безготівковій формі у вигляді записів на банківських рахунках;
- резервна позиція в МВФ – це особлива форма активів, що означає право країни-члена автоматично отримувати від нього кошти в іноземній валюті у межах 25% квоти, а також суми, що раніше була надана в кредит МВФ;
- іноземна валюта у вигляді банкнот та монет або кошти на рахунках за кордоном;
- цінні папери (крім акцій), що оплачуються в іноземній валюті;
- будь-які інші міжнародно визнані резервні активи за умови забезпечення їх надійності та ліквідності.

Кошти золотовалютного резерву за джерелом формування поділяються на:

1. Власні кошти, одержані від:

- ⇒ купівлі іноземної валюти на валютних ринках;

- ⇒ купівлі вільно конвертованої валюти в органів державної влади й управління та інших клієнтів, розрахунково-касове обслуговування яких здійснює Національний банк;
- ⇒ купівлі монетарного золота у зливках або брухту золота з його подальшим доведенням (афінажем) до якості монетарного металу;
- ⇒ доходу від здійснення операцій із золотовалютним резервом.

2. Залучені кошти:

- ⇒ кредити міжнародних фінансових організацій, урядів іноземних країн, фінансово-кредитних установ, інших кредиторів;
- ⇒ депозити фінансово-кредитних установ;
- ⇒ залишки коштів у вільно конвертованій валюті на рахунках органів державної влади й управління та інших клієнтів, розрахунково-касове обслуговування яких здійснює Національний банк.

Поповнення золотовалютних резервів проводиться Національним банком шляхом:

- 1) купівлі монетарного золота та іноземної валюти;
- 2) отримання доходів від операцій з іноземною валютою, банківськими металами та іншими міжнародно визнаними резервними активами;
- 3) залучення Національним банком валютних коштів від міжнародних фінансових організацій, центральних банків іноземних держав та інших кредиторів.

Використання золотовалютного резерву здійснюється Національним банком на такі цілі:

- 1) продаж валюти на фінансових ринках для проведення грошово-кредитної політики, включаючи політику обмінного курсу;
- 2) витрати по операціях з іноземною валютою, монетарними металами, а також іншими міжнародно визнаними резервними активами та операціях із забезпечення діяльності Національного банку в межах сум, передбачених кошторисом доходів та витрат Національного банку;
- 3) повернення Національним банком валютних коштів міжнародним фінансовим організаціям, іноземним центральним банкам та іншим кредиторам, включаючи відсотки за користування такими коштами та інші обов'язкові нарахування;
- 4) участь у формуванні капіталу і діяльності міжнародних організацій.

Не допускається використання золотовалютного резерву для надання кредитів і гарантій та інших зобов'язань резидентам і нерезидентам України. Національний банк є зберігачем державного золотого запасу, а також дорогоцінних металів, дорогоцінних каменів, інших коштовностей.

Основні чинники, що визначають динаміку офіційних валютних резервів:

1. Стан розвитку національного господарства і масштаби зовнішньоекономічної діяльності.
2. Величина зовнішнього боргу.
3. Темпи інфляції в країні, що визначають рівень внутрішнього знецінення національної грошової одиниці та ймовірність поступового вичерпання офіційних золотовалютних резервів.
4. Чинний режим валютного курсу національної валюти визначає динаміку золотовалютних резервів залежно від використання фіксованого або плаваючого режиму.

5. Стан платіжного балансу.
6. Міжнародний рух капіталів.
7. Валютні обмеження, що діють у країні.

Врахування всіх факторів, що впливають на стан і обсяги офіційних золотовалютних резервів країни, є необхідним елементом валютної політики для забезпечення адекватних дій центрального банку на внутрішньому і зовнішньому валютному ринках відповідно до реальних потреб і завдань розвитку національної економіки.

★ **Управління золотовалютними резервами** – це процес, що складається з наступних етапів, як планування, організація, мотивація і виконання, аналіз ефективності, звітність та контроль (рис. 9.6).

Рис. 9.6. Етапи управління золотовалютними резервами

Планування в управлінні золотовалютними резервами передбачає, що визначається необхідний їх обсяг і формується планова структура, оптимізована за критеріями прибутковості, ліквідності й схоронності.

Для забезпечення ефективного планування золотовалютних резервів центрального банку необхідно розраховувати систему показників, які відображали б кількість золотовалютних резервів, тобто відповідність обсягу резервів центрального банку потребам у них та якість золотовалютних резервів, що відображає оптимальну структуру резервів при мінімальному ризику вкладення коштів у ті чи інші види валютних активів.

Важливим аспектом управління золотовалютними резервами є визначення їх оптимального рівня. Поняття «оптимальний рівень золотовалютних резервів» необхідно сприймати не як чітко заплановану величину, а, швидше, як середньо- або довгострокову мету, навколо якої фактичний рівень резервів може коливатися в певних, визначених регулятором, межах. Сьогодні можна виділити чотири основні кількісні критерії визначення адекватності золотовалютних резервів:

а) критерій забезпечення національної грошової одиниці, згідно з яким резерви мають бути достатніми для стримання різкої девальвації або ревальвації національної грошової одиниці. Він передбачає, що сума резервів є достатньою за умови повно-

го покриття грошової бази країни;

б) критерій покриття імпорту. Один з найбільш традиційних критеріїв оцінки достатності міжнародних резервів, згідно з яким величина покриття імпорту залежить від рівня економічного розвитку країни та ситуації на міжнародних ринках;

в) критерій покриття зовнішнього боргу-резерви мають покривати офіційний і гарантований державою зовнішній борг;

г) комбіновані критерії. Вони формуються шляхом об'єднання вищевказаних критеріїв оцінки мінімального розміру міжнародних валютних резервів.

Управління офіційними золотовалютними резервами за якісними показниками передбачає оптимізацію їх структури, тобто вибір між різними компонентами резервів і встановлення оптимального співвідношення між ними. При цьому головними принципами якісного управління золотовалютними резервами є забезпечення дотримання наступних параметрів: збереження – визначає необхідність накопичення, оптимального формування і раціонального використання валютних резервів як частини національного багатства країни; ліквідність – передбачає наявність у центрального банку можливості негайного використання значної частини валютних резервів з метою реалізації завдань оперативного регулювання валютних відносин в країні; прибутковість – забезпечує належну ефективність розміщення центральним банком коштів у різних видах валютних активів.

З метою ефективного управління золотовалютними резервами країни та формування окремих їх частин відповідно до того, яка з них має забезпечувати ліквідність, а яка прибутковість, може бути підпорядкований різним цілям – операційним та інвестиційним. Наступний етап передбачає здійснення сукупності тих чи інших операцій, кінцевим результатом яких є формування необхідного обсягу резервів з необхідною їхньою структурою. Основні види таких операцій: конверсійні валютні операції на валютному ринку на умовах поставки валюти «тод» (сьогодні), «том» (наступного банківського дня) і «спот» (на другий банківський день); форвардні угоди, а також операції «своп», що передбачають обмін національної валюти на іноземну з одночасним укладанням зворотної форвардної угоди на певний строк з метою хеджування валютних ризиків; придбання, продаж, обмін державних цінних паперів (казначейських векселів, облігацій державних позик і т.п.) емітентами або гарантами по яких виступають урядові структури інших країн; розміщення депозитів у банках-нерезидентах, які мають високий інвестиційний клас згідно зі світовими рейтинговими агентствами; угоди з похідними фінансовими інструментами, що здійснюються з метою мінімізації валютного ризику при відкритій позиції і ризику вкладень в іноземні цінні папери.

Заключним етапом управління золотовалютними резервами є формування необхідної звітності та контролю за додержанням вимог щодо формування та використання активів, що входять до складу золотовалютних резервів. По-перше, існує необхідність визначення оптимального для даних умов загального обсягу міжнародних засобів платежу. По-друге, існує проблема вибору співвідношення між окремими компонентами резерву. По-третє, перед урядами та центральними банками країн постають завдання диверсифікації валютного запасу, формування валютного кошика, тобто вибору конкретних валют та встановлення їх співвідношення у складі цього запасу.

9.5. Економічний зміст і значення платіжного балансу в механізмі валютного регулювання

Платіжний баланс відіграє важливу роль у механізмі валютного регулювання. Як модель зовнішньоекономічних відносин країни він забезпечує ґрунтовну інформаційну базу для оцінювання стану й перспектив розвитку валютних відносин. Зокрема, рівень та динаміка його збалансованості за звітний рік дають можливість визначити причини погіршення кон'юнктури валютного ринку та курсу національної валюти у відповідному році та ймовірну динаміку їх на перспективу.

★ Платіжний баланс – це співвідношення всіх фактичних платежів, здійснених певною країною на користь інших країн, та надходжень коштів, отриманих нею з-за кордону.

Необхідність складання платіжного балансу країни пов'язана з певними потребами:

- визначення рівня участі країни у міжнародному розподілі праці і її частки у світовій економіці та ступеня інтеграції у світове господарство;
- розробка адекватних заходів валютної політики через регулювання обмінного курсу та величини офіційних валютних резервів із метою впливу на динаміку зовнішньоекономічної активності;
- оптимізація взаємодії суб'єктів ринку із зарубіжними партнерами по зовнішньоторговельних операціях і забезпечення своєчасних розрахунків за зовнішніми зобов'язаннями країни;
- забезпечення стабільності міжнародної фінансової системи, що відображає розробку адекватних регулятивних заходів, спрямованих на підтримання зовнішньоекономічної рівноваги різних країн під час переміщення між ними валютних коштів;
- реалізація ефективної зовнішньоекономічної політики з метою відстоювання інтересів національного виробника на зовнішніх ринках.

Платіжний баланс може складатись або за певний період (рік, місяць, квартал), або на певну дату (у вигляді співвідношення міжнародних надходжень і платежів на певний момент, які з дня на день постійно змінюються).

Якщо платіжний баланс відображає фактичний рух валютних потоків за звітний період, то для характеристики загального стану вимог і зобов'язань країни використовується поняття розрахункового балансу.

★ Розрахунковий баланс – це співвідношення на певну дату всіх вимог і зобов'язань певної країни щодо інших країн незалежно від періоду їх виникнення і терміну оплати. Він використовується для оцінки міжнародної розрахункової позиції країни.

У розрахунковий баланс включаються всі вимоги й зобов'язання країни щодо інших країн, у тому числі й непогашені, тоді як платіжний баланс показує лише фактично отримані надходження і здійснені платежі.

Сальдо розрахункового балансу на певну дату характеризує стан країни як нетто-кредитора або як нетто-боржника. Якщо воно активне, то країна більше надала кредитів та інвестицій, аніж залучила, тобто є кредитором. Якщо сальдо розрахункового

балансу пасивне – країна є боржником. Розрахунковий баланс за певний період відображає лише динаміку заборгованості та вимог країни щодо інших країн.

Структура платіжного балансу передбачає групування всіх операцій, що в ньому відображаються, за окремими статтями і розділами залежно від характеру здійснюваних зовнішньоекономічних угод. Ці угоди поділяються на два основні види:

- поточні: пов'язані з рухом товарів, послуг, доходів, трансфертів;
- фінансові: пов'язані з інвестиційною діяльністю, а також операціями з активами і зобов'язаннями.

Базовими засадами формування структури платіжного балансу є:

1. структурні частини платіжного балансу повинні мати характерні ознаки, які відображають певні напрями здійснення зовнішньоекономічних операцій;
2. перелік складових балансу не може бути надмірно подрібнений і деталізований, щоб не ускладнювати аналіз і прийняття рішень;
3. статті балансу мають відрізнитися між собою за факторами впливу;
4. якщо який-небудь показник, що відображає певні параметри зовнішньоекономічної діяльності, зазнає значних коливань протягом певного періоду часу або йому належить значна частка у платіжних балансах багатьох країн, то його слід виділяти в окрему статтю;
5. структура платіжного балансу має бути такою, щоб його показники відповідали іншим статистичним системам, наприклад, системі національних рахунків;
6. збирання інформації для її подальшого групування у статтях платіжного балансу не повинно становити надмірних труднощів;
7. кількість статей балансу не може бути надто великою, а самі вони повинні мати такі ознаки, щоб підлягати консолідації у компоненти більш високого рівня (групи, розділи тощо);
8. структурні частини платіжного балансу мають бути подібними у різних країнах для забезпечення умов, достовірної порівняльної оцінки і міждержавного узгодження тих чи інших напрямів валютного регулювання.

Розділ I платіжного балансу «Рахунок поточних операцій» включає всі операції з реальними цінностями, які відбуваються між резидентами та нерезидентами, а також операції, пов'язані з безоплатним наданням або одержанням цінностей, які призначені для поточного використання. Тут виділяють чотири основні компоненти:

1. Стаття «Товари» відображає переміщення товарів через економічні межі країни із переходом права власності.
2. Стаття «Послуги» враховує рух коштів у зв'язку з обміном між резидентами і нерезидентами різноманітними послугами і складається із компонентів:
 - ⇒ транспортні послуги, які включають перевезення пасажирів і вантажів, а також інші послуги, що виконуються морським, повітряним та іншими видами транспорту;
 - ⇒ подорожі, що охоплюють товари та послуги, що були придбані приїжджими, якщо тривалість їхнього перебування в країні не перевищує одного року;
 - ⇒ інші послуги, які охоплюють послуги зв'язку, будівельні, страхові, фінансові, комп'ютерні та інформаційні послуги, роялті та ліцензійні послуги, послуги реклами та маркетингу, наукові та конструкторські розробки, інші

ділові послуги, а також урядові послуги, що не включені до інших категорій.

3. Стаття «Доходи» складається з оплати праці та доходів від інвестицій:

- ⇒ оплата праці включає заробітну плату й інші доходи, отримані резидентами країни за роботу, виконану за межами її економічної території (мешканці прикордонних районів, сезонні робітники, персонал міжнародних організацій тощо);
- ⇒ доходи від інвестицій охоплюють надходження та сплату доходів від прямих, портфельних та інших інвестицій, а також надходження від резервних активів. Для їх відображення використовується метод нарахувань.

4. Стаття «Поточні трансферти» характеризує таку передачу матеріальних та фінансових цінностей резидентам від нерезидентів і навпаки, яка не передбачає компенсації у вигляді певного вартісного еквівалента.

Розділ II «Рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій» поділяється на:

1. Стаття «Рахунок операцій з капіталом» охоплює всі операції, що включають одержання або оплату капітальних трансфертів (трансферти на інвестиційні цілі, прощення боргу, перекази мігрантів тощо), а також придбання або реалізацію не фінансових активів та прав власності, таких як, наприклад, торгові марки, патенти, авторські права, права на видобуток корисних копалин та інші.
2. Стаття «Фінансовий рахунок» охоплює всі операції, в результаті яких відбувається перехід прав власності на зовнішні фінансові активи та вимоги країни, або, іншими словами, виникнення та погашення фінансових зобов'язань між резидентами та нерезидентами.

Фінансовий рахунок поділяється на дві класифікаційні групи, що охоплюють операції з фінансовими активами (активи) та операції з фінансовими зобов'язаннями (пасиви). Обидві групи у свою чергу поділяються на три функціональні категорії:

- прямі інвестиції – це категорія міжнародної діяльності, яка відображає прагнення інституційної одиниці – резидента однієї країни справляти стійкий вплив на діяльність підприємства, що є резидентом, тобто кредити підприємствам прямого інвестування);
- портфельні інвестиції – цінні папери, що дають право на участь у капіталі, та боргові цінні папери, до складу яких входять облігації та інші довгострокові боргові цінні папери, інструменти грошового ринку та похідні фінансові інструменти. До складу цієї категорії включаються такі основні види інструментів: 1) акції та інші форми участі в капіталі, 2) облігації та інші боргові цінні папери, 3) інструменти грошового ринку та 4) похідні фінансові інструменти.
- інші інвестиції включають усі операції фінансового рахунку, що не відносяться до прямих або портфельних інвестицій, а також резервних активів. Інші інвестиції класифікуються за типами інструментів: торгові кредити, позики, валюта і депозити, інші активи й інші пасиви, а в подальшому, як і портфельні інвестиції, за основними секторами економіки. Здійснюється також їх розподіл за терміном погашення.

До складу активів відноситься також така категорія, як резервні активи, які включають зовнішні активи країни, що знаходяться під контролем органів грошово-кредитного регулювання та в будь-який час можуть бути використані для прямого фінан-

сування дефіциту платіжного балансу або для здійснення інтервенцій на валютному ринку з метою підтримки курсу національної валюти. До резервних активів відносять такі статті: монетарне золото, спеціальні права запозичення, резервна позиція в МВФ, активи в іноземній валюті, що складаються з готівкових коштів, депозитів, цінних паперів та інших вимог.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Які функції виконує центральний банк у сфері валютної політики?
2. Що таке валютне регулювання та яка його основна мета?
3. Якими є основні завдання валютного регулювання та контролю?
4. Проаналізуйте повноваження НБУ у сфері валютного регулювання.
5. Дайте характеристику основних методів валютного регулювання.
6. Проаналізуйте основні функції НБУ у сфері валютного контролю.
7. Проаналізуйте основні режими валютних курсів.
8. З яких елементів складаються офіційні резерви країни? Дайте їм характеристику.
9. Дайте характеристику джерел формування золотовалютних резервів.
10. Що таке платіжний баланс країни та яке його значення?

ГЛОСАРІЙ

Валютна політика – комплекс економічних, організаційних, правових, адміністративних та інших заходів, методів, форм, інструментів і механізмів, які здійснюються державою у сфері валютно-фінансових і кредитних відносин відповідно до поточних та стратегічних цілей загальної економічної політики держави, передусім з метою забезпечення стабільності обмінного курсу національної валюти та збалансованості платіжного балансу країни.

Валютне регулювання – діяльність держави та уповноважених нею органів, спрямована на регламентацію міжнародних розрахунків і порядку здійснення операцій з валютними цінностями.

Валютний контроль – забезпечення дотримання резидентами та нерезидентами валютного законодавства.

Валютний курс – вартість грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн або міжнародних платіжних засобах.

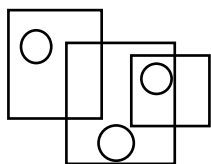
Золотовалютні резерви – резерви України, відображені у балансі Національного банку України, що включають в себе активи, визнані світовим співтовариством як міжнародні і призначені для міжнародних розрахунків.

Платіжний баланс – співвідношення всіх фактичних платежів, здійснених певною країною на користь інших країн, та надходжень коштів, отриманих нею з-за кордону.

Розрахунковий баланс – співвідношення на певну дату всіх вимог і зобов'язань певної країни щодо інших країн незалежно від періоду їх виникнення і терміну оплати.

Управління золотовалютними резервами – процес, що складається з наступних етапів, як планування, організація, мотивація і виконання, аналіз ефективності, звітність та контроль.

ТЕМА 10

ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА ТА ІНСТРУМЕНТИ ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ

10.1. Сутність грошово-кредитної політики.

10.2. Адміністративні інструменти грошово-кредитної політики.

10.3. Облікова ставка як інструмент грошово-кредитної політики.

10.4. Норма обов'язкового резервування як інструмент грошово-кредитної політики.

10.5. Операції на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики.

10.1. Сутність грошово-кредитної політики

Грошово-кредитна політика є основним ринковим регулятором стабільності економічного розвитку держави. Саме вона визначає напрями і можливості регулювання економіки монетарними методами. Зміст грошово-кредитної політики зумовлений особливостями економічних систем, завданнями і межами державного втручання в економіку. За ринкових умов господарювання грошово-кредитна політика перебуває у тісній взаємодії з бюджетно-фіскальною політикою. Основною метою грошово-кредитної політики в сучасних умовах є стабілізація економіки, забезпечення зайнятості та стримування інфляції. В окремих випадках як синонім грошово-кредитної політики вживається поняття «монетарна політика», яка базується на спроможності грошово-кредитної системи впливати на грошову пропозицію та, відповідно, на відсоткову ставку, а через неї – на інвестиції та реальний дохід. Такий акцент на визначення сутності грошово-кредитної політики, пов'язаний з поширенням теорії монетаризму, в якій роль грошових чинників впливу на економіку гіпертрофована.

Дослідженню сутності грошово-кредитної політики присвячена значна кількість наукових праць, зарубіжних і українських вчених, серед яких слід назвати праці В. Д. Базилевича та К. С. Базилевича, А. С. Гальчинського, О. В. Дзюблюка, Є. Дж. Долана, Л. Ерхарда, Дж. М. Кейнса, В. В. Козюка, О. І. Лаврушина, В. Лисицького, І. О. Лютого, К. Р. Макконелла, А. Маршалла, Ф. Модільяні, А. М. Мороза, С. М. Панчишина,

М. Ф. Пуховкіної, М. І. Савлука, Дж. Сакса, П. Самуельсона, В. М. Усоскіна, І. Фішера, Ф. Хайєка, Л. Харріса та інших. Однак ще й досі серед науковців не існує єдиного погляду на сутність грошово-кредитної політики.

Вітчизняна наукова думка на сучасному етапі досить різниться в поглядах на сутність і можливості грошово-кредитної політики. Так, одні автори стверджують, що грошово-кредитна політика – це оперативне і гнучке доповнення до бюджетної політики, вона ґрунтується на принципах монетаризму і має низку переваг над фіскальною політикою. Представники цього підходу трактують монетарну політику надто вузько – як урядову політику впливу на кількість грошей в обороті. Інші науковці вважають, що грошово-кредитна політика доповнює бюджетну. Тобто визначають її надто розширено – як один із секторів економічної політики вищих органів державної влади. Таким чином, у першому випадку механізм монетарної політики обмежується лише впливом на кількість грошей і явно збіднюються його результативні можливості, у другому – не визначено специфічного характеру монетарної політики, її відмінностей від інших секторів економічної політики, її особливого механізму впливу на економічні процеси.

Розходження в позиціях українських авторів щодо розуміння сутності грошово-кредитної політики є відображенням основних концептуальних напрямків у сучасній західній економічній науці. Складність та неоднозначність трансформаційного періоду в Україні дає змогу для його диверсифікованої інтерпретації. У Законі України «Про Національний банк України» грошово-кредитна політика визначається, як «комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції та забезпечення стабільності грошової одиниці України, забезпечення зайнятості». На наш погляд, таке декларування змісту грошово-кредитної політики зроблене «на виріст», з розрахунку можливого використання всього арсеналу грошово-кредитної політики, яку провадять в економічно розвинені країни.

А. Гальчинський акцентує увагу на тому, що грошово-кредитна політика спрямована на реалізацію головних завдань державної економічної політики. Її кінцева мета збігається з основоположними цілями макроекономічної політики держави. Головним результатом функціонування грошової системи, стверджує учений, є розроблення і реалізація певної грошово-кредитної політики. Позитивний вплив цієї політики на розвиток економіки визначає ефективність самої грошової системи. Монетарна політика, на його погляд, являє собою комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення, задалегідь визначених суспільних цілей, заходів щодо регулювання грошового обігу, які здійснює держава через центральний банк.

За визначенням М.Ф. Пуховкіної «... під грошово-кредитною політикою розуміють комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення певних цілей, заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк, а державне регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних інструментів є впливом на досягнення задалегідь визначених суспільних цілей, а саме кількість і ціну (процентну ставку) позичкового капіталу, щоб відповідно до цілей державної економічної політики впливати на попит і механізми використання позичок у народному господарстві». Таким чином під грошово-кредитною політикою роз-

глядається комплекс заходів, тобто дій, спрямованих на досягнення «певних цілей» за допомогою інструментів грошово-кредитного регулювання. Однак в такому визначенні сутності грошово-кредитної політики, перш за все, не підкреслено стратегічний довгостроковий характер «певних цілей»; по-друге, в цьому визначенні сутності грошово-кредитної політики помилково об'єднуються грошово-кредитна політика з грошово-кредитним регулюванням, як комплексом «...заходів щодо регулювання грошового ринку»; по-третє, в цьому визначенні грошово-кредитної політики ототожнюється грошово-кредитне регулювання з державним регулюванням, з чим взагалі не можна погодитись, бо це різні види регулювання економіки. Достатньо сказати, що грошово-кредитне регулювання здійснює центральний банк за допомогою інструментів цього регулювання, в той час як державне регулювання здійснює уряд, за допомогою прийняття ним різних законодавчих актів у вигляді законів, указів, декретів та інших актів. Відповідно, державне регулювання може здійснюватись роками, в той час як грошово-кредитне регулювання здійснюється оперативно.

Практично так само, як і проф. М.Ф. Пуховкіна, визначає сутність грошово-кредитної політики і ціла група авторів, які вважають, що «...грошово-кредитна (монетарна) політика – це сукупність форм і засобів державного впливу на пропозицію грошей (M_s) з метою забезпечення рівноваги між пропозицією грошей і попитом на них», що не відповідає сутності, саме, грошово-кредитної політики, перш за все, тому, що центральний банк (а не держава, тобто уряд) визначає довгострокові цілі, а, по-друге, саме цілі, а не заходи, тобто дії по впровадженню цих цілей в життя. Досягнення ж встановлених грошово-кредитною політикою довгострокових цілей здійснюється за допомогою конкретних дій центрального банку, які відносяться до компетенції грошово-кредитного регулювання. Відповідно останнє має свої інструменти, за допомогою яких центральний банк і здійснює конкретні дії в грошово-кредитному регулюванні.

Деякі з вітчизняних економістів, наприклад, ден., проф. В. В. Козюк, розглядає грошово-кредитну політику як сукупність «вузьких» і «широких» грошово-кредитних політик. «Вузька» монетарна політика, на думку В. В. Козюка, – це спрямування монетарних заходів Центрального банку на підтримання зовнішньої та внутрішньої стабільності національної валюти. Крім того «вузька» політика спрямована на забезпечення бажаного рівня вартості грошей, тобто підтримання певного рівня процентної ставки. «Широка» ж політика, на думку В. В. Козюка, передбачає застосування інструментів центрального банку з метою впливу на сукупну грошову масу».

Отже грошово-кредитна політика має відносно автономне значення, предметом якої є державне регулювання сфери грошового обігу і кредитних відносин. Регулювання сфери грошового обігу і кредитних відносин, крім вирішення проблем регулювання монетарної сфери, має на меті стабілізувати макроекономічну ситуацію в країні. Грошово-кредитну політику доцільно визначити як сукупність заходів у сфері грошового обігу і кредитних відносин, які здійснює держава, з метою регулювання інфляції, забезпечення зайнятості і збалансування платіжного балансу. Для успішного проведення грошово-кредитної політики потрібні певні умови, а саме: високий рівень розвитку ринкових відносин між усіма учасниками ринку; створення в Україні розвинутої дворівневої банківської системи.

Грошово-кредитна політика в Україні в різні періоди розвитку її економіки здійснювалась адекватно до тих процесів, які відбувалися в сферах макроекономіки, фіскальної і структурної реформ. Вона сприяла економічному зростанню, зупиненню галопуючої інфляції, а також спрямовувалася на забезпечення стабільності національної валюти.

Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов’язаних, спрямованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, що їх проводить держава через свій центральний банк.

Економічний зміст грошово-кредитної політики полягає у тому, що:

- монетарна політика – одна зі складових економічної політики держави;
- монетарна політика забезпечується притаманними їй монетарними механізмами.

Суб’єктом грошово-кредитної політики виступає держава, яка регулює цю сферу через свої органи – центральний банк і відповідні урядові структури – міністерство фінансів, органи нагляду за діяльністю банків і контролю за грошовим обігом, інституції щодо страхування депозитів, а також інші установи. Та вирішальну роль у розробленні та реалізації грошово-кредитної політики все-таки відіграє НБУ. Він регулює грошову систему одноосібно, керуючись при цьому основними засобами грошової політики, яка була сформована всіма державними інститутами.

Об’єктами, на які спрямовуються регулятивні заходи грошово-кредитної політики, можуть виступати: пропозиція грошей; процентна ставка; валютний курс; швидкість грошового обігу; рівень інфляції тощо. Отже, об’єктами грошово-кредитної політики є грошовий ринок, ринок позичкових коштів та грошовий обіг (рис. 10.1).

Рис. 10.1. Об'єкти грошово-кредитної політики

Цілі грошово-кредитної політики пов’язані з тими завданнями, які вона має виконати на певному етапі її здійснення. Тобто існує певна ієрархія цілей (рис. 10.2), причому, досягнення цілей нижчого рівня обов’язково має бути підпорядковано цілям вищого рівня.

Цілі грошово-кредитної політики можна поділити на три групи: стратегічні, проміжні, тактичні.

Стратегічною метою грошово-кредитної політики в сучасних економіках є забезпечення стабільності цін, повної зайнятості та зростання реального обсягу виробництва. Поточна грошово-кредитна політика орієнтується на більш конкретні або тактичні цілі, які досягаються через проведення щоденних послідовних операцій на відкритому ринку цінних паперів. Проміжні цілі грошово-кредитної політики досягаються шляхом регулювання змінних в економічній системі на річних часових інтервалах. Деталізуючи зміст та цілі грошово-кредитної політики автори наголошують

на тому, що вона полягає в зміні грошової пропозиції з метою стабілізації сукупного обсягу виробництва, зайнятості та рівня цін.

Рис. 10.2. Система цілей грошово-кредитної політики

Розмежування цілей грошово-кредитної політики здійснюється відповідно до можливостей впливу на економічну ситуацію з врахуванням чинника часу. Так, у короткостроковому ринковому періоді грошово-кредитна політика реалізує свої тактичні цілі, спрямовані на досягнення певних результатів, пов'язаних з параметрами функціонування сфери грошового обігу. У довготривалому періоді реалізуються стратегічні цілі, які пов'язані з оптимальним і стабільним характером функціонування національних економік. У процесі досягнення стратегічних цілей визначають проміжні цілі, які є орієнтирами тактичного регулювання і дають змогу контролювати і вимірювати їхні досягнення (рис. 10.2).

Визначення стратегічних цілей грошово-кредитної політики належить до компетенції законодавчих органів державної влади. Проте розроблення стратегії ефективної грошово-кредитної політики можливе лише за умови врахування найкращих досягнень сучасної економічної науки. Реальна грошово-кредитна політика розробляється шляхом вибору запропонованих альтернатив у межах можливостей сучасних монетаристських концепцій.

Стратегічні цілі є основними в економічній політиці держави: економічне зростання; стабільність процентної ставки; стабілізація цін (приборкання інфляції); стабільність фінансових ринків; стабільність обмінного курсу грошової одиниці; повна зайнятість; зростання добробуту населення.

Як уже було зазначено, для формування грошово-кредитної політики потрібний вибір альтернатив економічного розвитку. У короткотерміновому ринковому періоді до найважливіших взаємосуперечливих стратегічних цілей грошово-кредитної політики належать:

- стабілізація цін – стабілізація відсоткових ставок;
- зменшення інфляції – зменшення безробіття;
- стабільний рівень цін – висока зайнятість;

- збільшення темпів економічного зростання – зростання добробуту населення.

Система проведення грошово-кредитної політики визначається на основі її цілей. При цьому важливо, щоб цілі вищого рівня взаємоузгоджувалися з цілями нижчого рівня. Проміжні цілі грошово-кредитної політики можуть змінюватися відповідно до стану економіки та фази економічного циклу. У процесі вибору поточних цілей, центральні банки користуються критеріями, що визначають характер їх формування:

- вимірюваність змінних, які використовуються для проміжних завдань. Щодо вимірюваних змінних, то перевагу надають відсотковим ставкам і грошовим агрегатам;
- контроль змінних.

Проміжні цілі мають прогнозовано впливати на реалізацію стратегічних цілей. Якщо центральні банки повністю контролюють досягнення тактичних цілей, то на реалізацію проміжних цілей їхній вплив досить обмежений і вибірковий. Обмежений контроль над деякими проміжними цілями дає змогу використовувати їх лише як допоміжні чи індикативні. Центральний банк може публічно проголошувати свої проміжні цілі, а інші не афішувати, а приймати до виконання. У такому випадку центральні банки мають широкий діапазон можливого впливу, який не обмежується деклараціями і публічним контролем.

Проміжні цілі грошово-кредитної політики полягають у змінах певних економічних процесів для сприяння досягненню стратегічних цілей. Проміжні цілі є індикаторами грошового ринку, які дають змогу відслідковувати загальні макроекономічні тенденції.

Вибір проміжних цілей грошово-кредитної політики здійснюється за такими критеріями:

- тісний зв'язок із стратегічними цілями;
- можливість чіткого кількісного вираження;
- легкість здійснення контролю та оперативного впливу з боку центрального банку.

★ **Тактичні цілі** – це оперативні завдання банківської системи щодо регулювання чільних економічних параметрів. Тактичні цілі монетарної політики мають короткостроковий, оперативний характер і покликані забезпечити досягнення проміжних цілей.

Тактичні цілі можна об'єднати у три групи:

- цілі, зумовлені збереженням грошової маси на постійному рівні;
- цілі, продиктовані фіксацією процентної ставки на постійному рівні;
- цілі, спрямовані на утримання на постійному рівні банківських резервів.

Досягнення стратегічних і проміжних цілей виходить за межі можливостей центральних банків. Стратегічна грошово-кредитна політика формується у складі загальної економічної політики вищими законодавчими і політичними органами держави. Процедура прийняття рішень на вищих щаблях управління держави така, що передбачає складну процедуру бюрократичних узгоджень і тому не спроможна оперативно реагувати на зміну економічної ситуації в короткотерміновому періоді. У ринкових економіках оперативне або тактичне грошово-кредитне регулювання стало прерогативою центральних банків. У випадку, коли відхилення параметрів змінних виходить

за межі можливостей регулятивного впливу центральних банків, і почало набувати характеру стійких тенденцій, то функції управління переходять до законодавчих органів держави. Вибір і розподіл цілей грошово-кредитної політики не має однозначного і остаточного вирішення. Економічна ситуація може призводити до конфлікту цілей, коли втрачається можливість для одночасного досягнення заздалегідь визначених цілей на різних рівнях ієрархії. Тому грошово-кредитна політика і її тактичні цілі постійно коригуються. Можливе формування різних типів політики.

Типи грошово-кредитної політики:

1. Рестрикційна ГКП – обмеження обсягу кредитних операцій комерційних банків; підвищення рівня процентних ставок; оздоровлення платіжного балансу.

2. Експансіоністська ГКП – розширення масштабів кредитування; послаблення контролю за збільшенням кількості грошей в обігу; зниження рівня процентних ставок.

3. Селективна (вибіркова) ГКП – встановлення лімітів облікових операцій; лімітування окремих банківських операцій; встановлення маржі у проведенні різних банківських операцій; регламентація умов видачі окремих видів позик різним категоріям позичальників; встановлення кредитних «стель».

Однією з умов для виконання проміжних завдань є здатність прогнозовано впливати на цілі. Проміжні цілі грошово-кредитної політики є ланкою, яка дає змогу реалізовувати і розділити стратегічні цілі на підцілі, яких досягають переважно в межах року. Тактичні цілі мають короткостроковий характер і регулюють відхилення під час проведення грошово-кредитної політики. Тактичні цілі реалізують у процесі регулювання параметрів грошового ринку. В основі їх досягнення лежить вплив центрального банку на пропозицію грошей.

Основними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання грошової маси через:

1) інструменти прямого впливу:

⇒ готівкова емісія;

⇒ лімітування кредитів уряду і комерційним банкам;

⇒ пряме регулювання кредитних операцій банків (регулювання маржі, рівня процентних ставок, обмеження споживчого кредитування та ін.);

2) інструменти опосередкованого впливу:

⇒ операції на відкритому ринку;

⇒ регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків;

⇒ процентну (дисконтну) політику;

⇒ рефінансування комерційних банків;

⇒ управління золотовалютними резервами (девізну політику);

⇒ регулювання імпорту та експорту капіталу;

⇒ емісію власних боргових зобов'язань та операції з ними.

Отже, **основними інструментами грошово-кредитної політики є:**

➤ облікова ставка;

➤ норма обов'язкових резервів;

➤ операції на відкритому ринку;

➤ деякі селективні методи впливу на кредитну активність комерційних банків.

Інструменти регулювання грошової сфери розрізняються:

- 1) за об'єктами впливу:
 - ⇒ на пропозицію грошей (кредитна експансія, кредитна рестрикція);
 - ⇒ на попит на гроші;
- 2) за формою:
 - ⇒ прямі (адміністративні) – інструменти, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитного інституту;
 - ⇒ опосередковані (ринкові) – способи впливу центрального банку на грошово-кредитну сферу формуванням певних умов на грошовому ринку та ринку капіталів;
- 3) за особливостями параметрів, що встановлюються у процесі регулювання:
 - ⇒ кількісні;
 - ⇒ якісні;
- 4) за термінами впливу:
 - ⇒ короткотермінові;
 - ⇒ довготермінові.

Вказані методи використовуються комплексно.

Інструменти грошово-кредитної політики згідно з Законом України «Про Національний банк України»:

1. Визначення й регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків і фінансово-кредитних установ.
2. Процентна політика.
3. Рефінансування комерційних банків.
4. Управління золотовалютними резервами.
5. Операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) на відкритому ринку.
6. Регулювання імпорту та експорту капіталу.
7. Емісія власних боргових зобов'язань та операції з ними.

10.2. Адміністративні інструменти грошово-кредитної політики

Адміністративні інструменти грошово-кредитної політики знайшли широке застосування в країнах, що розвиваються, що трансформують економіку по ринковому типу та поглиблюють ринкові перетворення. Тобто відсутність або недосконалість ринкових важелів впливу зумовлює переважне застосування адміністративних інструментів грошово-кредитної політики. В умовах розвиненої економіки ринкового типу широко застосовуються інструменти опосередкованого впливу грошово-кредитного регулювання. У разі ж, коли з використанням лише ринкових інструментів значно уповільнюється, досягнення цілей монетарної політики або важелі впливу зовсім не приносять потрібних результатів та з метою прискорення процесів застосовуються адміністративні інструменти грошово-кредитної політики. Хоча прямі інструменти грошово-кредитної політики й дають можливість вирішити чимало проблем у національній економіці, вони мають незначну дієвість в умовах глобалізації світової еконо-

міки. Використання таких важелів протягом тривалого часу призводить до розбалансованості макроекономічних процесів. Отже, адміністративні інструменти, що мають форму директив, інструкцій центрального банку й спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитного інституту посідають лише певне місце у практиці центральних банків розвинених країн.

До **адміністративних інструментів** можна віднести:

- регулювання величини процентних ставок за кредитами і депозитами;
- регулювання кількісних параметрів кредитів, що надаються суб'єктам господарювання;
- встановлення «стелі» кредиту центрального банку, що надається урядові та банківським установам;
- регулювання портфеля активів комерційних банків;
- обмеження споживчого кредиту;
- обмеження на відкриття філій та відділень;
- селективна кредитна політика.

Адміністративне регулювання процентних ставок передбачає обмеження центральним банком чи урядом розміру верхніх меж процентних ставок за кредитами, що призводить до збільшення попиту на кредитні ресурси банків. Низькі процентні ставки стимулюють інвестиції та сприяють підвищенню ділової активності.

Враховуючи те, що вигоди від використання політики лімітування верхнього рівня відсоткових ставок за кредитами і депозитами дієві лише протягом короткого періоду, а негативні наслідки є значними, центральні банки різних країн застосовують цей метод регулювання дедалі рідше. Досвід розвинених країн світу свідчить також про те, що в умовах доступності ринкових інструментів розміщення тимчасово вільних коштів низькі відсоткові ставки за депозитами викликають відтік фінансових ресурсів із банківського сектора. В умовах нестабільності фінансового ринку адміністративне регулювання процентних ставок за депозитами та термінів повернення коштів зумовлює розміщення ресурсів в інших формах, зокрема: купівля іноземної валюти, нерухомості, товарів тривалого користування, банківських металів, навіть зберігання вільних коштів у банківських сейфових скриньках тощо. Відтік коштів з банківських депозитів у такі форми розміщення не дає змоги використовувати їх для фінансування інвестиційних проектів.

«Кредитні стелі» – граничні суми кредитування. За їх застосування комерційні банки змушені утримувати певну частину залучених депозитів у вигляді невикористаних резервів, що для них є не вигідним. Мета застосування цього інструмента полягає у стримуванні надмірної кредитної експансії.

В економічних ситуаціях, які вимагають спеціалізованих інструментів впливу на стан економіки, застосовують **селективні (або вибіркові) методи грошово-кредитного регулювання**. До них відносяться: обмеження обсягів кредитів, що надаються певним галузям; пряме регулювання процентної ставки; обмеження величини кредитів для окремих банків; встановлення квот на окремі види пасивних і активних операцій; введення лімітів на видачу різних категорій позик і на залучення кредитних ресурсів; обмеження на відкриття філій і відділень; лімітування розмірів комісійних винагород, тарифів на надання різних видів послуг, процентних ставок; визначення переліку операцій, видів забезпечення, а також вимоги ліцензій на окремі види операцій.

До основних допоміжних інструментів проведення грошово-кредитної політики у межах селективних методів грошово-кредитного регулювання відносять:

- регулювання споживчого кредиту особливо в умовах економічно розвинених країн впливає на значний обсяг грошової маси, оскільки велика частина споживчого попиту особливо на товари тривалого користування задовольняється саме через цей вид кредитних відносин, а збільшення чи зменшення можливості придбання формує суттєві показники;
- умовляння суб'єктів стосовно розширення або скорочення кредитних можливостей банківської системи здійснюється керівництвом центральних банків саме в особливих, виняткових економічних ситуаціях;
- фіксація маржі в спекулятивних операціях з цінними паперами через встановлення мінімально допустимих внесків на купівлю, а для решти платежів допустимих позичок дозволяє обмежити їх негативний вплив на економіку;
- вибірковий контроль за кредитами спрямований переважно на їх розміщення, а не на контроль за кількістю позик;
- регулювання процентних ставок за депозитами полягає в обмеженні їх верхньої межі з метою запобігання вкладу коштів у ризиковані активи у разі, коли високий ризик кредитування банки намагаються компенсувати підвищенням процентної ставки.

Селективна кредитна політика застосовується у країнах з недостатньо розвиненим фінансовим ринком. Основними **інструментами селективної кредитної політики** є:

- кількісні параметри кредитів, спрямованих у певні галузі;
- створення спеціальних фінансово-кредитних закладів, які кредитують певні галузі за нижчими процентними ставками;
- різноманітні пільги для банківських інституцій, які надають кредити переважно пріоритетним сферам економіки.

Застосування селективної кредитної політики має й негативні наслідки:

- розвиток галузей економіки потрапляє в залежність від пільгового кредитування;
- надмірне зростання грошової маси, що посилює інфляційні процеси;
- кредитування найперспективніших галузей економіки ускладнюється внаслідок спрямування грошових потоків у певні галузі;
- зміна кон'юнктури на світових ринках негативно впливає на окремі галузі, які отримували значні обсяги пільгових кредитів.

Отже, застосування інструментів прямого впливу на основні параметри грошової маси дозволяє стримати надмірне створення банками грошей. Адміністративні методи дають необхідний ефект у випадках їх використання поряд із заходами опосередкованого впливу на систему грошового обігу. Однак адміністративні інструменти ефективно діють лише у короткотерміновому періоді, за тривалого застосування їхня дієвість знижується. Тому у розвинених країнах переважаючими є інструменти непрямого впливу. Використовуючи їх, центральний банк не має змоги безпосереднього впливати на пропозицію грошей, а лише коригує її, впливаючи на надлишкові резерви та грошовий мультиплікатор. До інструментів непрямого впливу відносять: регулювання облікової ставки; зміна норми обов'язкових резервів; операції на відкритому ринку.

10.3. Облікова ставка як інструмент грошово-кредитної політики

Важливою складовою грошово-кредитної політики є процентна політика. Процентна політика – один із інструментів грошово-кредитної політики Національного банку України, який використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

Офіційні процентні ставки є інструментами впливу центральних банків на економічний розвиток, вони слугують інформаційними індикаторами для прийняття рішень щодо заощаджень, інвестицій та споживання, надають можливість реагувати на зміну ринкової кон'юнктури шляхом переливання капіталів між сферами та галузями економіки, збалансовуючи на цій основі попит і пропозицію на фінансовому та товарному ринках. Вони формують процентний канал у структурі трансмісійного (передавального) механізму грошово-кредитної політики. Вплив центрального банку на економіку через регулювання процентних ставок, насамперед через основну офіційну ставку прямо впливає на короткострокові ставки на фінансовому ринку, і через криву дохідності – на довгострокові. З часом вплив основної ставки центрального банку поширюється на ставки на фінансовому ринку, на інтенсивність переміщення капіталу між різними його сегментами, на обсяги заощаджень, інвестицій, споживання, тобто на зміну сукупного попиту та пропозиції, а, отже, – і на темпи зростання економіки, зайнятість та рівень інфляції.

★ Облікова ставка Національного банку України – ціна за рефінансування комерційних банків, яке здійснюється шляхом купівлі векселів Національним банком до настання строку платежу за ними, й утримується з номінальної суми векселя.

Облікова ставка є найнижчою серед ставок рефінансування і є орієнтиром ціни на гроші. Вона є одним із монетарних інструментів, за допомогою якого Національний банк встановлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових коштів на відповідний період і є основною процентною ставкою, яка залежить від процесів, що відбуваються в макроекономічній, бюджетній сферах та на грошово-кредитному ринку.

Облікова ставка центрального банку є основною офіційною ставкою та орієнтиром офіційної вартості ресурсів для суб'єктів господарювання. Змінюючи облікову процентну ставку, центральний банк впливає на пропозицію грошей. Підвищення рівня облікової ставки призводить до зменшення обсягів рефінансування банків, зменшення грошової бази і зниження пропозиції грошей. Зниження облікової ставки центрального банку стимулює зростання попиту на дешевші кредити рефінансування, зниження кредитних ставок та зростання на цій основі попиту на кредит банків тим самим веде до зростання пропозиції грошей. Отже процентна політика є важелем регулювання ділової активності суб'єктів господарювання та циклів розвитку економіки.

Облікова процентна ставка має вплив і на інші процентні ставки та дохідність на фінансовому ринку:

- на ставки міжбанківського ринку (за кредитами овернайт, іншими кредитами та депозитами) веде до зміни ринкових ставок за банківськими кредитами та ставок за депозитами, при цьому попит на цінні папери (скорочується за умови її зростання), їх ринкова вартість змінюється (знижується), а дохідність на ринку цінних паперів також зміниться (матиме тенденцію до зростання);
- на динаміку обмінного курсу національної валюти через стимулювання припливу або відпливу короткострокових капіталів, які переміщуються між країнами у пошуку найбільш прибуткового розміщення;
- процентні ставки за основним обсягом монетарних операцій центрального банку (залежно від стану ліквідності на грошово-кредитному ринку цією ставкою може бути процентна ставка за депозитною або кредитною операцією) тощо.

В умовах надлишкової ліквідності банківської системи ефективність облікової ставки як інструмента грошово-кредитної політики, а отже і процентної політики в цілому знижується через відсутність попиту на кредити рефінансування з боку банків. З метою підвищення дієвості даного інструмента центральні банки змушені проводити стерилізацію надлишкової ліквідності.

З метою ефективного управління фінансовим ринком, обсягами грошової маси в обігу та виконання функцій кредитора останньої інстанції Національний банк встановлює за своїми операціями такі процентні ставки:

- облікову (є найнижчою, на її основі визначають інші);
- за кредитами овернайт центральний банк надає банкам кредити строком на один робочий день з метою згладжування тимчасових коливань ліквідності банків та оперативного регулювання грошово-кредитного ринку, її розмір може бути диференційованим залежно від забезпечення кредиту (нині надаються під забезпечення державними цінними паперами та без забезпечення (бланкові));
- рефінансування (визначається під час проведення кількісного тендера залежно від строку й виду рефінансування та не може бути менше облікової ставки);
- за депозитами овернайт центральний банк залучає тимчасово вільні кошти банків строком на один робочий день з метою вилучення надлишкових коштів банків, регулюючи обсяг грошової маси в обігу. Її розмір встановлюється диференційовано відповідно до строків залучення, визначається шляхом випуску депозитних сертифікатів, залежить від стану та прогнозного обсягу загальної ліквідності банків, кон'юнктурних очікувань ринку та терміну вилучення коштів з обігу;
- залучення тимчасово вільних коштів банків за умови проведення тендеру, фінансові установи самостійно пропонують процентну ставку, за якою погоджуються вкласти кошти в депозитний сертифікат. Центральний банк здійснює розміщення депозитних сертифікатів у межах оголошеного обсягу коштів і самостійно визначає прийнятну для залучення коштів процентну ставку, починаючи з найменшої запропонованої банками. У разі проведення такого розміщення центральний банк орієнтується на тенденції та динаміку процентних ставок на міжбанківському ринку.

На рівень облікової ставки центрального банку впливають дві групи причин:

- обумовлених загальними тенденціями розвитку національної економіки;
- пов'язаних з рішеннями центрального банку щодо грошової сфери.

Первинною щодо другої є перша група причин, оскільки розвиток секторів економіки впливає на рішення центрального банку в грошово-кредитній сфері. Маніпулювання обліковою ставкою розглядається як запобіжний активний важіль впливу на попит і пропозицію на грошовому ринку. Головними з-поміж факторів першої групи є фаза економічного циклу, інфляція, міжнародний рух капіталу. До факторів другої групи, що впливають на рівень облікової ставки, відносять: проведення центральним банком політики «дорогих» або «дешевих» грошей; вирівнювання платіжного балансу; запобігання девальвації національної валюти.

Розмір офіційної процентної ставки визначається із дотриманням наступних основних принципів:

- ⇒ облікова ставка використовується Національним банком одночасно як засіб реалізації грошово-кредитної політики та орієнтир ціни на гроші;
- ⇒ облікова ставка є одним із чинників, що характеризують основні напрями змін грошово-кредитного регулювання;
- ⇒ облікова ставка є найнижчою серед процентних ставок, за якими Національний банк може підтримати ліквідність банків.

Рівень і характер змін облікової ставки Національного банку залежить від тенденцій загального економічного розвитку, макроекономічних та бюджетних процесів, стану грошово-кредитного ринку. Визначаючи рівень облікової ставки враховують:

- прогнозний і фактичний рівень інфляції у відповідному періоді;
- прогнозний і фактичний рівень зміни індексу цін виробників промислової продукції;
- середній рівень інфляції за попередні 12 місяців;
- середню облікову ставку за попередні 12 місяців;
- темпи приросту грошової маси в обігу;
- структуру прогнозних і фактично випущених в обіг Національним банком платіжних засобів у відповідному періоді;
- динаміку процентних ставок на міжбанківському ринку кредитних ресурсів;
- динаміку процентних ставок за кредитами та депозитами банків;
- процентні ставки рефінансування, які використовуються центральними банками країн, що мають тісні торговельно-економічні зв'язки з Україною тощо.

Встановлення облікової ставки центрального банку здійснюється за принципами:

- визначення облікової ставки на рівні, що перевищує темпи інфляції. Цей принцип полягає в тому, що додатне значення реальної облікової ставки є інструментом антиінфляційної політики. Водночас це дає змогу запобігти втратам комерційних банків від знецінення їхніх активів;
- встановлення облікової ставки у межах коридору ринкових процентних ставок за кредитами та депозитами. Облікова ставка є нижньою межею ставки за активними операціями, що обумовлено необхідністю отримання прибутку кредитними установами;
- встановлення облікової ставки за умов стабільності на грошовому ринку і сталості інфляційних процесів на рівні, близькому до ставок на міжбанківському ринку. Це дозволяє центральному банку ефективніше впливати на динаміку процентних ставок на інших сегментах грошового ринку і запобігати викорис-

танню зі спекулятивною метою кредитів рефінансування;

- визначення облікової ставки на рівні, що забезпечує рівновагу попиту і пропозиції на грошовому ринку. Це дозволяє не лише з'ясувати реальну вартість кредитів, а й сформувати в економіці раціональні вартісні співвідношення, які запобігають виникненню диспропорцій у національній економіці.

Механізм регулювання облікової ставки та її вплив на економіку:

1. Обмежувальна грошово-кредитна політика – центральний банк має на меті підвищення ціни грошей, а тому піднімає облікову ставку (підвищення облікової ставки, зниження попиту комерційних банків на кредити центрального банку, обмеження кредитних можливостей комерційних банків, зростання процентних ставок за кредитами банків, зменшення попиту на кредити з боку економічних суб'єктів, зменшення обсягів кредитування та обмеження зростання грошової маси). Це обмежує можливості комерційних банків щодо одержання кредитів і таким чином підвищує ціну грошей, які надаються у кредит комерційними банками суб'єктам національної економіки.

2. Стимулювальна грошово-кредитна політика – центральний банк прагне розширити можливості комерційних банків щодо рефінансування і для цього знижує рівень облікової ставки (зниження облікової ставки, збільшення обсягів кредитування центральним банком комерційних банків, зростання ресурсних можливостей комерційних банків, зменшення процентної ставки за кредитними операціями, зростання попиту на банківські кредити з боку суб'єктів ринку, розширення кредитних операцій банківської системи і збільшення грошової маси в обігу). Це сприяє зростанню обсягів кредитних операцій комерційних банків, поживає ділову активність і стимулює економічне зростання.

Розмір облікової ставки розглядається Комітетом з монетарних питань Національного банку, затверджується рішенням Правління Національного банку та діє до її зміни. З врахуванням ситуації на грошово-кредитному ринку Національний банк може рекомендувати банкам при проведенні пасивних та активних операцій застосовувати індикативні розміри процентних ставок. Індикативною є рекомендований орієнтовний розмір процентних ставок для банків щодо проведення ними операцій із залучення та розміщення коштів.

10.4. Норма обов'язкового резервування як інструмент грошово-кредитної політики

Одним із монетарних інструментів, що використовується центральними банками для регулювання обсягів грошової маси в обігу та управління грошово-кредитним ринком є обов'язкові вимоги резервування.

Банківський (загальний) резерв – сума грошових коштів, які є в даний момент у розпорядженні банку і не використані у активних операціях. Та частина загального резерву яку банки повинні зберігати у грошовій формі і не використовувати для поточних потреб називається обов'язковим резервом. Його обсяг встановлює норматив НБУ у відсотках до банківських пасивів. Різниця між загальним і обов'язковим резервами становить вільний резерв. Тобто вільний резерв є сукупністю грошових коштів комерційного банку, що в даний момент є в розпорядженні банку і можуть бути використані ним для активних операцій. За економічним змістом вільний резерв включає в себе скориговану суму капіталу банку на позитивне чи негативне сальдо заборгова-

ності банку по міжбанківському кредиту, включаючи і кредити НБУ та зменшену на суми відрахувань до централізованого страхового фонду, вкладення банку в активні операції, не повернуті в даний момент та обов'язковий резерв.

Обсяг вільного резерву характеризує стан поточної ліквідності банку та його поточний кредитний потенціал. Коефіцієнт взаємозв'язку між збільшенням (скороченням) надлишкових резервів банківської системи і сумою нових кредитних грошей, яку вона може створити, ґрунтується на тому принципі, що втрачені кредитні ресурси одним комерційним банком внаслідок надання кредитів своїм клієнтам стають надбанням іншого і використовуються ним уже як власні кошти для надання у безготівковій формі своїм клієнтам тощо.

★ Мінімальні обов'язкові резерви – це інструмент грошово-кредитної політики, сутність якого полягає у встановленні обов'язкової норми ресурсів, яку комерційні банки повинні зберігати в центральному банку у відсотках до залучених депозитів.

Дія цього інструмента полягає у зміні центральним банком нормативу резервування, в межах якого банки зобов'язані частину залучених коштів зберігати на рахунок у центральному банку.

Специфіка застосування центральним банком у своїй грошово-кредитній політиці мінімальних обов'язкових резервів як монетарного інструмента зумовлюється його особливостями, зокрема:

- резервні вимоги – потужний засіб грошово-кредитного регулювання, адже навіть невеликі зміни норми резервів призводять до значних змін в обсягах вільних резервів банків та до ще більших змін, через дію мультиплікатора, – в обсягах їх кредитних вкладень;
- дія цього інструмента недостатньо керована, оскільки пов'язана з мультиплікативним ефектом;
- резервні вимоги обов'язкові для виконання усіма банками, тому є жорстким інструментом прямої дії;
- мінімальні обов'язкові резерви є постійно діючим довгостроковим інструментом грошово-кредитної політики, на відміну від інших монетарних інструментів, що застосовуються залежно від ситуації на грошово-кредитному ринку.

Зазначені особливості обов'язкового резервування як інструмента грошово-кредитної політики зумовлюють його використання центральними банками для довгострокового регулювання ліквідності банків та грошової маси в обігу. Використання цього інструмента має бути обережним і застосовуватись поряд із більш гнучкими інструментами грошово-кредитної політики, наприклад, операцій на відкритому ринку.

Отже, обов'язкове резервування покликане виконувати в економіці дві основні функції:

- засобу підтримання ліквідності комерційних банків;
- інструмента регулювання грошової маси в обігу.

Центральний банк періодично змінює норму обов'язкового резервування залежно від ситуації на ринку і типу політики, що ним проводиться. За **обмежувальної** грошово-кредитної політики центральний банк вдається до підвищення норми обов'язкових резервів, що веде до зменшення кредитних можливостей комерційних

банків і скорочення грошової маси в обігу (збільшення норми резервування, зменшення обсягу кредитних ресурсів комерційних банків, зменшення обсягів кредитування економічних агентів, обмеження темпів зростання грошової маси).

За здійснення **стимулювальної (експансивної)** грошово-кредитної політики центральний банк знижує норму обов'язкових резервів, внаслідок чого більша частка ресурсів залишається в розпорядженні комерційних банків, що дає можливість збільшувати обсяги кредитування та веде до зростання грошової маси в обігу (зменшення норми резервування, збільшення обсягу кредитних ресурсів комерційних банків, збільшення обсягів банківських кредитів економічним суб'єктам, збільшення величини грошової маси в обігу).

Механізм обов'язкового резервування, як інструмент грошово-кредитної політики в Україні, почав застосовуватися з 1992 р. На початковому етапі розвитку незалежної України був одним із основних інструментів регулювання грошово-кредитного ринку. У подальших періодах політика використання цього інструмента характеризується зменшенням його ролі у регулюванні грошово-кредитного ринку, що виявляється у зменшенні норм обов'язкового резервування та посилення ролі більш гнучких інструментів, зокрема, процентної політики Національного банку України. Використання інструмента обов'язкових резервних вимог регулюється чинним Положенням про формування обов'язкових резервів для банків України. Відповідно до нього всі банки України з часу отримання банківської ліцензії зобов'язані резервувати і зберігати кошти на рахунках в Національному банку України відповідно до встановлених нормативів. Залежно від стану і прогнозу розвитку грошово-кредитного ринку Правління Національного банку України приймає окремі рішення щодо:

- звітного періоду резервування;
- нормативів обов'язкового резервування;
- складу зобов'язань банку (об'єкт резервування) щодо яких установлюються нормативи обов'язкового резервування;
- обсягу обов'язкових резервів, який має щоденно на початок операційного дня зберігатися на кореспондентському рахунку банку в Національному банку;
- порядку формування та зберігання коштів обов'язкового резервування на окремому рахунку в Національному банку.

Мета застосування норм обов'язкового резервування полягає у:

- обмеженні темпів зростання грошової маси;
- вилученні надлишкових коштів із грошового обігу;
- формуванні жорсткого зв'язку між грошовою масою та грошовою базою;
- регулюванні попиту на банківські ресурси.

Практика використання механізму мінімальних резервних вимог в Україні свідчить про зміну жорсткої політики Національного банку в застосуванні цього інструмента на більш помірковану та зважену. Вона виявляється у зменшенні норм обов'язкового резервування в регулюванні ліквідності та посилення ролі більш гнучких інструментів, зокрема, рефінансування та процентної політики; постійному удосконаленні внутрішніх важелів регулювання механізму обов'язкового резервування.

Ймовірний прояв екзогенних та ендогенних кризових чинників та потреба запобігання фінансовій кризі в економіці країни передбачає можливість застосування норми

обов'язкового резервування як інструмента грошово-кредитної політики. Інструмент обов'язкових резервних вимог використовується центральними банками для регулювання обсягів грошової маси в обігу та забезпечення певного мінімального рівня ліквідності банківської системи. У разі зниження норми обов'язкових резервних вимог відбувається збільшення вільної ліквідності банків та розширюються їх можливості щодо проведення активних операцій і виконання своїх зобов'язань. Підвищення нормативу обов'язкового резервування, навпаки, зменшує зазначені можливості та пропозицію грошей. На практиці ця залежність виявляється у тому, що зростання або зменшення нормативу обов'язкового резервування позначається на зростанні або зменшенні обсягів сформованих банками обов'язкових резервних вимог, що зберігаються на кореспондентських рахунках банків в Національному банку України, які у свою чергу позначаються на зменшенні або збільшенні вільної ліквідності банків.

10.5. Операції на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики

Найбільш застосовуваний інструмент грошово-кредитної політики в країнах з високорозвиненими ринковими економіками є операції на відкритому ринку. Застосування цього інструмента обмежується в країнах з недостатнім розвитком ринку цінних паперів, недостатньою ліквідністю державних цінних паперів тощо. З поглибленням ринкових перетворень у вітчизняній економіці цей інструмент посяде ключове положення і в грошово-кредитній політиці центрального банку.

Відкритим вважають **ринок**, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента.

Операції на відкритому ринку можуть носити динамічний чи захисний характер. Купуючи цінні папери на ринку, центральний банк додатково спрямовує в обіг відповідну суму грошей і цим збільшує спочатку банківські резерви, а потім і загальну масу грошей за інших незмінних умов. Продаючи цінні папери зі свого портфеля, він вилучає на відповідну суму банківські резерви, а згодом зменшується і загальна маса грошей в обігу. У результаті цих операцій відповідно збільшується чи зменшується пропозиція грошей на ринку, що впливає в кінцевому підсумку на кон'юнктуру товарних ринків. Динамічні операції застосовуються для збільшення чи зменшення загальної пропозиції грошей за умови, що інші чинники не впливають на масу грошей. Захисні операції полягають у підтриманні загальної пропозиції грошей на незмінному рівні в умовах впливу на масу грошей інших чинників. Якщо ці чинники змінюють пропозицію грошей, то слід на певну суму купити або продати цінні папери на відкритому ринку, щоб стабілізувати обсяг пропозиції.

Дієвого ефекту можна досягти купівлею-продажем будь-яких цінних паперів на відкритому ринку, проте з метою уникнення зіткнення корпоративних інтересів центральні банки, як правило, обмежуються операціями з державними цінними паперами. Це позитивно впливає на стан бюджетного дефіциту, а отже і на стан грошового обігу. Уряд, як правило, є найбільшим емітентом цінних паперів, а їх ринок найбільшим сектором загального ринку цінних паперів. Це забезпечує центральному банку можливість здійснювати операції на відкритому ринку з однорідними документами в

будь-яких обсягах, що диктуються потребами грошово-кредитної політики.

Відповідно до вітчизняних нормативних актів **операції на відкритому ринку** (open market operations) – це купівля/продаж казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Відкритий ринок використовується центральними банками для купівлі-продажу, як правило, короткострокових державних цінних паперів з метою регулювання грошової маси. Внаслідок купівлі збільшується вкладення коштів в економіку, внаслідок продажу – зменшується.

Національний банк України, враховуючи стан грошово-кредитного ринку проводить операції купівлі (продажу) інших цінних паперів на відкритому ринку з метою регулювання грошово-кредитного ринку, активізації проведення міжбанківських операцій з цінними паперами, а також для сприяння встановленню котирувальних цін на них здійснює операції з державними облігаціями України. З метою регулювання грошово-кредитного ринку Національний банк України може здійснювати операції з купівлі/продажу державних облігацій України беручи участь в торгах, які проводять організатори торгівлі цінними паперами, що офіційно зареєстровані відповідно до законодавства, а також на позабіржовому ринку. З метою сприяння встановленню котирувальних цін на державні цінні папери Національний банк України може здійснювати продаж державних облігацій України, що є в його портфелі, з обов'язковою гарантією їх викупу у власників у будь-який час за встановленою ціною протягом кожного наступного дня до часу їх обігу поза Національним банком України.

Зміст операцій на відкритому ринку полягає у здійсненні центральним банком купівлі-продажу цінних паперів з метою впливу на ресурсну базу комерційних банків.

Продаж центральним банком цінних паперів комерційним банкам, у результаті чого скорочується обсяг ресурсів, які вони можуть використати на кредитування суб'єктів національної економіки, що справляє обмежувальний вплив на обсяг грошової маси та рівень ділової активності (збільшення портфеля цінних паперів центрального банку, збільшення коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків, зростання кредитних ресурсів комерційних банків, розширення обсягів кредитних операцій банків, поживлення підприємницької активності) реалізується політика «дорогих» грошей.

Операції з придбання центральним банком цінних паперів у комерційних банків реалізують політику «дешевих» грошей. Це веде до зростання ресурсної бази комерційних банків і дає змогу збільшити обсяг кредитних операцій, стимулюючи економічну активність (зменшення портфеля цінних паперів центрального банку, зменшення коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків, зменшення кредитних ресурсів комерційних банків, обмеження можливостей кредитування економіки, зниження ринкової кон'юнктури).

Вплив на грошову пропозицію в процесі здійснення операцій на відкритому ринку відбувається за певною логічною схемою. Заходи грошово-кредитної політики спрямовуються на стимулювання інвестицій у національну економіку через збільшення грошової маси і створення сприятливіших умов кредитування здійснюються у періоди кризи. Саме у такі періоди центральний банк купує цінні папери у комерційних банків, підвищуючи їхні кредитні можливості. За необхідності стримування надмірних

темтів економічного зростання центральний банк здійснює продаж цінних паперів, обмежуючи цим кредитні можливості комерційних банків і грошову масу в обігу.

Вплив операції на відкритому ринку більш відчутний у короткостроковому періоді, що дозволяє центральному банку проводити їх щоденно. **Основними особливостями операцій на відкритому ринку є такі:**

- легко прогнозовані наслідки;
- автономність центрального банку при їх здійсненні;
- гнучкість;
- можливість швидкої зміни напрямку їх проведення;
- оперативність наслідків;
- висока точність досягнення поставлених цілей.

На початковому етапі операції з цінними паперами здійснювались Національним банком України на первинному ринку з метою кредитування Уряду для покриття дефіциту державного бюджету в умовах недостатності внутрішніх та зовнішніх джерел для його покриття. Така практика суперечила ринковим засадам і функціям центральних банків у країнах з розвинутою економікою і по суті була завуальованою емісією, тому її було обмежено операціями з державними цінними паперами на вторинному ринку. Чинним законодавством визначено, що операції на відкритому ринку можуть здійснюватися на торгах, які проводяться організаторами торгівлі цінними паперами, і на позабіржовому ринку.

Отже в умовах високорозвинутого ринку цінних паперів операції на відкритому ринку як інструмент грошово-кредитної політики має суттєві переваги:

- висока оперативність і чіткість дії. Якщо центральний банк вирішив збільшити чи зменшити пропозицію грошей та їх розмір, то він може негайно дати розпорядження своїм дилерам купити чи продати цінні папери на відповідну суму, і проблема буде вирішена досить швидко. При цьому не має значення обсяг операції – він може бути незначним чи будь-яким великим;
- неможливість впливу на його дію ніяких інших суб'єкти ринку, крім центрального банку, що робить регулюючий вплив досить значним і ефективним;
- має властивість «гальмування», тобто якщо допускається помилка при проведенні певної операції, то можна негайно запустити операцію протилежної дії і виправити ситуацію з пропозицією грошей: при надмірному збільшенні пропозиції грошей негайно продати відповідну суму цінних паперів і зменшити пропозицію до потрібного рівня.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. *Розкрийте сутність грошово-кредитної політики.*
2. *Яка система цілей формування грошово-кредитної політики?*
3. *З якою метою формуються мінімальні обов'язкові резерви?*
4. *Розкрийте зміст операцій на відкритому ринку.*
5. *Який механізм регулювання облікової ставки?*
6. *За якими принципами встановлюється облікова ставка центрального банку?*
7. *Які об'єкти грошово-кредитної політики ви знаєте?*
8. *Які типи грошово-кредитної політики можуть формуватися центральним банком?*

9. У чому суть рестрикційної грошово-кредитної політики?

10. Розкрийте особливості експансіоністської грошово-кредитної політики.

ГЛОСАРІЙ

Адміністративні інструменти грошово-кредитної політики спрямовані на обмеження сфери діяльності кредитного інституту мають форму директив, інструкцій центрального банку.

Відкритим вважають **ринок**, на якому здійснюються операції з купівлі-продажу цінних паперів між особами, що не є первинними кредиторами та позичальниками, і коли кошти внаслідок продажу цінних паперів на такому ринку надходять на користь держателя цінних паперів, а не їх емітента.

Грошово-кредитна політика – комплекс взаємопов'язаних, спрямованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, що їх проводить держава через свій центральний банк.

Експансіоністська грошово-кредитна політика – комплекс заходів направлених на розширення масштабів кредитування, послаблення контролю за збільшенням кількості грошей в обігу, зниження рівня процентних ставок.

Індикативною процентною ставкою є рекомендований орієнтовний розмір процентних ставок для банків щодо проведення ними операцій із залучення та розміщення коштів.

Мінімальні обов'язкові резерви – це інструмент грошово-кредитної політики, сутність якого полягає у встановленні обов'язкової норми ресурсів, яку комерційні банки повинні зберігати в центральному банку у відсотках до залучених депозитів.

Облікова ставка Національного банку України – ціна за рефінансування комерційних банків, яке здійснюється шляхом купівлі векселів Національним банком до настання строку платежу за ними, й утримується з номінальної суми векселя.

Операції на відкритому ринку (open market operations) – купівля/продаж казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку.

Процентна політика – один із інструментів грошово-кредитної політики Національного банку України, який використовується з метою регулювання попиту та пропозиції на грошові кошти шляхом зміни процентних ставок за своїми операціями та шляхом надання рекомендацій щодо встановлення процентних ставок за активними та пасивними операціями банків (індикативні ставки) з метою впливу на процентні ставки суб'єктів грошово-кредитного ринку та дохідність фінансових операцій.

Рестрикційна грошово-кредитна політика – комплекс заходів направлених на обмеження обсягу кредитних операцій комерційних банків, підвищення рівня процентних ставок, оздоровлення платіжного балансу.

Селективна (вибіркова) грошово-кредитна політика – комплекс заходів направлених на встановлення лімітів облікових операцій, лімітування окремих банківських операцій, встановлення маржі у проведенні різних банківських операцій, регламентація умов видачі окремих видів позик різним категоріям позичальників, встановлення кредитних «стель».

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адамик Б. П. Національний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб./ Б. П. Адамик. – Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 278 с.
2. Арбузов С. Г. Банківська енциклопедія / С. Г. Арбузов, Ю. В. Колобов, В. І. Міщенко, С. В. Науменкова. – К.: Центр наукових досліджень Національного банку України : Знання, 2011. – 504 с.
3. Базилевич В. Макроекономіка. / В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик. – К.: Знання, 2008. – 743 с.
4. Балабанов И. Т. Валютные операции / И. Т. Балабанов– М. : Финансы и статистика, 1993. – 256 с.
5. Банківська енциклопедія / за ред. А. М. Мороза. – К.: Фінанси і кредит, 1993. – 328 с.
6. Банківські операції : підручник / А.М. Мороз, М.І. Савлук, М.Ф. Пуховкіна та ін.; За заг. ред. – А.М. Мороза. – 3-тє вид., перероб. і допов. – К.: КНЕУ, 2008. – 608 с.
7. Банківські операції : підручник / За ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль: Вид-во ТНЕУ «Економічна думка», 2009. – 696 с.
8. Батракова Л. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учебник/ Л. Г. Батракова. – М.: Лотос, 1998. – 344 с.
9. Буевич С. Анализ финансовых результатов банковской деятельности: учебное пособие / С. Ю. Буевич, О. Г. Королев. – М.: КНОРУС, 2005. – 160с.
10. Бункина М. К. Основы валютных отношений / Бункина М. К., Семенов А. М. – М.: Юрайт, 1998. – 205 с.
11. Быстрицкая О. Развитие риск-ориентированного дистанционного банковского надзора / О. Быстрицкая // Банковский весник. – 2010. – №34. – С. 53-58.
12. Бюджетний кодекс України : [закон України : від 08.07.2010 р. №2456-VI] // Відомості Верховної Ради. – 2010. – № 50-51. – С. 572.
13. Васюренко О. В. Банківські операції: навч. посіб. / О. В. Васюренко. – К.: Знання, 2009. – 324 с.
14. Версаль Н. І. Проблеми класифікації регулювання банківської діяльності / Н. І. Версаль // Банківська система України: теорія і практика становлення: зб. наук. праць: в 2 т. Т. 2. – Суми: ВВП Мрія – 1 ЛТД: Ініціатива, 1999. – С. 408 – 410.
15. Вовчак О. Д. Платіжні системи : навч. посіб. / О. Д. Вовчак, Г. Є. Шпаргало, Т. Я. Андрейків. – К.: Знання, 2008. – 341 с.
16. Гальчинський А. Теорія грошей. / А. Гальчинський – К.: Основи, 1998. – 415 с.
17. Гроші та кредит : підручник / [М. І. Савлук та ін.]; за наук. ред. д-ра екон. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України М. І. Савлука ; Держ. вищ. навч. закл. «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». - 6-те вид., переробл. і допов. - К. : КНЕУ, 2011. - 590 с.
18. Грушко В. І. Банківський нагляд : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл./ В. І. Грушко, С.М. Лаптев, О.С. Любунь, К.Є. Раєвський. – К.: Центр навч. л-ри, 2004. –264 с.
19. Давиденко Н. Концептуальна модель оцінки фінансового стану банківських установ / Н. М. Давиденко // Актуальні проблеми економіки. – 2006. – № 9. – С. 30-38.

20. Дзюблюк О. В. Валютна політика : підручник / О. В. Дзюблюк– К.: Знання, 2007. – 422 с.
21. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в мовах ринкового реформування економіки / О. В. Дзюблюк. – К.: Поліграфкнига, 2000. – 511 с.
22. Дзюблюк О. В. Фінансова стійкість банків як основа ефективного функціонування кредитної системи : монографія / О. В. Дзюблюк, Р. В. Михайлик. - Тернопіль: ТЗОВ «Терно-граф», 2009. – 316 с.
23. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика. / Э. Дж. Долан, К. Д. Кэмпбелл, Р. Дж. Кэмпбелл. – М.: Республика, 1991. – 448 с.
24. Долан Э. Дж. Экономикс / Э. Дж. Долан, Б. Домненко. – М.: Лазурь, 1994. – 542 с.
25. Дроботя Я. А. Центральні банки : погляд у минуле / Я. А. Дроботя // Держава та регіони. – 2013. - №2 (71). – С. 203-206.
26. Єпіфанов А. Базель II: проблеми та перспективи використання в національних банківських системах: монографія / [А. О. Єпіфанов]. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – 261 с.
27. Єпіфанов А. О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України : монографія / А. О. Єпіфанов. – Суми: Університетська книга, 2006. – 417 с.
28. Єр'оміна Н. В. Банківські інформаційні системи : навч. посіб. / Н. В. Єр'оміна. – К.: КНЕУ, 2009. – 341 с.
29. Журавка Ф. О. Валютна політика в умовах трансформаційних змін економіки України : монографія / Ф. О. Журавка. – Суми : Ділові перспективи : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2008. – 334 с.
30. Журавка Ф. О. Валютно-курсова політика Національного банку України в умовах трансформаційної економіки : монографія / Ф. О. Журавка. – Суми : Ділові перспектив : УАБС НБУ, 2007. – 70 с.
31. Журавка Ф. О. Методологічні підходи до класифікації режимів валютних курсів / Ф. О. Журавка // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : збірник наукових праць. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – Вип. 21. – С. 82-89.
32. Заблоцька Г. О Світові тенденції акумуляції та використання міжнародних золотовалютних резервів / Г. О. Заблоцька // Галицький економічний вісник. – 2010. – №2(27). – С.11-17.
33. Заруцька О. П. Банківський нагляд з використанням структурно-функціонального аналізу: теорія, світовий і вітчизняний досвід : монографія / О. П. Заруцька. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2013. – 379 с.
34. Заруцька О. Відображення фінансового стану банків України за картою Кохонена / О. Заруцька // Вісник Національного банку України. – 2009. – №10. – С. 12-19.
35. Иванов В. Анализ надежности банка: практическое пособие / В. В. Иванов. – М.: Русская деловая литература, 1996. – 320 с.
36. Кабушкин С. Управление банковским кредитным риском: учебное пособие / С.Н. Кабушкин. – М.: Новое знание, 2004. – 336 с.
37. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. Избранное. / Дж. М. Кейнс. – М.: Эксмо, 2009. – 960 с.
38. Коваленко В. В. Обґрунтування достатнього рівня золотовалютних резервів держави / В. В. Коваленко, М. С. Сілантьєв // Проблеми і перспективи розвитку

- банківської системи України. : зб. наук. праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». - Суми, 2007. - Вип. 21.- С. 163-172.
39. Коваленко В. В. Центральний банк і грошово-кредитна політик: навч. метод. посіб / В. В.Коваленко, К. Ф. Черкашина. - Суми: ДВНЗ УАБС НБУ, 2010. - 138 с.
40. Коваль С. Базель II: аналіз основних положень та можливості їх впровадження в Україні / С. Коваль // Світ фінансів. – 2008. – № 4(17). – С. 104–111.
41. Ковтун Л. Г. Банковская корреспонденция на нем. языке : учебник / Л. Г. Ковтун, Т. Н. Николаева. – М.: Экзамен, 2002. – 111 с.
42. Козюк В. В. Центральний банк та грошово-кредитна політика. / В. В. Козюк. – Тернопіль: Джура, 1999. – 260 с.
43. Конституція України : [закон України від 28.06.1996 р. №254/96–ВР] // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – С. 141.
44. Косова Т. Д. Банківські операції : навч. посіб. / Т. Д. Косова, О. Р. Циганов. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 371 с.
45. Котковський В. С. Банківські операції: навч. посіб. / В. С. Котковський, О. В. Неізнана; рец. В. І. Грушко. – К.: Кондор, 2011. – 498 с.
46. Кравець В. М. Західноєвропейський банківський бізнес: становлення і сучасність / В. М. Кравець, О. В. Кравець ; за ред. В. І. Міщенко. – К. : Знання-Прес, 2003. – 470 с.
47. Крамаренко Г. Реалізація Базельських рекомендацій як фактор підвищення ефективності Української банківської системи / Г.О. Крамаренко, Т.М. Болгар // Сучасні тенденції розвитку банківської системи та фінансових ринків: зб. наук. пр. Т. 1 за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції. – Д.: Наука і освіта, 2006. – С. 88–93.
48. Кришталь Г. О. Розвиток банківського нагляду України відповідно до вимог Європейського Союзу / Г. О. Кришталь // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України – 2011. – Вип.31.
49. Кротюк В. Базель II: нова концептуальна редакція Базельської угоди про капітал / В. Кротюк, О. Куценко // Вісник Національного банку України (укр.). – 2006. – № 3. – С. 2–6.
50. Лаврушин О.И. Центральний банк в условиях рыночной экономики / О.И. Лаврушин // Банковское дело. – 2002. – № 5. – С. 2-6.
51. Лобанов А. Энциклопедия финансового риск-менеджмента / А. А. Лобанова, А. В. Чугунова. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. – 487 с.
52. Лупін О. Б. Нові фінансові інструменти в управлінні золотовалютними резервами НБУ / О. Б. Лупін // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т. 9. – Суми : Мрія-1 ЛТД : УАБС, 2004. – С. 24-30.
53. Лупін О. Б. Організаційна підтримка управління золотовалютними резервами Національного банку України / О. Б. Лупін // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. Т. 5. – Суми : Мрія ЛТД, 2002. – С. 43-46.
54. Любунь О. С. Банківський нагляд : підручник / О. С. Любунь, К. Є. Раєвський. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 416 с.
55. Лютий І. О. Банківський маркетинг: підручник / І. О. Лютий, О. О. Солодка. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 776 с.
56. Лютий І. О. Грошово-кредитна політика в умовах перехідної економіки. / І. О. Лютий. – К.: Атака, 2000. – 239 с.

57. Макарова М. В. Електронна комерція : посіб. / М. В. Макарова. – К. : «Академія», 2009. – 272 с.
58. Макконелл К. Р. Экономикс: Принципы, проблемы и политика : в 2 т. / К. Р. Макконелл, С.Л. Брю. – М.: Республика, 1992. – 800 с.
59. Маршалл А. Принципы экономической науки : в 3 т./ А. Маршалл. – М.: Прогресс, 1993. – 415 с.
60. Международные валютно-кредитные и финансовые отношения : учебник / под ред. Л. Н. Красавиной. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 608 с.
61. Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 28.03.2007 р. - № 98]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
62. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 02.08.2004 р. - № 361]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
63. Михайлів З. В. Міжнародні валютно-кредитні відносини та валютні операції : навч. посіб. / З. В. Михайлів, З. П. Гаталяк, Н. І. Горбаль. – Львів, 2004. – 244 с.
64. Михасюк Р. Державне регулювання економіки / Р. Михасюк, А. Мельник, М. Крупка, З. Залога. – К., 1999. – 592 с.
65. Міжнародні резерви та ліквідність в іноземній валюті [Електронний ресурс] / Статистика НБУ – Режим доступу: www.bank.gov.ua/SDDS. - Заголовок з екрану
66. Міщенко В. Базель III: нові підходи до регулювання банківського сектору / В. Міщенко, А. Незнамова // Вісник Національного банку України. – 2011. – №1. – С. 4-9.
67. Міщенко В. І. Банківський нагляд : навчальний посібник/ В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко, О. Г. Коренєва. – К.: Знання, 2004. – 406 с.
68. Модильяни Ф. Сколько стоит фирма? Теорема ММ. / Ф. Модильяни, М. Миллер. – М.: Дело, 2001. - 270 с.
69. Монетарна політика Національного банку України: сучасний стан та перспективи змін / За ред. В. С. Стельмаха. – К. : Центр наукових досліджень Національного банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
70. Моринець С. Я. Міжнародні валютно-фінансові відносини : підручник / С. Я. Моринець. - К.: Знання, 2004.
71. Наговицин А. Г. Валютная политика / Наговицин А. Г. – М. : Экзамен, 2000. – 512 с.
72. Національний банк і грошово-кредитна політика / за ред. А.М. Мороза, М.Ф. Пуховкіної. – К. : Фінанси і кредит, 1999. – 368 с.
73. Ніколенко О. В. Реформування системи управління золотовалютними резервами Національного банку України / О. В. Ніколенко, О. Б. Лупін // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України. – Т. 7.: зб. наук. праць: наукове видання. – Суми: Мрія-1 ЛТД; УАБС, 2003. - С. 26-32.
74. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації / О. П. Орлюк. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.
75. Павлюк С. Базельські принципи: світовий досвід упровадження та застосування / С. М. Павлюк, В. А. Кажан // Фінанси України. – 2006. – №10. – С.116-123.
76. Панчишин С. Макроекономіка. / С. Панчишин – К.: Либідь, 2001. – 614 с.

77. Пасічник В. В. Банківський нагляд правові засади та проблеми здійснення / В. В. Пасічник // Банківське право України/ під заг. ред. А.О. Селіванова. – К.: Ін Юре, 2000. – 368 с.
78. Пиріг О. І. Платіжні системи : навч. посіб. / О. І. Пиріг– К.: ЦУЛ, 2008.- 351 с.
79. Положення про застосування Національним банком України заходів впливу за порушення банківського законодавства [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 17.08.2012 р. - № 346]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
80. Положення про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою SAMELS [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 08.05.2002 р. - № 171]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
81. Положення про порядок реєстрації та ліцензування банків, відкриття відокремлених підрозділів України [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 08.09.2011 р. - № 306]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
82. Положення про регулювання Національним банком України ліквідності банків України [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 30.04.2009 р. - № 259]. - Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.
83. Поляков В. П. Структура и функции центральных банков. Зарубежный опыт / В. П. Поляков, Л. А. Московкина. – М. : ИНФРА-М, 1996, – 192 с.
84. Про банки і банківську діяльність : [закон України від 20.05.1999 № 679-XIV] // Відомості Верховної Ради України. – 1999. - № 29. – С. 238.
85. Про встановлення додаткових умов (критеріїв) надання Національним банком України кредитів рефінансування на строк більше 14 днів шляхом проведення тендера, стабілізаційних кредитів та кредитів для підтримки ліквідності банків у разі реальної загрози стабільності банківської системи [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 09.02.2009 р. - № 57]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
86. Про встановлення офіційного курсу гривні до іноземних валют та курсу банківських металів [Електронний ресурс] : [положення, затверджене постановою Правління Національного банку України від 12.11.2003 р. № 496]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
87. Про Державне казначейство в Україні [Електронний ресурс] : [указ Президента України : від 27.04.1995 р. - № 335/95]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
88. Про затвердження Правил визначення платіжності та обміну банкнот і монет Національного банку України [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 17.11.2004 р. - № 547]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
89. Про Національний банк України : [закон України від 07.12.2000 - № 2121-III] // Відомості Верховної Ради України. – 2001. - № 5-6. – С. 30.
90. Про планування та порядок проведення інспекційних перевірок [Електронний ресурс] : [постанова Правління Національного банку України від 17.07.2001 р. - № 276]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>
91. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні [Електронний ресурс] : [закон України від 05.04.2001 р. - № 2346-III]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.

92. Про систему валютного регулювання і валютного контролю [Електронний ресурс] : [декрет Кабінету Міністрів України від 19.02.1993 р. - № 15-93]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>.
93. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб [Електронний ресурс] : [закон України від 23.02.2012 р. - № 4452-VI]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
94. Про тимчасове виконання обов'язків посадових осіб, яких призначає на посаду за згодою Верховної Ради України Президент України або Верховна Рада України за поданням Президента України : [закон України від 10.12.1997 р. - № 709/97-ВР] // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 14. – С. 59.
95. Про цінні папери та фондовий ринок [Електронний ресурс] : [закон України від 23.02.2006 р. - № 3480-IV]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
96. Пуховкіна М.Ф. Центральний банк і грошово-кредитна політика. / М.Ф. Пуховкіна – К.: НЕУ, 2003. – 180 с.
97. Рогова Н. Деякі теоретичні аспекти державного регулювання банківської діяльності / Н. Рогова // Економіка України. – 2004. – № 4.
98. Романишин В., Уманців Ю. Центральний банк і грошово-кредитна політика: навч. посіб./ В. Романишин, Ю. Уманців.- Київ: Атіка, 2005. - 479 с.
99. Сакс, Дж. Рыночная экономика и Россия. / Дж. Сакс – М.: Экономика, 1995. – 331 с.
100. Степаненко А. І. Незалежність центрального банку як головний чинник його діяльності / А. І. Степаненко // Економіка і прогнозування. – 2010. – № 4. – С. 99-109.
101. Тармаева Н. Базель II: оценка некоторых промежуточных итогов / Н. Г. Тармаева // Международные банковские операции. – 2007. – №1. – С.24-31.
102. Тимофеева З. Система надзора за деятельностью коммерческих банков / З. Тимофеева // Деньги и кредит. – 2002. – №4. – С. 53-58.
103. Финансовое право : учебник / под ред. О. Н. Горбуновой. – М. : Юрист, 1996. – 400 с.
104. Фишер И. Покупательная сила денег. / И. Фишер. – М.: Дело, 2001. – 320 с.
105. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету : монографія/ О. Хаб'юк. – Івано-Франківськ : ОІППО ; Снятин : ПрутПринт, 2008. – 260 с.
106. Хайек Ф. Частные деньги. / Ф. Хайек. – М.: Институт национальной модели экономики, 1996. – 240 с.
107. Харрис Л. Денежная теория. / Л. Харрис. – М.: Прогресс, 1990. – 750 с.
108. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / За ред. Косової Т. Д., Папаїки О. О. - К.: Центр учбової літератури, 2011. - 328 с.
109. Центральний банк та грошово-кредитна політика: Підручник / Кол. авт.: А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.
110. Чайковський Я. І. Платіжні системи: навч. посіб. / Я. І. Чайковський. – Тернопіль: Карт-бланш, 2006. – 210 с.
111. Чуб О. Концептуальні засади банківського нагляду в умовах глобалізації / О. О. Чуб // Фінанси України. – 2009. – №7. – С. 49-54.
112. Шаповалов А. Основні напрями євро інтеграційного розвитку банківської системи України / А.В. Шаповалов // Вісник університету банківської справи національного банку України. – 2008. –№3. – С. 78-81.
113. Шевченко Р. І. Банківські операції: навч.-метод посіб. / Р. І. Шевченко. – К.: КНЕУ, 2008. – 276 с.

114. Шкарабан С. Аналіз банківської діяльності: навчальний посібник / С. І. Шкарабан. - 2-ге вид., стер. - К.: Знання, 2007. - 311 с.
115. Эрхард Л. Полвека размышлений: речи и статьи / Л. Эрхард, - М.: ТОО «Ордынка», 1996. - 606 с.
116. Ющенко В. А. Валютне регулювання : навч. посіб. / В. А. Ющенко, В. І. Міщенко. - К.: Знання, 1999. - 359 с.
117. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні. / В. Ющенко, В. Лицицький. - К.: Скарби, 2000. - 347 с.
118. Basel III: A global regulatory framework for more resilient banks and banking systems - revised version [Electronic resource]. - Mode of Access: <http://www.bis.org>. - Title from the screen.
119. Basel III: International framework for liquidity risk measurement, standards and monitoring [Electronic resource]. - Mode of Access: <http://www.bis.org>. - Title from the screen.
120. Core Principles for Effective Banking Supervision [Electronic resource]. - Mode of Access: <http://www.bis.org>. - Title from the screen.
121. Davis E. Comparing Early Warning Systems for Banking Crises / E. Davis, D. Karim // Journal of Financial Stability. - 2008. - No 4. - P. 89-120.
122. Demirguc-Kunt A. Cross-Country Empirical Studies of Systemic Bank Distress / A. Demirguc-Kunt, E. Detragiache // IMF Working Paper. - 2005. -Vol. 05/96. - P. 764-789.
123. Demirguc-Kunt A. The Determinants of Banking Crises: Evidence from Industrial and Developing Countries in Developing / A. Demirguc-Kunt, E. Detragiache // International Monetary Fund, Working Paper. - 1997. - No. 18. - P. 301-346.
124. Hardy D. Leading Indicators of Banking Crises: Was Asia Different? / D. Hardy, C. Pazarbasioglu // International Monetary Fund, Working Paper. - 1998. - No. 98/91. - P. 401-459.
125. Kaminsky G. The leading indicators of currency crises / G. Kaminsky, S. Lizondo, C. Reinhart // National Bureau of Economic research. - 2000. - Vol. 63. - P. 316-341.
126. Lindgren C. Financial Sector Crisis and Restructuring. Lessons from Asia / C. Lindgren, T. Balico, C. Enoch, A. Guide. - Washington: Occasional Paper, 1999. - 103 p.
127. Sahajwala R. Supervisory Risk Assessment and Early Warning Systems / R. Sahajwala R, P. Bergh // Basel Committee on Banking Supervision Working Papers. - 2000. - №4. - P. 6-21.
128. Офіційний сайт Державної казначейської служби України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://treasury.gov.ua>
129. Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://rada.gov.ua>
130. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://msp.ark.gov.ua>
131. Офіційний сайт Міністерства фінансів України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.minfin.gov.ua>
132. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>

ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК І ГРОШОВО-КРЕДИТНА ПОЛІТИКА

ПІДРУЧНИК ДЛЯ СТУДЕНТІВ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ
НАПРЯМУ ПІДГОТОВКИ 6.030508 «ФІНАНСИ І КРЕДИТ»

За загальною редакцією доктора, економічних наук,
професора Говорушко Т.А.

Підписано до друку __.__.2015 р.
Формат 70x100/16. Папір друк. №2. Гарнітура Times New Roman
Умовн. друк. арк. 14. Тираж __ прим.

ПП «Магнолія 2006»
а/с 431, м. Львів-53, 79053, Україна, тел./факс 240-54-84; 245-63-70
e-mail: magnol@lviv.farlep.net

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої
продукції: серія ДК № 2534 від 21.06.2006 року,
видане Державним комітетом інформаційної політики,
телебачення та радіомовлення України

Надруковано у друкарні видавництва «Магнолія 2006»
м. Львів, вул. Луганська, 1 Б.